

Η ΔΕΙΞΗ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Διδακτορική διατριβή

ΣΠΥΡΙΔΟΥΛΑ ΜΠΕΛΛΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΘΗΝΑ 2001

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1.	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
2.	ΔΕΙΞΗ: ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ	16
	2.1. <i>Μεταξύ σημασιολογίας και πραγματολογίας.....</i>	16
	2.2 <i>Η δείξη στο πλαίσιο της πραγματολογίας.....</i>	21
	2.2.1. Η θεωρία του Bühler και ο ρόλος του Εγώ.....	24
	2.2.2. Βασικές αρχές της δείξης.....	26
3.	Η ΔΕΙΞΗ ΣΤΗΝ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ.....	32
	3.1. <i>Τοπική δείξη.....</i>	32
	3.1.1. Το σύστημα των δεικτικών αντωνυμιών και επιρρημάτων	34
	3.1.1.1. Γενικά.....	34
	3.1.1.2. Αντιθέσεις απόστασης	34
	3.1.1.3. Η αντίθεση +/-περικτικό	37
	3.1.1.4. Συνομιλιακή χρήση.....	38
	3.1.2. Τοπικοί προσδιορισμοί: δείξη και προσανατολισμός.....	39
	3.1.3. Δεικτικά ρήματα κινήσεως: <i>πηγαίνω και έρχομαι</i>	46
	3.1.3.1 Δεικτική φύση και λειτουργίες	46
	3.1.3.2. Χρήσεις	47
	3.1.3.3. Μετακινήσεις του δεικτικού κέντρου	48
	3.1.3.4. Τελικές παρατηρήσεις.....	50
	3.2. <i>Χρονική δείξη.....</i>	51
	3.2.1. Χρονικά επιρρήματα.....	52
	3.2.2. Ο γραμματικός χρόνος ως φορέας χρονικής δείξης.....	57
	3.2.2.1.Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	57
	3.2.2.2. Οι χρόνοι της Ελληνικής και η δεικτική λειτουργία του παρεμφατικού τύπου	57
	3.2.2.3. Δείξη και μη-παρωχημένος χρόνος.....	61
	3.2.2.4. Δείξη και [+παρωχημένο].....	62
	3.3. <i>Δείξη προσώπου</i>	64
	3.3.1. Το σύστημα προσωπικών αντωνυμιών	65
	3.3.1.1. Αριθμός.....	66
	3.3.1.2. Σχέση αριθμού και κοινωνικών διακρίσεων.....	67
	3.3.1.3 Τυπολογία του προσώπου ως ρόλου συμμετοχής.....	68
	3.3.2. Κλιτική μορφολογία της ρηματικής κατάληξης	69
	3.3.3. Κτητικά και κλητικές προσφωνήσεις	71

3.3.4. Συμπεράσματα	72
4. ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΔΕΙΞΗ: ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΡΟΤΥΠΟ.....	74
4.1. Η ανεπάρκεια του περιγραφικού μοντέλου.....	74
4.2. Η μετάβαση από τη φραστική στην γνωστική δείξη	81
4.2.1. Η επιλογή δεικτικού ως γλωσσική επιλογή	82
4.2.2. Η γνωστική δείξη στο πλαίσιο της γνωστικής γλωσσολογίας.....	85
4.2.3. Η θεωρία του Langacker και η γνωστική δείξη.....	88
4.2.3.1. Γενικές αρχές	88
4.2.3.2. Θέαση.....	89
4.2.3.3. Σύγκριση	94
4.2.4 Σύγκριση και η θεωρία του μαρκαρίσματος.....	96
4.2.5. Συνάφεια	98
5. ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΔΕΙΞΗ Ι – Η ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΣΤΟΝ ΧΡΟΝΟ.....	103
5.1. Γραμματικός χρόνος.....	106
5.1.1. Μοντέλα χρονικής ανάλυσης.....	106
5.1.1.1. Το μοντέλο του Reichenbach (1947)	106
5.1.1.2. Το μοντέλο του Bull (1963).....	110
5.1.2. Φραστικά και γνωστικά χαρακτηριστικά των δεικτικών χρόνων.....	114
5.1.2.1. Ενεστώτας	114
5.1.2.2. Αόριστος /Παρατατικός	119
5.1.3. Το φαινόμενο της ‘μετακίνησης της χρονικής εστίασης’ σε μη- αφηγηματικό λόγο.....	124
5.1.3.1. Φραστική μετακίνηση δεικτικού κέντρου	124
5.1.3.2. Γνωστική μετακίνηση δεικτικού κέντρου.....	126
5.1.3.3. Γνωστικοί μηχανισμοί που υποκινούν την μετακίνηση.....	134
5.1.4. Χρονική εστίαση σε αφηγηματικό λόγο	142
5.1.4.1. Μαρκάρισμα σε μαρκαρισμένο περικείμενο	144
5.1.4.2. Η θέση του Ενεστώτα στο αφηγηματικό περικείμενο	145
5.1.4.3. Ο ρόλος του σημείου θέασης.....	148
5.1.4.4. Μετακίνηση χρονικής εστίασης σε αφηγηματικό λόγο.....	151
5.1.5. Συμπέρασμα	165
5.2. Τώρα και τότε.....	168
5.2.1. Τώρα και συνάφεια	168
5.2.1.1. Η εκτεταμένη αντίληψη της ελάχιστης ερμηνείας.....	169
5.2.1.2. Το ‘ιστορικό-αφηγηματικό τώρα’ και η εκμηδένιση της απόστασης	173
5.2.2. Τότε και η αποστασιοποίηση των γεγονότων	178
5.2.2.1. Η δεικτική σημασία και η αντίθεση με το τώρα.....	179
5.2.2.2. Σχέση δεικτικής και αναφορικής λειτουργίας	181
5.2.2.3. Τότε και [-συνάφεια]	183
5.2.3. Συμπέρασμα	185
6. ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΔΕΙΞΗ ΙΙ-Ο ΓΝΩΣΤΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ	187
6.1. Η γνωστική λειτουργία των δεικτικών αντωνυμιών.....	188
6.1.1. Ο ρόλος του κοινού εδάφους	189
6.1.2. Η αντίθεση αυτός-εκείνος	194

6.1.3. Γνωστικές χρήσεις των δεικτικών αντωνυμιών	195
6.1.3.1 ‘αυτός’ και το περικείμενο συνάφειας.....	195
6.1.3.2. εκείνος και γνωστική απόσταση	196
6.1.3.3. ‘συναισθηματική’ χρήση	197
6.1.3.4. αναφορά	199
6.1.3.5. συνομιλιακή εγγύτητα.....	200
6.1.3.6. μετακίνηση του εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς.....	201
6.1.4. Συμπέρασμα	203
6.2. Η δεικτική αντίθεση εδώ-εκεί	205
6.2.1. <i>Εδώ</i> : συναφές περικείμενο και εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς.	206
6.2.2. Το <i>εκεί</i> ως ‘μη-εδώ’.	212
6.3. Τελικές παρατηρήσεις στα τοπικά δεικτικά.	216
7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	217
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η δείξη αποτελεί ένα από τα πιο ενδιαφέροντα πεδία του πραγματολογικού επιπέδου εφ' όσον προβάλλει με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο την αμεσότητα της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στην γλώσσα και στο περικείμενο.

Στόχος αυτής της μελέτης είναι να εξετάσει την πραγμάτωση του φαινομένου στα Νέα Ελληνικά και να προσπαθήσει να ερμηνεύσει κάποια από τα βασικά 'προβληματικά' σημεία της λειτουργίας των δεικτικών στοιχείων της εν λόγω γλώσσας βάσει ενός θεωρητικού πραγματολογικού-γνωστικού μοντέλου.

Το φαινόμενο

Το φαινόμενο της δείξης ('deixis', από το ελληνικό ρήμα 'δείκνυμι'), σχετίζεται με τις *πραγματικές*, απτές και συγκεκριμένες χωρο-χρονικές συνιστώσες της επικοινωνιακής κατάστασης. Σύμφωνα με τον Lyons 'με τον όρο *δείξη* εννοούμε τον εντοπισμό και την αναγνώριση προσώπων, αντικειμένων, γεγονότων, διαδικασιών και ενεργειών, για τα οποία γίνεται λόγος ή στα οποία γίνεται αναφορά, σε σχέση με το χωροχρονικό περικείμενο που δημιουργείται και διατηρείται από την πράξη της εκφώνησης και την συμμετοχή σ' αυτήν, συνήθως ενός ομιλητή και τουλάχιστον ενός προσώπου, στο οποίο ο ομιλητής απευθύνεται' (1977: 637).

Από αυτού του τύπου τις απόψεις σχετικά με την επικοινωνιακή κατάσταση (βλ. επίσης Fillmore (1971), Rauh (1983), Levinson (1983)) προκύπτει και η αντίληψη της εξάρτησης του φαινομένου από την *πρόσωπο με πρόσωπο*

επικοινωνία, καθώς και από τις πραγματικές χωροχρονικές συνιστώσες του επικοινωνιακού γεγονότος.

Συνεπώς, σύμφωνα τουλάχιστον με την κλασική πραγματολογική θεωρία για την δείξη, λέξεις όπως *εγώ, εδώ, τώρα* κ.λ.π., καθώς και η κατηγορία του γραμματικού χρόνου, έχουν ως βασική λειτουργία την δήλωση αυτών ακριβώς των πραγματικών συνιστωσών της επικοινωνιακής κατάστασης: του τόπου, του χρόνου και της ταυτότητας των συμμετεχόντων.

Τα προβλήματα

1) Το πρώτο και βασικό πρόβλημα που προκύπτει από την παραδοσιακή¹ θεώρηση της δείξης είναι αυτός ακριβώς ο περιορισμός του πραγματολογικού περιεχομένου των κατηγοριών που λειτουργούν ως δεικτικά στοιχεία στην δήλωση των αυστηρά απτών χωροχρονικών συνιστωσών. Αν, ωστόσο, μελετήσουμε προσεκτικά τις χρήσεις τους θα παρατηρήσουμε ότι σε ένα πολύ μεγάλο ποσοστό χρησιμοποιούνται για να εκφράσουν στοιχεία του περικειμένου που ελάχιστα έχουν να κάνουν με τον πραγματικό χώρο ή χρόνο, όπου λαμβάνει χώρα το επικοινωνιακό γεγονός.

Για παράδειγμα το τοπικό επίρρημα *εδώ*, που από την παραδοσιακή δεικτική θεωρία ορίζεται ως δηλωτικό της θέσης του ομιλητή στον χώρο, χρησιμοποιείται συχνά με πολύ ευρύτερη έννοια, όπως φαίνεται στο παράδειγμα (1):

(1) *Τι κάνεις εσύ εδώ;*

¹ Ο όρος ‘παραδοσιακή’ ίσως να ακούγεται κάπως ‘παράξενος’ εδώ, εφ’ όσον ασχολούμαστε με ένα φαινόμενο, το οποίο σχετικά πρόσφατα τράβηξε το ενδιαφέρον των ερευνητών. Τον χρησιμοποιούμε, ωστόσο, για να αντιπαραβάλουμε τις αμιγώς πραγματολογικές θεωρίες με την προτεινόμενη από εμάς ανάλυση.

Αν υποθέσουμε ότι το (1) απευθύνεται από τον ομιλητή που ζει στην Αθήνα σε έναν φίλο του που ζει μόνιμα στην Πάτρα και τον οποίο συναντάει ξαφνικά στο κέντρο της Αθήνας, το *εδώ* προφανώς δεν αναφέρεται στην αυστηρή θέση του ομιλητή στο χώρο αλλά στο πολύ ευρύτερο τοπικό πεδίο που είναι η Αθήνα.

Κατά τον ίδιο τρόπο, ενώ ο Ενεστώτας υποτίθεται ότι κάνει αναφορά στο 'τόρα' του ομιλητή, η κλασική πλέον χρήση του ως *Ιστορικού Ενεστώτα*, όπου μέσω του συγκεκριμένου χρόνου γίνεται αναφορά στο παρελθόν φαίνεται να αντιφάσκει με όσα πρεσβεύει η παραδοσιακή θεωρία γύρω από την δεικτική φύση του.

Τα παραπάνω αποτελούν απλώς ενδεικτικά παραδείγματα μιας πληθώρας 'ιδιαζουσών' χρήσεων των δεικτικών.

Αυτού του τύπου οι χρήσεις έχουν ταξινομηθεί ως μη-δεικτικές από πολλούς ερευνητές, (βλ. ενδεικτικά Levinson (1983), Rauh (1983), Anderson & Keenan (1985)), ενώ -πιο εύστοχα σίγουρα από τους προαναφερθέντες- η Grenoble (1998), ακολουθώντας τον Lyons (1995), μιλάει για έναν διαχωρισμό ανάμεσα σε *πρωτεύουσα (primary)* και *δευτερεύουσα (secondary)* δεικτική λειτουργία. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι: 'Ο τόπος, ο χρόνος και οι συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή κατάσταση αποτελούν την πρωτεύουσα δείξη. Τα χαρακτηριστικά της πρωτεύουσας δείξης μπορούν να επανερμηνευθούν σε ορισμένες πτυχές της συνομιλίας και να θεωρηθούν ως μια μετακίνηση από την πρωτεύουσα στην δευτερεύουσα δείξη. Η δευτερεύουσα δείξη σχετίζεται με κάποιες 'μετακινημένες' χρήσεις των πρωτευουσών δεικτικών διαστάσεων'. (Grenoble 1998:13).

Παρ' όλο που η προσέγγιση της Grenoble είναι, σαφώς, πιο αποδοτική ερμηνευτικά, αφού τουλάχιστον δεν αποκλείει τις χρήσεις αυτές από το δεικτικό φάσμα, οι όροι *πρωτεύουσα* και *δευτερεύουσα*, όπως φαίνεται και απ' όλη της την

ανάλυση, παραπέμπουν σε μια ιεράρχηση σημαντικότητας, η οποία δεν είναι ικανοποιητική αν σκεφτούμε ότι επί της ουσίας οι εκφάνσεις της αποκαλούμενης δευτερεύουσας δείξης είναι αναλογικά περισσότερες και συχνά πιο ουσιαστικές από επικοινωνιακή άποψη. Κατά την εκτίμησή μας δε είναι πιο ουσιαστικές επικοινωνιακά, ακριβώς γιατί στο μεγαλύτερο μέρος τους ανήκουν στην *εκφραστική (expressive)* διάσταση της γλώσσας, η οποία σχετίζεται με την ψυχολογική στάση του ομιλητή έναντι των οντοτήτων της επικοινωνιακής κατάστασης. Το ερώτημα που προκύπτει συνεπώς αφορά τη φύση μιας ικανοποιητικής προσέγγισης στις χρήσεις αυτές, τέτοιας που να αναδεικνύει την δεικτική τους υπόσταση και να τις εντάσσει αρμονικά σε μια γενική θεωρία σχετικά με το φαινόμενο.

2) Το δεύτερο πρόβλημα που τίθεται και που παραμένει άλυτο από την παραδοσιακή θεωρία αφορά το είδος των κινήτρων που ωθούν τον ομιλητή στην επιλογή ενός δεικτικού έναντι ενός άλλου, στο πλαίσιο αυτών των *εκφραστικών* χρήσεων. Ας θέσουμε το θέμα πιο συγκεκριμένα: Τα δεικτικά της Ελληνικής (όπως και πολλών άλλων Ινδοευρωπαϊκών γλωσσών) είναι, όπως θα δούμε στο κεφ. 3, οργανωμένα σε διμερή συστήματα αντιθέσεων, όπου το ένα μέλος αποτελεί τον αμαρκάριστο τύπο και το άλλο τον μαρκαρισμένο. Σε πολλές περιπτώσεις, ωστόσο, ‘*ιδιαζουσών*’ χρήσεων, επιλέγεται από τον ομιλητή το αμαρκάριστο μέλος της αντίθεσης εκεί όπου θα αναμενόταν το μαρκαρισμένο και αντίστροφα. Χρειάζεται, λοιπόν, μια ικανοποιητική ερμηνεία σχετικά με το τι υποκινεί αυτού του είδους τις ‘*απρόβλεπτες*’ γλωσσικές επιλογές εκ μέρους του ομιλητή και πολύ περισσότερο σχετικά με το πώς επιτυγχάνεται η αναγνώριση των κινήτρων και της ψυχολογικής του στάσης από τον ακροατή.

3) Το τρίτο προβληματικό σημείο της δεικτικής θεωρίας αφορά αυτήν ακριβώς την αλληλεπίδραση ομιλητή-συνομιλητή.

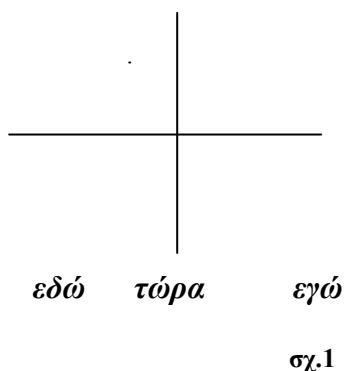
Η παραδοσιακή θεωρία βάζει την δείξη να περιστρέφεται γύρω από μια έννοια αυστηρής εγωκεντρικότητας. Φτάνει δε σε ακραίες τοποθετήσεις σχετικά, όπως αυτή της Rauh σύμφωνα με την οποία: 'Στο πλαίσιο της επικοινωνιακής κατάστασης η πρωτοβουλία ανήκει στον ομιλητή. Αυτός κωδικοποιεί το μήνυμα από την δική του προοπτική. Συνεπώς το μήνυμα δεν περιλαμβάνει απλώς μια συντακτική μορφή και ένα σημασιολογικό περιεχόμενο, ανεξάρτητα από τον ομιλητή, αλλά και συγκεκριμένες πραγματολογικές πληροφορίες που είναι εξαρτημένες απ' αυτόν. Έτσι αυτό που αντανακλάται στο μήνυμα είναι η κατάσταση του ομιλητή, η δική του τοποθέτηση στον χώρο και στον χρόνο. Ο ρόλος του συνομιλητή είναι αυτός του αποδέκτη του μηνύματος' (1983: 9).

Ο συνομιλητής δηλαδή παρουσιάζεται ως ένα είδος παθητικού παραλήπτη του μηνύματος.

Η ακραία αυτή άποψη περί εγωκεντρικότητας έχει τις ρίζες της στην θεωρία του Bühler (1935), η οποία αποτελεί και την πρώτη ανάλυση σχετικά με το φαινόμενο της δείξης.

Ο Bühler μπορεί να θεωρηθεί πρωτοπόρος εφ' όσον- σε αντίθεση με πολλούς μεταγενέστερους ερευνητές- έλαβε υπ' όψιν του ψυχολογικές παραμέτρους του φαινομένου και, τουλάχιστον θεωρητικά, αναγνώρισε την κοινωνική φύση του επικοινωνιακού γεγονότος θεωρώντας τα δεικτικά στοιχεία *δι-υποκειμενικούς μεσολαβητές (intersubjective intermediaries)*. Παρ' όλα αυτά δεν κατάφερε να αποφύγει την έννοια της εγωκεντρικότητας με την ακραία μορφή που περιγράψαμε πιο πάνω. Συγκεκριμένα από το σχήμα του (βλ. σχ. 1) που περιγράφει το

δεικτικό πεδίο ο συνομιλητής, που συνιστά τον δεύτερο βασικό επικοινωνιακό ρόλο, απλώς απουσιάζει.

Κατά την γνώμη μας αυτή η μονοδιάστατη α-κοινωνική σύλληψη της επικοινωνιακής κατάστασης αποτελεί ένα από τα πιο ουσιώδη μειονεκτήματα της παραδοσιακής θεώρησης του δεικτικού φαινομένου.

Η προτεινόμενη θεωρητική προσέγγιση

Στο πλαίσιο αυτής της εργασίας, με αφορμή την πληθώρα ‘ιδιαζουσών’ χρήσεων των δεικτικών στοιχείων, θα προβληθεί η ανάγκη μιας διαφορετικής θεώρησης της δείξης στην ελληνική, προκειμένου να επιλυθούν τα προβλήματα που τέθηκαν παραπάνω. Σε αυτήν την κατεύθυνση θα χρησιμοποιηθεί ένα θεωρητικό μοντέλο βασισμένο στον συνδυασμό πραγματολογικών και γνωστικών αρχών.

Η σχέση μεταξύ πραγματολογίας και γνωστικής γλωσσολογίας συλλαμβάνεται εδώ στην ευρεία της διάσταση. Προκειμένου να ερμηνεύσουμε ένα εκφώνημα δεν

αρκεί μόνο να καταφύγουμε σε εικασίες που έχουν την μορφή διανοητικών αναπαραστάσεων και αποκλείουν τις κοινωνικές δομές ως στοιχείο επιρροής. Αντίθετα θεωρούμε πως προκειμένου να φτάσουμε στην ερμηνεία ενός εκφωνήματος είναι απαραίτητος ένας συγκερασμός διανοητικών αναπαραστάσεων και κοινωνικών δομών που τις επηρεάζουν.²

Για την πραγματολογική προσέγγιση θα συνδυαστούν στην ανάλυση που ακολουθεί δύο επιμέρους θεωρίες:

1) η θεωρία των γλωσσικών επιλογών, όπως αυτή αναπτύσσεται στον Verschueren (1999)

2) η έννοια της *συνάφειας*, όπως αυτή νοείται από τον Grice (1968) κατ' αρχάς και τους Sperber & Wilson (1986) μεταγενέστερα.

Ο όρος *γνωστική δείξη*, που θα χρησιμοποιήσουμε ως γενικό όρο για την κάλυψη των 'ιδιαιζουσών', μη-προβλεπόμενων από την παραδοσιακή δεικτική θεωρία, χρήσεων ορισμένων δεικτικών, έχει τις ρίζες του στην διορατική προτροπή του Lyons (1995:304) για μελέτη της *γνωστικής πλευράς* της δείξης. Ο Lyons, ωστόσο, δεν δίνει καμία θεωρητική πρόταση που να μπορεί να λειτουργήσει ως κατευθυντήρια γραμμή μελέτης αυτής της πτυχής του φαινομένου.

Ενδιαφέρον, εξάλλου, για τις γνωστικές εκφάνσεις του δεικτικού φαινομένου εκδηλώνεται από τον Janssen (1993), ο οποίος μιλά για κοινή γνωστική αφετηρία των χρόνων και των δεικτικών τοπικών επιρρημάτων της Ολλανδικής γλώσσας, στηριζόμενος στην ήδη από τον Fillmore (1971) αναγνωρισμένη ως κινητήρια δύναμη του δεικτικού συστήματος έννοια της *απόστασης*. Παρ' όλο που τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει ο Janssen στο συγκεκριμένο άρθρο του 1993

² Βλ. Marmaridou (2000:25-38) για παράθεση απόψεων σχετικά με το θέμα.

συμφωνούν σε γενικές γραμμές με όσα πρόκειται να ειπωθούν εδώ, υπάρχουν τρία τουλάχιστον σημεία τα οποία μπορούν να θεωρηθούν αδυναμίες στην προσέγγισή του. Κατ' αρχάς δεν βασίζεται σε κανένα συγκεκριμένο θεωρητικό μοντέλο και καθώς οι παρατηρήσεις του καλύπτουν μόνο ένα μικρό φάσμα 'ιδιαζουσών' χρήσεων παρουσιάζονται τελικά αποσπασματικές. Δεύτερον, η έννοια της απόστασης παρ' όλο που όντως αποτελεί έναν από τους ακρογωνιαίους λίθους του συστήματος,³ θεωρούμε εδώ ότι δεν επαρκεί *per se* για να ερμηνεύσει τις αποκλίνουσες χρήσεις των δεικτικών στοιχείων σε όλη τους την έκταση. Τρίτον, προκειμένου να τεκμηριώσει τις απόψεις του ο Janssen καταφεύγει σε ακρότητες όπως η πλήρης απογύμνωση των γραμματικών χρόνων από οποιαδήποτε αμιγώς χρονική διάσταση.

Στην έννοια της απόστασης βασίζεται εξάλλου και η πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση της Marmaridou (2000:65-116), η οποία χρησιμοποιεί το γνωστικό μοντέλο του Lakoff (1987) προκειμένου να αποδώσει μια γνωστική ενότητα στο σύστημα της δείξης με εφαρμογή στην αγγλική γλώσσα και με έμφαση στην κατηγορία της δείξης προσώπου. Η προσέγγισή της είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, αν ειδικά λάβουμε υπ' όψιν μας ότι κατορθώνει να θίξει πολλά και ουσιώδη ζητήματα που αφορούν το φαινόμενο στο περιορισμένο περιθώριο που της αφήνει ένα εισαγωγικό βιβλίο πάνω στην σχέση πραγματολογίας και γνωστικής γλωσσολογίας γενικά.

Σε αυτή τη μελέτη χρησιμοποιούμε τον όρο *γνωστική δείξη* προκειμένου να καλύψουμε ένα μεγάλο ποσοστό 'ιδιαζουσών' χρήσεων των δεικτικών. Θεωρούμε ότι ο όρος είναι επιτυχημένος για δύο λόγους: αφ' ενός δεν αφήνει υπονοούμενα ιεράρχησης των χρήσεων σε πιο σημαντικές και λιγότερο σημαντικές επικοι-

³ Έχουμε εξάλλου αναγνωρίσει τη σημασία της σε προηγούμενες ενασχολήσεις μας με το θέμα, βλ. Bella (1996), Μπέλλα (1998).

νωνιακά, όπως γίνεται με τους όρους *πρωτεύουσα* και *δευτερεύουσα* της Grenoble, και αφ' ετέρου αφήνει να εννοηθεί ο σημαντικός ρόλος των διανοητικών και ψυχολογικών παραμέτρων στις εκάστοτε πραγματώσεις του φαινομένου.

Η γνωστική δείξη θα μελετηθεί εδώ με βάση αφ' ενός τις πραγματολογικές αρχές που αναφέρθηκαν παραπάνω και αφ' ετέρου τις θεωρητικές αρχές της γνωστικής γραμματικής του Langacker (1987, 1991).

Ο Langacker θεωρεί ότι η γλώσσα αποτελεί εγγενές στοιχείο της ανθρώπινης νόησης. Ονομάζει την προσέγγισή του *γνωστική* ακριβώς επειδή δεν βλέπει 'κανέναν ουσιώδη λόγο για να δεχτούμε μια αυστηρή διχοτόμηση μεταξύ γλωσσικής ικανότητας και άλλων πλευρών γνωστικής επεξεργασίας' (1987: 13).

Η γραμματική σύμφωνα με την θεωρία του μπορεί να περιγραφεί μέσω συμβολικών δομών, που στο σύνολο τους μπορούν να λειτουργήσουν ως ένα είδος ευρετηρίου το οποίο τελικά θα καλύπτει ολόκληρο το γραμματικό φάσμα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για μας έχει η θεωρία της *σύγκρισης* που αναπτύσσει στον πρώτο τόμο της γνωστικής γραμματικής (1987: 101), αφού σχετίζεται άμεσα, κατά την γνώμη μας, και με την πραγματολογική θεωρία των γλωσσικών επιλογών. Θεωρούμε ότι ο συγκερασμός των παραπάνω γνωστικών και πραγματολογικών θεωριών, που αποτελεί και την βασική θεωρητική συμβολή της εργασίας αυτής, μπορεί να δώσει ικανοποιητικές απαντήσεις σε δύο τουλάχιστον από τα προβλήματα που θέσαμε στην προηγούμενη ενότητα: α) στην αρμονική ένταξη των 'ιδιαιτέρων' χρήσεων σε μια ενιαία θεωρία σχετικά με την δείξη αλλά και β) στις διεργασίες που μεσολαβούν προκειμένου να επιλεγεί ένα δεικτικό μέλος έναντι του άλλου της δεικτικής αντίθεσης. Θα θεωρήσουμε ότι δύο παράμετροι που διαπλέκονται, η *απόσταση* και η *συνάφεια* διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στις διεργασίες αυτές και προσδιορίζουν την *υποκειμενικότητα* στην οποία

συχνά αποδίδονται οι μη-αυστηρά δεικτικές χρήσεις. Ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας της υποκειμενικότητας, εξάλλου, συμβάλλει αποφασιστικά στην αντιμετώπιση και του τρίτου προβλήματος προσφέροντας μια νέα αντίληψη περί επικοινωνιακής κατάστασης.

Δομή της εργασίας

Η πραγμάτευση του θέματος ακολουθεί τα εξής στάδια:

Στο κεφάλαιο 2 παρουσιάζονται τα γενικά χαρακτηριστικά του φαινομένου της δείξης.

Στο κεφάλαιο 3 δίνεται μια λεπτομερής περιγραφή των βασικών δεικτικών μηχανισμών της Νέας Ελληνικής με έμφαση στις πρωτοτυπικές πραγματολογικές τους λειτουργίες. Η συμβολή της περιγραφής είναι πολλαπλή: αφ' ενός ο κλασικός πλέον διαχωρισμός σε δείξη *τόπου*, *χρόνου* και *προσώπου* μας εξυπηρετεί προκειμένου να αποδοθούν οι βασικές αρχές του φαινομένου όπως εμφανίζονται στην σχετική βιβλιογραφία. Επιπλέον, η σε βάθος γνώση των πρωτοτυπικών πραγματολογικών λειτουργιών των δεικτικών στοιχείων της ελληνικής είναι, όπως θα αποδειχθεί, απαραίτητη, προκειμένου να ερμηνεύσουμε τις *αποκλίνουσες* χρήσεις τους. Εξάλλου, η κατά το δυνατόν πλήρης παρουσίαση των δεικτικών μηχανισμών μιας γλώσσας, της οποίας το δεικτικό πεδίο ελάχιστα έχει εξερευνηθεί, προσφέρει διαγλωσσικά δεδομένα ιδιαίτερα χρήσιμα για διαγλωσσικές συγκρίσεις σχετικά με το φαινόμενο.

Στο κεφάλαιο 4 γίνεται η λεπτομερής ανάλυση του θεωρητικού μοντέλου που παρουσιάστηκε εν συντομία στην προηγούμενη ενότητα και προβάλλεται η ανάγκη συνδυασμού των αρχών της πραγματολογίας και της γνωστικής

γλωσσολογίας προκειμένου να προκύψει μια ικανοποιητική ερμηνευτική προσέγγιση στο θέμα.

Το κεφάλαιο 5 μελετά ένα φάσμα χρήσεων των χρονικών δεικτικών, ιδιαίτερα του γραμματικού χρόνου και των χρονικών επιρρημάτων *τόρα* και *τότε*, οι οποίες δεν προβλέπονται από την παραδοσιακή πραγματολογική θεώρηση του φαινομένου. Παρ' όλο που είναι γενικά αποδεκτή η άποψη ότι η τοπική δείξη είναι σημαντικότερη της χρονικής, πράγμα που οφείλεται στην γνωστή μεταφορά της *απόστασης στο χρόνο*, επιλέγουμε στην ανάλυση που ακολουθεί να προτάξουμε την χρονική δείξη και να ασχοληθούμε εκτενέστερα μαζί της για δύο λόγους: αφ' ενός το θέμα της πρωταρχικότητας δεν μας απασχολεί εδώ, είναι πολυσυζητημένο και ούτως ή άλλως δεν επηρεάζει τα αποτελέσματα της ανάλυσής μας. Αφ' ετέρου ο πιο αφηρημένος χαρακτήρας του χρόνου σε σχέση με τον χώρο επιτρέπει περισσότερους χρηστικούς ελιγμούς, στους οποίους και εστιάζεται το ενδιαφέρον μας.

Στο κεφάλαιο 6 μελετώνται οι μη-κλασικές χρήσεις των τοπικών δεικτικών και συγκεκριμένα των δεικτικών αντωνυμιών *αυτός* και *εκείνος* και των τοπικών επιρρημάτων *εδώ* και *εκεί*.

Τόσο τα χρονικά όσο και τα τοπικά δεικτικά θα εξεταστούν υπό το φως των προαναφερθεισών θεωριών και ως προς τη σχέση τους με τις γνωστικές παραμέτρους της *απόστασης* και της *συνάφειας* με στόχο την απόδοση μεγαλύτερης ενότητας στο φαινόμενο.

2. ΔΕΙΞΗ: ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ

2.1. Μεταξύ σημασιολογίας και πραγματολογίας

Εγώ φεύγω! Ζήσε μόνη σου!

Επιστρέφω σε είκοσι λεπτά.

Αν υποθέσουμε ότι τα παραπάνω εκφωνήματα αποτελούν σημειώματα κολλημένα πάνω σε μια πόρτα, θα παρατηρήσουμε ότι κάποια στοιχεία μάς δημιουργούν προβλήματα ως προς την ερμηνεία τους.

Για να αναγνωρίσει το πρόσωπο που βρίσκεται πίσω από το *εγώ* του πρώτου εκφωνήματος ο παραλήπτης του σημειώματος θα πρέπει όχι μόνο να επιστρατεύσει την σημασιολογικού τύπου γνώση «το *εγώ* σημαίνει τον άνθρωπο που μου απευθύνει αυτές τις λέξεις, το υπολανθάνον ομιλούν πρόσωπο», αλλά θα πρέπει να χρησιμοποιήσει και την πραγματολογικού τύπου γνώση «από ποιον θα μπορούσα να λάβω ένα τέτοιο σημείωμα».

Κατά τον ίδιο τρόπο η ερμηνεία του δεύτερου σημειώματος καθίσταται αδύνατη χωρίς την γνώση του πότε ακριβώς γράφτηκε το σημείωμα. Χωρίς αυτήν την γνώση ο παραλήπτης δεν είναι σε θέση να υποθέσει αν θα πρέπει να περιμένει για ένα λεπτό ή για είκοσι.

Αυτό που προσδιορίζει την ερμηνεία αυτών των εκφωνημάτων και που δημιουργεί τα προβλήματα είναι η **δείξη**. Το φαινόμενο της δείξης αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της ανθρώπινης γλωσσικής επικοινωνίας. Με τον όρο *δείξη* γλωσσολόγοι και φιλόσοφοι αναφέρονται στην γλωσσική κωδικοποίηση του χωρο-χρονικού περικειμένου ενός εκφωνήματος και της υποκειμενικής εμπειρίας

του εκφωνητή. Ενώ αρχικά χρησιμοποιήθηκε για να καλύψει μια μικρή ομάδα λέξεων και εκφράσεων (π.χ. *εγώ, τώρα, εδώ*) οι οποίες συνδέουν τον ομιλητή με την κατάσταση στην οποία το εκφώνημα πραγματώνεται, ο όρος έχει εξαπλωθεί σήμερα καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα γλωσσικών τύπων, όπως π.χ. ο γραμματικός χρόνος.⁴

Προκύπτει ήδη, λοιπόν, ένα πρόβλημα περιορισμού του φαινομένου εφόσον κάθε εκφώνημα μπορεί να θεωρηθεί ως προϊόν της σχέσης του ομιλητή, του γλωσσικού συστήματος και του περικειμένου στο οποίο παράγεται το εκφώνημα.

Εάν η σημασία του όρου δεν προσδιοριστεί με μεγαλύτερη αυστηρότητα θα προκύψει πραγματολογική αναρχία και ο εντοπισμός του ως ξεχωριστού γλωσσικού φαινομένου θα είναι αδύνατος.

*Η δείξη είναι το φαινόμενο στο πλαίσιο του οποίου προβάλλεται, είτε γραμματικά είτε λεξικά, η σχέση ανάμεσα στο γλωσσικό σύστημα, την υποκειμενικότητα του ομιλητή και ορισμένους περικειμενικούς παράγοντες.*⁵

Μέσω του παραπάνω ορισμού αποκτούμε μια πιο περιορισμένη εικόνα για τη δείξη ως όρο που καλύπτει ένα περιορισμένο, αν και ετερογενές σύνολο λέξεων που περιλαμβάνει μόνο τις προσωπικές και δεικτικές αντωνυμίες, συγκεκριμένα επιρρήματα, κάποιες πλευρές του γραμματικού χρόνου και αναφορικές εκφράσεις.

Η δείξη λειτουργεί πραγματολογικά αλλά έχει και μια σημασιολογική συνιστώσα.

Η σύγχυση όσον αφορά την υπόσταση της δείξης συνδέεται πρωταρχικά με θέματα αντωνυμικοποίησης. Ο Lyons (1977) τονίζει ότι οι αντωνυμίες θεωρούνται παραδοσιακά ως υποκατάστατα ουσιαστικών και ότι η συνεισφορά τους στην συνομιλία είναι αυτή της συνοχής. Αλλά σύμφωνα με τον Green 'οι αντωνυμίες

⁴ Βλ. Green (1995)

⁵ Για ανάλογους ορισμούς βλ. Hanks (1991), Grundy (1995:18)

αποτελούν στην πραγματικότητα αναφορικές εκφράσεις, ισότιμες με ονοματικά στοιχεία και όχι με ουσιαστικά. Αυτό καθιστά τις αντωνυμίες επί της ουσίας δεικτικές' (1995:16).

Τα δεικτικά⁶ δεν στερούνται σημασιολογικής αξίας, αντίθετα αποτελούν ένα σύνδεσμο μεταξύ της σημασιολογίας των όρων αλήθειας και της πραγματολογίας. Στο πλαίσιο της τυπικής λογικής έχουν γίνει πολλές προσπάθειες προκειμένου να αφομοιωθεί το γεγονός ότι κατά το μεγαλύτερο μέρος της η ανθρώπινη επικοινωνία έχει μια δεικτική πλευρά. Η λογική των κατηγορήσεων, από την άλλη πλευρά δεν λαμβάνει υπόψη της τον φυσικό ρόλο της δείξης. Φιλόσοφοι και γλωσσολόγοι, ωστόσο, όπως οι Grice (1968), Kaplan (1975) και Montague (1974) εργάστηκαν βάσει της υπόθεσης ότι η τιμή αλήθειας μιας πρότασης μπορεί να κριθεί μόνο σε σχέση με μια ομάδα σημείων αναφοράς. Τα σημεία αυτά, όπως το ποιος μιλάει, πότε και πού, είναι τα δεικτικά σημεία αναφοράς.

Ο Morris (1946), ωστόσο, δεν θεωρεί την δείξη απόλυτα εξαρτημένη από το περιεχόμενο. Οι σημειολογικές του διακρίσεις ανάμεσα στην σύνταξη, την σημασιολογία και την πραγματολογία είναι αρκετά ενδιαφέρουσες σε σχέση με αυτό το θέμα. Αντιμετωπίζει την σύνταξη ως την τυπική (φορμαλιστική) σχέση των σημείων με άλλα σημεία, την σημασιολογία ως την σχέση των σημείων με τα αντικείμενα και με τον κόσμο και την πραγματολογία ως την σχέση των σημείων με τους χρήστες και τους ερμηνευτές τους. Τα δεικτικά φαίνονται έτσι να 'μεταπηδούν' από το ένα σύστημα στο άλλο εφόσον αποτελούν γραμματικοποιήσεις ή λεξικοποιήσεις του περιεχόμενου, οι οποίες πρέπει να γίνουν αντικείμενο πραγματολογικής επεξεργασίας.

⁶ Ο όρος 'δεικτικά' χρησιμοποιείται εδώ για να καλύψει όλα τα γλωσσικά στοιχεία που επιτελούν δεικτικές λειτουργίες. Η διαφοροποίηση στην αγγλική ορολογία μεταξύ των όρων *deictic* και *demonstrative* δεν στάθηκε εύκολο να αποδοθεί εδώ με ανάλογους όρους. Έτσι μιλάμε για 'δεικτικά' στοιχεία γενικά και για 'δεικτικές αντωνυμίες και επιρρήματα' ειδικότερα.

Η συνεχώς αυξανόμενη πραγματολογική θεώρηση της *γλώσσας σε χρήση*, όπως παρουσιάστηκε από τον Wittgenstein (1953), έχει μειώσει σε μεγάλο βαθμό την επιρροή της σημασιολογίας της *γλώσσας ως συστήματος* του Saussure⁷, του Chomsky⁸ και των μετέπειτα σημασιολόγων της γενετικής σχολής.

Η αλήθεια είναι ότι κανένα μοντέλο ή θεωρία σημασιολογικής ανάλυσης δεν έχει καταφέρει ως σήμερα να καλύψει επαρκώς το φαινόμενο της δείξης. Οι Barwise & Perry (1975) έκαναν κάποιες προόδους στον τομέα αυτό, λαμβάνοντας υπόψη πραγματολογικές εκφάνσεις της επικοινωνίας στο σημασιολογικό τους μοντέλο. Ένας τύπος συσχετισμού με το περικείμενο θα μπορούσε να επιτευχθεί αν ισχυριζόμασταν ότι η απόφαση που εκφράζεται από μια πρόταση μέσα σ' ένα περικείμενο, η απόφαση δηλ. ενός εκφωνήματος, αποτελεί 'μια λειτουργία με κατεύθυνση από πιθανούς κόσμους και από αυτό το περικείμενο προς τις τιμές αλήθειας' (Levinson 1983:58). Με αυτόν τον τρόπο το περικείμενο εισέρχεται στην σημασιολογική περιγραφή υπό την έννοια ότι 'παίζει κάποιον ρόλο στον προσδιορισμό των αποφάνσεων που εκφράζει μια πρόταση στην συγκεκριμένη εκφωνηματική πραγμάτωσή της'. (βλ. Green:) για λεπτομερέστερη ανάλυση μιας τέτοιας άποψης)).

Κάτω απ' αυτό το πρίσμα, ωστόσο, η δείξη φαίνεται τελικά να προσανατολίζεται πλήρως προς την πραγματολογία όσο κι αν τα όρια μεταξύ των δύο κλάδων είναι συχνά δυσδιάκριτα.

Είναι γεγονός ότι ο πρωτεύων ρόλος που διαδραματίζει το περικείμενο στην ερμηνεία των δεικτικών δεν μπορεί να αγνοηθεί και ότι η συμβολή της πραγματολογίας στην μελέτη του φαινομένου υπήρξε σαφώς πιο ουσιώδης από αυτήν της σημασιολογίας.

⁷ Βλ. Saussure (1916)

⁸ Βλ. Chomsky (1976)

Το ενδιαφέρον μας, λοιπόν, θα στραφεί κυρίως στις πραγματολογικές και στην συνέχεια στις γνωστικές εκφάνσεις που παρουσιάζει το φαινόμενο αρχίζοντας με τις βασικότερες απόψεις που έχουν εκφραστεί σχετικά με την φύση της δείξης, τις βασικές της κατηγορίες και την πραγμάτωσή τους στα Ελληνικά.

Αφού παρουσιαστεί η παραδοσιακή πραγματολογική άποψη για την δείξη, θα προχωρήσουμε στην μελέτη κάποιων χρήσεων των δεικτικών, οι οποίες ‘δεν προβλέπονται’ από την πραγματολογική θεωρία και θα προσπαθήσουμε να τις ερμηνεύσουμε με βάση ένα πραγματολογικό-γνωστικό μοντέλο το οποίο θα συγκροτήσουμε συνδυάζοντας ορισμένες συναφείς θεωρίες.

2.2 Η δείξη στο πλαίσιο της πραγματολογίας.

Αναφερόμενος στις ‘τυπικές ιδιότητες των εκφωνημάτων που προσδιορίζονται από την γνώση ορισμένων πλευρών των επικοινωνιακών πράξεων στις οποίες τα εν λόγω εκφωνήματα παίζουν κάποιο ρόλο’ ο Fillmore (1975b: 38), δίνει επί της ουσίας έναν πρωτογενή ορισμό της δείξης.

Σύμφωνα με τον Levinson, η δείξη αποτελεί ‘τον πλέον οφθαλμοφανή τρόπο κατά τον οποίο η σχέση ανάμεσα στην γλώσσα και στο περικείμενο αντανακλάται στις δομές των ίδιων των γλωσσών’ (1983:54).

Μια παρόμοια άποψη διατυπώνεται και από τον Horn, ο οποίος τονίζει ότι ‘η αλληλεπίδραση ανάμεσα στο περικείμενο ενός εκφωνήματος και στην τυπική ερμηνεία στοιχείων μέσα στο εκφώνημα αποτελεί ένα βασικό τομέα της πραγματολογίας που ονομάζεται δείξη ή **δεικτικότητα (indexicality)**’ (1988:116)⁹.

Τα στοιχεία των εκφωνημάτων στα οποία αναφέρεται ο Horn είναι τα **δεικτικά**¹⁰. Αυτά, όπως ήδη αναφέρθηκε είναι μορφήματα που συνιστούν κλειστά παραδειγματικά σύνολα στις περισσότερες φυσικές γλώσσες. Πρωτοτυπικά παραδείγματα αποτελούν οι προσωπικές και οι δεικτικές αντωνυμίες, τα τοπικά και χρονικά επιρρήματα, ο γραμματικός χρόνος κ.λ.π, τα οποία κωδικοποιούν τον ρόλο των συμμετεχόντων στην επικοινωνιακή πράξη, τον εντοπισμό και τον προσανατολισμό τους στον χώρο καθώς και στον χρόνο κατά τον οποίο παράγεται το εκφώνημα.

Τα στοιχεία με σκούρα γράμματα αποτελούν χαρακτηριστικές περιπτώσεις:

⁹ Ο όρος αποδίδεται έτσι στα ελληνικά από τον Μπαμπινιώτη (1991:231).

¹⁰ Η φιλοσοφική παράδοση ονομάζει τα δεικτικά ‘ενδείκτες’ (indexicals). Βλ. σχετικά Burks (1948/9).

- (1) *Εσύ κι εγώ μπορούμε να βρεθούμε μόνοι μας την άλλη εβδομάδα.*
- (2) *Εδώ είναι το στυλό σου!*
- (3) *Τι να το κάνω εγώ αυτό το πράγμα;*
- (4) *Τώρα μου το λες αυτό;*

Φαίνεται ότι τα δεικτικά είναι ως προς την λειτουργία τους αυτό που ο Jespersen (1965) και ο Jacobson (1971) ονομάζουν ‘γλωσσικές μεταβλητές δεικτικότητας’ (shifters)¹¹, εκφράσεις δηλ. των οποίων η σημασία μπορεί να εννοηθεί ‘ως μια λειτουργία με κατεύθυνση από το περιεχόμενο στην μεμονωμένη περίπτωση, η οποία προσάπτει αξίες σε μεταβλητές για τον ομιλητή, τον συνομιλητή, τον τόπο και τον χρόνο του εκφωνήματος κ.λ.π’ (Hanks:1992:47). Η βασική τους επικοινωνιακή λειτουργία είναι η εστίαση σε σημεία αναφοράς, ως προς την σχέση τους με το επικοινωνιακό περιεχόμενο, στο οποίο ένα εκφώνημα εμφανίζεται. Συνεπώς, μια μεταβλητή όπως το *εδώ* δηλώνει ένα τοπικό σημείο υποδεικνύοντας ότι το σημείο αυτό βρίσκεται σε μικρή απόσταση από τον τόπο όπου παράγεται το εκφώνημα που το περιέχει.

Γίνεται εμφανές ότι τα δεικτικά αποτελούν στοιχεία-κλειδιά στην σχέση ανάμεσα στην γραμματική και το περιεχόμενο και η λειτουργία τους αποδεικνύει ότι ‘η γλώσσα δεν είναι ένα αυτόνομο και άταρκες φαινόμενο. Αντίθετα οι διάφορες εκφάνσεις των περιεχόμενων οργανώνονται σε γραμματικά συστήματα’ (Grundy 1995:31).

¹¹ Είναι γεγονός ότι η απόδοση του όρου ‘shifter’ ως ‘μεταβλητή’ μπορεί να προκαλέσει κάποια σύγχυση εξαιτίας της ανάλογης απόδοσης του όρου ‘variable’. Ωστόσο, στάθηκε αδύνατον να αποδοθεί ο όρος διαφορετικά και η προσθήκη της ‘δεικτικότητας’ αποτελεί έναν συμβιβασμό προκειμένου να αποφευχθεί η σύγχυση αυτή.

Είναι γεγονός ότι η γνώση μας σχετικά με τη δείξη παραμένει αποσπασματική και ο λόγος είναι, προφανώς, ότι η δείξη αποτελεί τον ‘κατ’ εξοχήν τομέα όπου η γλώσσα και η πραγματικότητα συναντιούνται’ (Weissenborn & Klein 1982:3).

Στην συνέχεια της ενότητας αυτής θα δειχθεί 1) πώς οργανώνεται το δεικτικό σύστημα με βάση κάποιες βασικές δεικτικές κατηγορίες, σύμφωνα με την παραδοσιακή θεώρηση του φαινομένου (βλ. 2.2.1 και 2.2.2) και 2) πώς αντιπροσωπεύονται γλωσσικά οι κατηγορίες αυτές στα Νέα Ελληνικά (βλ. κεφ3).

2.2.1. Η θεωρία του Bühler και ο ρόλος του Εγώ

Έχει ήδη τονιστεί ότι οι διάφορες δεικτικές πραγματώσεις δεν έχουν πλήρως εξερευνηθεί, εξαιτίας της ιδιάζουσας φύσης του φαινομένου. Όπως παρατηρεί ο Levinson ‘υπήρξε εξαιρετικά λίγη δουλειά περιγραφικής φύσεως σε αυτήν την περιοχή, με επακόλουθο την έλλειψη επαρκών θεωριών και πλαισίων ανάλυσης’ (Levinson 1983:61).

Η πλέον σοβαρή πρόμη απόπειρα έρευνας σ’ αυτόν τον τομέα¹², υπήρξε αυτή του K. Bühler στα πλαίσια του γενικότερου έργου του Sprachtheorie (1934 [1965]). Είναι ενδεικτικό ότι η έρευνα των δεικτικών συστημάτων πολλών γλωσσών έχει εξελιχθεί με βάση την έννοια της ‘προέλευσης του δεικτικού πεδίου’ (Origo des Zeigfelds) όπως αυτή ορίζεται από τον Bühler.

Ξεκινώντας από την υπόθεση ότι τα γλωσσικά στοιχεία μπορούν είτε να σημαίνουν είτε να συμβολίζουν, ο Bühler ανέπτυξε μια θεωρία ‘δύο πεδίων’ (Zweifeldelehre). Ονομάζει το ένα πεδίο *συμβολικό* (*Symbolfeld*), και το άλλο *δεικτικό* (*Zeigfeld*). Μέσω αυτού του διαχωρισμού καταλήγει στο συμπέρασμα ότι:

‘όλα τα δεικτικά αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο, ακριβώς επειδή μας παρέχουν πληροφορίες για την εκπλήρωση και την ακρίβεια της σημασίας από περίπτωση σε περίπτωση, όχι στο συμβολικό αλλά στο δεικτικό πεδίο της γλώσσας’. (Bühler 1965: 80 κ.ε.)

Ο Bühler κάνει έναν ουσιαστικό διαχωρισμό ανάμεσα σε τρεις τρόπους ‘δείξης’:

¹² Η έρευνα του Bühler αναφέρεται εδώ ως ιδιαίτερης σημασίας, κυρίως γιατί πρώτος αυτός διέβλεψε την διάσταση της ‘γνωστικής δείξης’ που θα διερευνήσουμε στην συνέχεια. Ήταν, ωστόσο, ερευνητές όπως ο Lyons (1977), ο Fillmore (1971b, 1975), Levinson (1983) και Anderson & Keenan (1985) που παρουσίασαν κατά συστηματικό τρόπο τις παρατηρήσεις τους πάνω στην δείξη.

(α) *demonstratio ad oculos* (ή *aurēs*), δηλ. άμεση δεικτική πράξη μέσω δεικτικών χειρονομιών ή νευμάτων με στόχο αντιληπτικώς απτά αντικείμενα.

(β) *αναφορά*, δείξη μέσω λεκτικών διαύλων στα πλαίσια του δεικτικού πεδίου (ή του κειμένου)

(γ) *deixis am Phantasma*, δείξη σε αφηρημένο διάστημα (αφηρημένο διάστημα = συμβολικό πεδίο), δηλ. σε βαθύτερες διαστρωματώσεις της μνήμης..

Βασιζόμενος σ' αυτήν την διαφοροποίηση ο Bühler δομεί την 'προέλευση/οντογένεση του δεικτικού πεδίου':

'Θεωρώ ότι τρεις δεικτικές λέξεις πρέπει να καθιερωθούν ως βασικές παράμετροι, προκειμένου να αντιπροσωπευθεί το σχήμα του δεικτικού πεδίου της ανθρώπινης γλώσσας. Αυτές οι λέξεις είναι το *εγώ*, το *εδώ* και το *τόρα*' (Bühler 1935:102)

Αυτές οι λέξεις συνδέονται από τον Bühler με γενικές ψυχολογικές λειτουργίες, που θεωρούνται καθολικές.

Η θεωρητική συμβολή των απόψεών του στην θεωρία που πρόκειται να αναπτυχθεί εδώ είναι διττή. Πρώτον, δεδομένου ότι οι τρεις παράμετροι μπορούν να συνοψιστούν σε μία, δηλ. στο κεντρικό πρόσωπο της επικοινωνιακής κατάστασης¹³, ο εγωκεντρικός και συνεπώς υποκειμενικός χαρακτήρας του δεικτικού φαινομένου καταδεικνύεται άμεσα, ενδεχομένως πιο άμεσα απ' ότι καταδείχθηκε στην μετέπειτα βιβλιογραφία.

Δεύτερον, με τον διαχωρισμό ανάμεσα στο *demonstratio ad oculos* και *deixis am Phantasma* ο Bühler παρέχει την πρώτη νύξη για τον διαχωρισμό που

¹³ Εφ' όσον το *εδώ* και το *τόρα* δεν αντιπροσωπεύουν τίποτα άλλο από τον τοπικό και χρονικό εντοπισμό του *Εγώ*.

αργότερα προτείνει ο Lyons (1995), μιλώντας για *φραστική* (*locutionary*) και *γνωστική* (*cognitive*) δείξη, στα πλαίσια της προτροπής του να εξερευνηθούν οι ιδιαίζουσες χρήσεις των δεικτικών.

Η ιδέα δηλ., της ύπαρξης ενός συμβολικού, νοητικού δεικτικού πεδίου με κέντρο το *Εγώ*, πέρα από το αναγνωρισμένο ‘πραγματικό’ δεικτικό πεδίο, ανοίγει το δρόμο για μελέτη του φαινομένου σε νοητικά πλαίσια, όπου η υποκειμενικότητα του ομιλητή μπορεί, ανά πάσα στιγμή, όχι απλά να περιγράφει τα πράγματα όπως είναι πραγματικά, αλλά να επαναπροσδιορίζει το δεικτικό πεδίο ανάλογα με την προσωπική του στάση απέναντι σ’ αυτό.¹⁴

2.2.2. Βασικές αρχές της δείξης

Η θεωρία του Bühler υπήρξε αυτή που άσκησε την μεγαλύτερη επιρροή στη μετέπειτα μελέτη της δείξης, καθώς συνδυάζει γλωσσικές και ψυχολογικές εκφάνσεις του φαινομένου. Βασικό της μειονέκτημα είναι όπως ήδη αναφέραμε (βλ. κεφ.1) η ακραία και αντικοινωνική αντίληψη περί εγωκεντρικότητας. Είναι επίσης κάπως περιορισμένη ως προς τις εμπειρικές πλευρές της, πράγμα που δεν ευνοεί ιδιαίτερα μια λεπτομερή περιγραφή του δεικτικού συστήματος. Τα εμπειρικά του συμπεράσματα είναι περισσότερο ενδεικτικά παρά συστηματικά και αυτό οδηγεί σε αστάθεια και υπεραπλουστεύσεις. Μεταγενέστερες μελέτες, όπως αυτές που προαναφέρθηκαν (βλ. 2.2.1), οδήγησαν σε πιο συγκεκριμένα συμπεράσματα και θα αποτελέσουν την βασική πηγή μας για ό,τι πρόκειται να λεχθεί στην ενότητα αυτή.

¹⁴ Οι παράγοντες που προσδιορίζουν αυτού του είδους την τοποθέτηση του ομιλητή θα μελετηθούν διεξοδικά παρακάτω (κεφ. 4-6).

Παρ' όλη την ύπαρξη ανεξερεύνητων παραμέτρων, οι οποίες ίσως να παίζουν ένα σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη των δεικτικών συστημάτων των φυσικών γλωσσών, υπάρχουν, όπως ήδη αναφέρθηκε, πλευρές της δείξης οι οποίες είναι ήδη αρκετά γνωστές και μελετημένες.

Εφ' όσον η γλώσσα αποτελεί βασικό μέσο επικοινωνίας και η έννοια της επικοινωνίας συνεπάγεται ότι ένα πομπός στέλνει ένα μήνυμα σ' ένα δέκτη, υπάρχουν δύο τουλάχιστον πρόσωπα στο πλαίσιο μιας επικοινωνιακής κατάστασης, τα οποία εκπληρούν διαφορετικούς ρόλους: ένα πρόσωπο που κωδικοποιεί το μήνυμα και ένα που το αποκωδικοποιεί. Οι δυο αυτοί ρόλοι δεν είναι, ωστόσο, ισοδύναμοι. Η πρωτοβουλία ανήκει στον πομπό. Αυτός δομεί το μήνυμα σύμφωνα με την δική του προοπτική. Επομένως, το μήνυμα, πέρα από την συντακτική του δομή και το σημασιολογικό του περιεχόμενο, το οποίο, ενδεχομένως, είναι ανεξάρτητο από τον πομπό, περιέχει και πληροφορίες πραγματολογικής φύσεως, οι οποίες εξαρτώνται απ' αυτόν. Κατ' αυτήν την έννοια η 'κατάσταση' του ομιλητή αντιπροσωπεύει την αφετηρία του μηνύματός του: είναι η γενική προοπτική του ομιλητή που πραγματώνεται μέσω του μηνύματός. Ο ρόλος του δέκτη είναι να επανασυνθέσει την προοπτική του πομπού.

Μια τέτοια επικοινωνιακή κατάσταση έχει ο Lyons (1977:637) υπ' όψιν του όταν αναφέρεται στην '**κανονική κατάσταση εκφωνήσεως**' γύρω από την οποία οργανώνονται τα δεικτικά συστήματα των φυσικών γλωσσών και την οποία ορίζει ως εξής:

‘Πρόκειται για μια κατάσταση κατά την οποία οι συμμετέχοντες είτε ένας προς έναν, είτε ένας προς πολλούς, στέλνουν και λαμβάνουν μηνύματα μέσω των φωνητικών και ακουστικών τους διαύλων, ενώ είναι όλοι παρόντες στην ίδια πραγματική κατάσταση και έχουν την δυνατότητα να βλέπουν ο ένας τον άλλον

και να αντιλαμβάνονται τα μη-φωνητικά, παρα-γλωσσικά χαρακτηριστικά των εκφωνημάτων τους, ενώ ο καθένας μπορεί ανά πάσα στιγμή να εναλλάσσει τους ρόλους του πομπού ή του δέκτη.’

Η κανονική κατάσταση εκφωνήσεως είναι, πάντα σύμφωνα με τον Lyons, **εγωκεντρική** ‘με την έννοια ότι ο ομιλητής, αναθέτοντας στον εαυτό του τον ρόλο του *εγώ* συσχετίζει τα πάντα με την προσωπική του προοπτική’ (Lyons 1977:638), ή, όπως το θέτει η Rauh (1983:13) ‘συσχετίζει κάτι που μπορεί να ονομαστεί ‘μη-εγώ’ με το ‘εγώ’ του’ και αυτό το κάνει ως προς διαφορετικές διαστάσεις, από τις οποίες οι τρεις πιο βασικές είναι οι διαστάσεις του τόπου, του χρόνου και του προσώπου.

Ακολουθώς, με τον όρο **δείξη προσώπου** εννοούμε ‘την κωδικοποίηση των ρόλων των συμμετεχόντων στην επικοινωνιακή πράξη στην οποία το εκφώνημα παράγεται’ (Levinson 1983:62). Η γραμματικοποίηση της αναφοράς του ομιλητή στον εαυτό του επιτυγχάνεται μέσω της δεικτικής κατηγορίας ‘πρώτο πρόσωπο’ ενώ η κατηγορία ‘δεύτερο πρόσωπο’ κωδικοποιεί τον ρόλο του συνομιλητή.

Η **τοπική δείξη** είναι ‘η πλευρά εκείνη της δείξης, η οποία σχετίζεται με την τοποθέτηση στο χώρο των συμμετεχόντων στην επικοινωνιακή πράξη’ (Fillmore 1982:37) και την λειτουργία τους ως σημείων αναφοράς για διευκρινίσεις τοπικού χαρακτήρα.

Τέλος, η **χρονική δείξη** καλύπτει ‘την γλωσσική αντιπροσώπευση χρονικών σημείων και διαστημάτων σε σχέση με την χρονική στιγμή παραγωγής του εκφωνήματος’ (Levinson 1983:62). Αυτή η στιγμή μπορεί να ονομαστεί *χρόνος εκφώνησης* (ΧΕ).¹⁵

¹⁵ Σύμφωνα με το TU (time of utterance, Klein 1994)

Βασικές έννοιες στο πλαίσιο αυτών των δεικτικών διαστάσεων είναι: το πρόσωπο του ομιλητή, το ‘εγώ’ του, καθώς και το ‘εδώ’ και το ‘τόρα’¹⁶ του αποτελούν σε κάθε περίπτωση το **δεικτικό κέντρο**. Πιο συγκεκριμένα, το κεντρικό πρόσωπο είναι ο ομιλητής-πομπός του μηνύματος, ο κεντρικός χρόνος είναι ο χρόνος κατά τον οποίο το μήνυμα εκφωνείται από τον ομιλητή και ο κεντρικός τόπος είναι η θέση του ομιλητή κατά την εκφώνηση του μηνύματος. Βασικό χαρακτηριστικό του δεικτικού κέντρου είναι ότι μπορεί να **προβάλλεται**. Η προβολή του δεικτικού κέντρου σχετίζεται με την ιδιότητα των δεικτικών εκφράσεων να το μετακινούν σε ‘άλλους συμμετέχοντες ή σε πρωταγωνιστές αφηγήσεων’ (Levinson 1983:64). Αυτού του είδους την προβολή έχει υπόψη του ο Fillmore (1971) όταν συζητάει για ‘μετακινήσεις ως προς την προοπτική’ (shifts in points of view).¹⁷

Εκτός από την χρήση των δεικτικών εκφράσεων η οποία στοχεύει στην μετακίνηση του δεικτικού τους κέντρου, υπάρχουν και περαιτέρω χρήσεις, οι οποίες θα πρέπει να αναφερθούν εδώ.

Κατ’ αρχάς, εκτός από την αμιγώς δεικτική τους χρήση, οι δεικτικές εκφράσεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν και κατά μη-δεικτικό τρόπο. Το παράδειγμα (1) είναι αντιπροσωπευτικό μιας τέτοιας κατάστασης:

(1) *Δεν μπορείς να εμπιστεύεσαι τα σημερινά παιδιά.*

Η κατάληξη του ρήματος ‘μπορείς’, η οποία μορφολογικά δηλώνει το δεύτερο πρόσωπο και θα ήταν σε κανονικές συνθήκες δεικτική εκπροσωπώντας τον ρόλο

¹⁶ Την άποψη του Bühler σχετικά με την πρωταρχικότητα των τριών αυτών δεικτικών όρων συμμερίστηκαν όλοι οι ερευνητές που ασχολήθηκαν με το θέμα της δείξης.

¹⁷ Βλ. π.χ. τις παρατηρήσεις σχετικά με τα δεικτικά ρήματα ‘πηγαίνω’ και ‘έρχομαι’

του συνομιλητή, στην περίπτωση αυτή δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένο πρόσωπο αλλά, αντιθέτως, έχει απρόσωπο χαρακτήρα.

Οι αμιγώς δεικτικές χρήσεις, ωστόσο, μπορούν να διακριθούν και σε **νευματικές (gestural)** και **συμβολικές (symbolic)**. Οι νευματικές χρήσεις είναι εκείνες όπου η γλωσσική χρήση του δεικτικού μπορεί να συνοδευτεί και από κάποιο νεύμα και η ερμηνεία του συνδέεται με μια εποπτεία των φυσικών διαστάσεων του επικοινωνιακού γεγονότος. Η επιλεκτική χρήση των δεικτικών επιθέτων αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα:

(2) *Αυτό το βιβλίο σου είπα να μου δώσεις, όχι εκείνο!*

Η νευματική δείξη θέτει το πρόβλημα του κατά πόσον τα ίδια τα νεύματα είναι απαραίτητα κατά την νευματική χρήση των δεικτικών. Ο Sitta (1993), αφού διαχωρίζει τις δεικτικές εκφράσεις σε **αυτοδεικτικές (autodeictic)**, (εκφράσεις δηλ. που αναφέρονται στην θέση του ομιλητή ή σε μια ευρύτερη περιοχή που περιλαμβάνει την θέση του ομιλητή) και **ετεροδεικτικές (heterodeictic)**, (εκφράσεις που αναφέρονται σε περιοχή που δεν είναι η θέση του ομιλητή), ισχυρίζεται ότι στην περίπτωση της δείξης προσώπου και χρόνου, τα νεύματα χρησιμοποιούνται μόνο σε ειδικές περιπτώσεις, ενώ στην περίπτωση της τοπικής δείξης, ‘οι αυτοδεικτικές εκφράσεις χαρακτηρίζονται γενικά από την απουσία νευμάτων, ενώ οι ετεροδεικτικές είθισται να συνοδεύονται από νεύμα’ (Sitta 1993:328), χωρίς, ωστόσο να απορρίπτει την πιθανότητα εμφάνισης τοπικών αυτοδεικτικών που συνοδεύονται από νεύμα.¹⁸ Η συμβολική χρήση από την άλλη πλευρά, ‘αναφέρεται μόνο στις περικειμενικές συνιστώσες που βρίσκονται στην

¹⁸ Για λεπτομέρειες σχετικά με την χρήση των νευμάτων, βλ. Schmauks (1991), Sitta (1993).

διάθεση των συνομιλητών, οι οποίοι σχετίζονται με το εκφώνημα' (Levinson 1983:66).

Συνεπώς, προκειμένου οι συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή πράξη να ερμηνεύσουν ένα εκφώνημα όπως το (3) ή το (4), θα πρέπει να γνωρίζουν τις τοπικές και χρονικές παραμέτρους του επικοινωνιακού γεγονότος αντιστοίχως:

- (3) *Αυτή υπήρξε κάποτε μια πολύ πλούσια χώρα.*
- (4) *Χθες πήγα για ψώνια με τον Παύλο.*

Έχοντας παρουσιάσει τις βασικές έννοιες και τις διακρίσεις που αφορούν τις δεικτικές εκφράσεις, μπορούμε να στραφούμε στις κατηγορίες που αναγνωρίσαμε ως βασικές για όλα τα δεικτικά συστήματα των φυσικών γλωσσών, δηλ. στην δείξη προσώπου, τόπου και χρόνου και να δούμε πώς αυτές οργανώνονται στα Ελληνικά.

3. Η ΔΕΙΞΗ ΣΤΗΝ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

3.1. Τοπική δείξη

Τα στοιχεία που πιο συχνά αποκαλούνται *δεικτικά* είναι εκείνα που δηλώνουν τοπικό εντοπισμό σε σχέση με το επικοινωνιακό γεγονός. Ο εντοπισμός με αναφορά στην θέση του ομιλητή στον χώρο, αποτελεί κοινό τόπο στις φυσικές γλώσσες.

Σύμφωνα με τους Anderson & Keenan (1985) τα πιο βασικά και, ενδεχομένως, καθολικά τοπικά δεικτικά είναι τα τοπικά επιρρήματα όπως το *εδώ* και το *εκεί* καθώς και οι δεικτικές αντωνυμίες όπως το *αυτός* και το *εκείνος*.

Η τοπική δείξη θα εξεταστεί στα Ελληνικά στα πλαίσια των τριών φυσικών υποενοτήτων της, δηλ. *δεικτικές αντωνυμίες* και *επιρρήματα*, *εκφράσεις εντοπισμού* στον χώρο και *ρήματα κίνησης*. Καθεμία από τις κατηγορίες αυτές είναι αρμόδια για μία από τις λειτουργίες που ο Fillmore (1982) ονομάζει '*λειτουργίες τοπικού εντοπισμού*'. Οι λειτουργίες αυτές είναι:

α) η *ενημερωτική λειτουργία (informing function)* κατά την οποία ο ομιλητής στοχεύει στο να ενημερώσει τον ακροατή σχετικά με το σημείο στον χώρο, όπου βρίσκεται ένα αντικείμενο.

Αυτό μπορεί να γίνει μέσω μιας δεικτικής έκφρασης, είτε ενός νεύματος όπως στο (1).¹⁹

(1) *Το αυτοκίνητο είναι παρκαρισμένο μπροστά σου! Δεν το βλέπεις;!*

¹⁹ Η συγκεκριμένη λειτουργία μπορεί βεβαίως να επιτελεστεί και μέσω μιας μη-δεικτικής τοπικής έκφρασης όπως στην περίπτωση που ο ομιλητής θα πει: '*Το αυτοκίνητο είναι παρκαρισμένο δίπλα στο φανάρι! Δεν το βλέπεις;*'

β) η εντοπιστική λειτουργία (*Identifying function*). Η λειτουργία αυτή διαφοροποιείται από την ενημερωτική στο ότι ενώ η ενημερωτική λειτουργία μας παρέχει στοιχειώδεις πληροφορίες σχετικά με την θέση του αντικειμένου αναφοράς, μέσω της εντοπιστικής ο ομιλητής δίνει στον συνομιλητή να καταλάβει σε ποιο ανάμεσα σε αρκετά άλλα πιθανά αντικείμενα αναφέρεται, και το κάνει αυτό επικαλούμενος την ικανότητα του ομιλητή να συνδέει το αντικείμενο – στόχο με ένα συγκεκριμένο σημείο στον χώρο:

(2) *Πάρε αυτό το βιβλίο, όχι εκείνο!*

γ) η αναγνωριστική λειτουργία (*acknowledging function*), η οποία επιτελείται μέσω συγκεκριμένων ρημάτων κίνησης και εμπεριέχει μια υπόθεση εκ μέρους του ομιλητή, ότι ο συνομιλητής γνωρίζει ακριβώς το αντικείμενο αναφοράς, που ο ομιλητής έχει στο μυαλό του, καθώς και το σημείο στο χώρο, όπου το αντικείμενο αναφοράς βρίσκεται. Στην περίπτωση ενός εκφωνήματος όπως το (3) για παράδειγμα, ο ομιλητής υποθέτει ότι ο συνομιλητής θα ερμηνεύσει τον τόπο-στόχο ως το σπίτι του ομιλητή και θα αντιληφθεί επίσης ότι ο ομιλητής θα βρίσκεται στο σπίτι του το βράδυ της ημέρας κατά την οποία παράγεται το εκφώνημα, ενώ ο ίδιος δεν θα βρίσκεται εκεί (πριν από το γεγονός της κίνησης).

(3) *Γιατί δεν έρχεσαι σε μένα απόψε;*

3.1.1. Το σύστημα των δεικτικών αντωνυμιών και επιρρημάτων

3.1.1.1. Γενικά

Υπάρχουν τρεις δεικτικές αντωνυμίες στα Ν.Ε.:

(ε)τούτος αυτός εκείνος

Είναι όλες οριστικές και χαρακτηρίζονται από γένος, πτώση και αριθμό.

3.1.1.2. Αντιθέσεις απόστασης

Παραδοσιακά, η ύπαρξη τριών δεικτικών αντωνυμιών έχει οδηγήσει στην θεώρηση του συστήματος ως τριαδικού. Υποτίθεται πως αποτελείται από τις δεικτικές αντωνυμίες που ήδη αναφέραμε δηλ. (ε)τούτος, αυτός, εκείνος και τρία δεικτικά επιρρήματα, δηλ. εδώ, αυτού, εκεί.

Η σημασία των δεικτικών αντωνυμιών προσδιορίζεται γενικά ως εξής:

Το (ε)τούτος αναφέρεται σε οντότητα που βρίσκεται κοντά στον ομιλητή. Συνοδευόμενο από μια έκφραση τοπικής αναφοράς, ταυτίζεται με την θέση του ομιλητή:

(4) Σε **τούτο** το σπίτι μεγάλωσα.

Το αυτός αναφέρεται σε απόσταση κοντά στον συνομιλητή ή σε μέση απόσταση από τον ομιλητή:

(5) **Αυτό** το βιβλίο που κρατάς το έχω διαβάσει.

Το εκείνος είναι αρνητικά προσδιορισμένο τόσο ως προς τον ομιλητή όσο και ως προς τον συνομιλητή:

(6) *Εκείνο* το σπίτι είναι του γιατρού.

Τα τρία δεικτικά επιρρήματα προσδιορίζονται ως εξής:

Το *εδώ* ερμηνεύεται ως αναφερόμενο στην θέση του ομιλητή ή σε σημείο κοντά σ' αυτήν:

(7) *Εδώ*, σ' αυτό το δωμάτιο έπαιζα μικρός.

Το *αυτού* αναφέρεται είτε στην θέση του συνομιλητή είτε σε σημείο κοντινό σ' αυτήν:

(8) Θα είμαι *αυτού* σ' ένα λεπτό!

Τέλος, το *εκεί* ορίζεται αρνητικά, ως προς τον τοπικό εντοπισμό του ομιλητή, αλλά, όχι απαραίτητα και του συνομιλητή (παρ. (9), (10)):

(9) Θα πάμε *εκεί* να δούμε τι συμβαίνει;

(10) Θα έρθω *εκεί* να σε δω.

Είναι φανερό ότι δεν υφίσταται αυστηρός παραλληλισμός ανάμεσα στις τοπικές διαφοροποιήσεις που εκφράζονται από τα δεικτικά επιρρήματα και σε αυτές που εκφράζονται μέσω των αντωνυμιών. Επιπλέον, θα πρέπει να γίνουν δύο παρατηρήσεις, όσον αφορά τα *τούτος* και *αυτού*.

Είναι γεγονός ότι οι χρήσεις του *τούτος* έχουν περιοριστεί σήμερα πολύ. Σύμφωνα με τον Mackridge (1985:226) ακούγεται κάπως 'αγενές', ιδίως όταν αναφέρεται σε πρόσωπο. Είναι κυρίως ιδιωματικό και η χρήση του περιορίζεται σε

δείξη συνοδευόμενη από νεύμα. Το ίδιο ισχύει και με το *αυτού*, το οποίο υποτίθεται πως αντιστοιχεί στο *αυτός* και όχι στο *τούτος*.

Χωρίς να αγνοούμε την ύπαρξη των δύο αυτών τύπων, δεχόμαστε ότι αυτό που υπερισχύει στην γλώσσα είναι ένα δυαδικό σύστημα, το οποίο περιλαμβάνει από την μια μεριά το σύστημα των δεικτικών αντωνυμιών, που αποτελείται από τα *αυτός* και *εκείνος* και όπου το *αυτός* είναι ο αμαρκάριστος τύπος, εφ' όσον αναφέρεται σε οντότητες που βρίσκονται κοντά στον ομιλητή ή σε μέση απόσταση απ' αυτόν και όχι μακριά από τον συνομιλητή, και το *εκείνος* είναι ο μαρκαρισμένος τύπος, για αντικείμενα αναφοράς μακριά και από τους δυο. Θεωρητικά, λοιπόν, το *αυτός* αποτελεί ένα μέσο ή ουδέτερο δεικτικό στοιχείο.²⁰

Συγκριτικά, ωστόσο, με το *εκείνος*, το *αυτός* μπορεί να θεωρηθεί το στοιχείο που φανερώνει εγγύτητα (σε έναν ή και σε όλους τους συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή κατάσταση), ενώ το *εκείνος* παραμένει το στοιχείο που φανερώνει απουσία εγγύτητας, δηλ. απόσταση.

Όσον αφορά το *εκείνος*, πρέπει να τονιστεί ότι φαίνεται να διακυμαίνεται ανάμεσα σε δύο καταστάσεις: α) να βρίσκεται σε μεγάλη απόσταση από το οπτικό πεδίο των συμμετεχόντων στο επικοινωνιακό γεγονός, ή β) να βρίσκεται εντελώς εκτός οπτικού πεδίου των συμμετεχόντων. Τα παραδείγματα (11) και (12) παρουσιάζουν τις δύο προαναφερθείσες καταστάσεις αντίστοιχα:

(11) **Εκείνο** το σπίτι στο τέλος του δρόμου είναι το παλιότερο του χωριού.

(12) Θυμάσαι **εκείνο** το εκκλησάκι στην άκρη του βράχου; Ε, σ' αυτό λένε να παντρευτούν!

²⁰ Αυτό αποδεικνύεται και από την δυνατότητα συνδυασμού του, τόσο με το *εδώ* όσο και με το *εκεί*. Μπορούμε δηλ. να πούμε : *αυτός εδώ και αυτός εκεί*, αλλά δεν θα πούμε *ετούτος εκεί** ή *εκείνος εδώ**.

Με τον ίδιο τρόπο μπορούμε να ισχυριστούμε ότι και τα δεικτικά επιρρήματα οργανώνονται σε ένα δυαδικό σύστημα, όπου το *εδώ* αποτελεί το στοιχείο που φανερώνει [-απόσταση], δηλ. εγγύτητα, ενώ το *εκεί* το στοιχείο που φανερώνει [+απόσταση].

Όπως θα δούμε αργότερα (κεφ.4-6), τα όρια μεταξύ της αρνητικής και της θετικής τιμής της απόστασης, η εκτίμηση δηλ. του κατά πόσον κάτι βρίσκεται κοντά ή μακριά είναι βασικά υποκειμενική.

Πολλές περιπτώσεις χρήσεων τόσο των δεικτικών αντωνυμιών όσο και των δεικτικών τοπικών επιρρημάτων παραμένουν γι' αυτόν τον λόγο προβληματικές με την έννοια ότι δεν εντάσσονται ομαλά στην δεικτική θεωρία που παρουσιάσαμε σ' αυτήν την ενότητα, με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζονται συνήθως μη-δεικτικές. Ήδη στο παρ. (1) του πρώτου κεφαλαίου είδαμε ότι η σημασία του *εδώ* δεν μπορεί να σχετίζεται με τον αυστηρό τοπικό εντοπισμό του ομιλητή. Ανάλογες περιπτώσεις έχουμε και με χρήσεις του *εκεί*, όπως π.χ. στην περίπτωση που ένας ομιλητής λέει 'τι κάνεις εκεί' όταν νιώθει κάποιον να πειράζει ένα σπυράκι στο πρόσωπο του. Η χρήση του *εκεί* στην περίπτωση αυτή είναι -σύμφωνα με όσα ειπώθηκαν παραπάνω-αδικαιολόγητη, εφ' όσον ο ομιλητής χρησιμοποιεί το δεικτικό που φανερώνει απόσταση προκειμένου να αναφερθεί στο ίδιο του το πρόσωπο.

Αυτές και άλλες τέτοιες χρήσεις θα ερμηνευθούν διεξοδικά στα κεφ. 4-6.

3.1.1.3. Η αντίθεση +/-περιεκτικό

Μέσω της αντίθεσης αυτής προσδιορίζεται το αν το αντικείμενο αναφοράς βρίσκεται εντός ή εκτός του δεικτικού πεδίου. Για παράδειγμα το *εδώ*, μπορεί να χαρακτηριστεί ως το κομμάτι του δεικτικού πεδίου που περιλαμβάνει το μηδενικό

τοπικό σημείο απ' όπου ο ομιλητής παράγει το εκφώνημα και συνεπώς είναι [+περιεκτικό], ενώ το *εκεί* είναι το κομμάτι του δεικτικού πεδίου που δεν περιλαμβάνει το μηδενικό σημείο και συνεπώς θεωρείται [-περιεκτικό].

3.1.1.4. Συνομιλιακή χρήση

Όπως φαίνεται στα παραδείγματα (13) και (14), το *αυτός* μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να αναφερθεί είτε σε προηγούμενο είτε σε επόμενο κομμάτι της συνομιλίας.²¹

(13) *Ο ευρωβουλευτής Θεωνάς δήλωσε χτες ότι παραιτείται. Η δήλωση αυτή προκάλεσε πολλά σχόλια.*

(14) *Αυτά ακριβώς ήταν τα λόγια του: 'Να του πεις ότι δεν θέλω να τον ξαναδώ στα μάτια μου!'*

Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τα Αρχαία Ελληνικά όπου υπήρχαν δύο διαφορετικά λεξήματα για να εκπροσωπούν τις δύο αυτές χρήσεις: το *τούτο* για προηγούμενο και το *τόδε* για επόμενο κομμάτι συνομιλίας.

Επιπλέον, στο πλαίσιο της συνομιλίας το *αυτός* μπορεί να βρίσκεται σε αντίθεση με το *εκείνος*, όπου το *αυτός* θα αναφέρεται σε επόμενο ενώ το *εκείνος* σε προηγούμενο κομμάτι συνομιλίας, φέρνοντας πάλι στην επιφάνεια τις

²¹ Συχνά συζητείται η διάκριση μεταξύ συνομιλιακής χρήσης των δεικτικών και αναφοράς, βλ. π.χ. Lyons (1977a). Ο Levinson (1983:86) κάνει σαφή διαφοροποίηση μεταξύ των δύο τύπων χρήσης λέγοντας ότι στην περίπτωση που μια αντωνυμία αναφέρεται σε κάποια άλλη γλωσσική έκφραση (όπως στα παραδ. (13) και (14) είναι συνομιλιακά δεικτική, ενώ στην περίπτωση που αναφέρεται σε μια οντότητα στην οποία αναφέρεται και μια προηγούμενη γλωσσική έκφραση είναι αναφορική, όπως φαίνεται στο παράδειγμα που ακολουθεί: *Ο Κώστας είναι θαυμάσιος φίλος! Αυτός με βοήθησε με τα προβλήματα στην δουλειά μου.*

αντιθέσεις απόστασης που εκφράζονται από τα δεικτικά αυτά, όπως φαίνεται στο παράδειγμα (15):

(15) ***Εκείνο** το προηγούμενο (ανέκδοτο) δεν ήταν πολύ καλό αλλά **αυτό** είναι ωραίο! Άκου!*

3.1.2. Τοπικοί προσδιορισμοί: δείξη και προσανατολισμός

Οι τοπικοί προσδιορισμοί αποτελούν βασικό δεικτικό μηχανισμό στα Ελληνικά, όπως, άλλωστε, και στις περισσότερες γλώσσες του κόσμου, ενώ ο προσανατολισμός των οντοτήτων ως προς συγκεκριμένους άξονες παίζει πρωτεύοντα ρόλο για τη μελέτη τους. Οι εν λόγω άξονες είναι αυτοί που προσδιορίζονται από τις αντιθέσεις *μπροστά/πίσω*, *πάνω/κάτω* και *δεξιά/αριστερά*. Από τους τρεις, πιο βασικός θεωρείται ο δεύτερος, μια και εξαιτίας των νόμων της βαρύτητας θεωρούμε ότι περισσότερες οντότητες διαθέτουν μια πάνω και μια κάτω πλευρά.

Ο Fillmore συσχετίζει τους τρεις άξονες μεταξύ τους, τονίζοντας ότι οι διαστάσεις αριστερα/δεξιά μπορούν να αποδοθούν σε μια οντότητα εφόσον πρώτα υφίστανται οι δύο άλλες. Χαρακτηριστικά ισχυρίζεται ότι: ‘ένα αντικείμενο μπορεί να έχει κατακόρυφο προσανατολισμό χωρίς να έχει κανέναν από τους άλλους δύο οριζόντιους προσανατολισμούς, όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, με έναν κυλινδρικό πύργο νερού. Ένα αντικείμενο μπορεί να έχει προσανατολισμό που προσδιορίζεται από τις διαστάσεις *μπροστά /πίσω*, χωρίς να έχει κατακόρυφο προσανατολισμό και προσανατολισμό στις διαστάσεις *δεξιά/αριστερά*, όπως

συμβαίνει με μια ρουκέτα που κινείται προς το διάστημα. Οι διαστάσεις αριστερά/δεξιά ωστόσο είναι δυνατόν να υπάρχουν μόνο εφόσον ένα αντικείμενο έχει και όλες τις άλλες' (1975:19).

Θα πρέπει λοιπόν να υιοθετηθεί μια κλίμακα σαν την ακόλουθη:

πάνω/κάτω > μπροστά/πίσω > αριστερά/δεξιά

Πρέπει να αναφερθεί στο σημείο αυτό ότι το προτεινόμενο λεξιλόγιο πάνω/κάτω, μπροστά/πίσω, αριστερά/δεξιά, είναι βασικά μη-δεικτικό, παρόλο που υπάρχουν πολλές δεικτικές χρήσεις των λέξεων και κατηγοριών που δομούν το σύστημα αυτό. Οι δεικτικές χρήσεις τους αφορούν τον τοπικό εντοπισμό ενός αντικειμένου αναφοράς όχι βάσει των ενδογενών ασυμμετριών του αλλά βάσει της τοπικής του σχέσης με τον ομιλητή.

Ενώ υπάρχουν οντότητες των οποίων οι διαστάσεις προσανατολισμού είναι εγγενείς ή μπορούν να συναχθούν, π.χ. ένα δέντρο χαρακτηρίζεται από την κατακόρυφη διάσταση εφόσον τα κλαδιά και τα φύλλα του αποτελούν το 'επάνω' μέρος του ενώ οι ρίζες το 'κάτω', κατά τον ίδιο τρόπο που το κεφάλι προσδιορίζει το επάνω μέρος του ανθρώπινου σώματος ενώ τα πόδια το κάτω, άλλες δεν διαθέτουν παρόμοια σημασιολογικά χαρακτηριστικά. Αυτό ισχύει, για παράδειγμα, για μια μπάλα. Ωστόσο, παρ' όλο που η σφαίρα στερείται παντελώς προσανατολιστικών ιδιοτήτων, η λέξη 'μπάλα' εμφανίζεται στην κεφαλή τοπικών προσδιορισμών όπως φαίνεται στο (16):

(16) *Τα κλειδιά μου είναι δεξιά από την μπάλα.*

Σύμφωνα με τον Hill (1982) υπάρχουν δύο είδη δεικτικών πεδίων προσανατολισμού, πεδίων δηλ. που δομούνται σε σχέση με τους συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή πράξη, προκειμένου να επιτευχθεί η νοητική επεξεργασία τέτοιων προσδιορισμών. Πρόκειται για το **ευθυγραμμιστικό πεδίο (aligned field)** και για το **μετωπικό πεδίο (facing field)** (Hill 1982:16).

Ένα παράδειγμα ευθυγραμμιστικού πεδίου φαίνεται στο σχ. 1,²² (σελ 40), το οποίο αποτελεί σχηματική απεικόνιση του (16) πιο πάνω. Τα κλειδιά βρίσκονται δεξιά από την μπάλα, στο πλαίσιο ενός πεδίου προσανατολισμού, παράλληλου με το πεδίο του ομιλητή. Σύμφωνα με την δική του προοπτική τα κλειδιά βρίσκονται δεξιά από την μπάλα.

Στρεφόμαστε τώρα στο σχ.2 (σελ. 40) Σε μια τέτοια περίπτωση το μεγαλύτερο ποσοστό των φυσικών ομιλητών της ελληνικής φαίνεται να τοποθετεί την ρακέτα *μπροστά από την μπάλα* δομώντας έτσι ένα μετωπικό πεδίο, ένα πεδίο δηλ. που σχετίζεται με την θέση των συμμετεχόντων στην επικοινωνιακή πράξη μέσω της σχέσης 'απέναντι'. Το αποτέλεσμα αυτό προκύπτει από άτυπη έρευνα, στο πλαίσιο της οποίας ζητήθηκε από σαράντα φυσικούς ομιλητές της Ελληνικής να 'εντοπίσουν' την μπάλα.

Μετωπικό πεδίο δομείται επίσης και στην περίπτωση του σχ.3 (σελ. 41), όπου το εν λόγω αντικείμενο είναι ολικώς ή μερικώς αόρατο. Για τους Έλληνες ομιλητές η μπάλα στο σχ. 3 βρίσκεται 'πίσω από το δέντρο'.

Φαίνεται ότι μια μετακίνηση από ένα μετωπικό σε ένα ευθυγραμμιστικό πεδίο είναι δυνατή στα Ελληνικά όταν έχουμε να κάνουμε με μια δυναμική κατάσταση. Στην περίπτωση δηλ. κινούμενων αντικειμένων, αυτοκινήτων για παράδειγμα, η κανονική εμπρόσθια επιφάνεια αναγνωρίζεται συνήθως μέσω της κατεύθυνσης της

²² Τα σχήματα είναι παρμένα από τον Hill (1982)

κίνησης και όχι μέσω της έννοιας της μετωπικότητας. Σε αντίθεση, ωστόσο, π.χ. με τα Αγγλικά,²³ για να συμβεί κάτι τέτοιο στα Ελληνικά δεν αρκεί ένα μόνο δυναμικό στοιχείο στην κατάσταση. Αντίθετα, ολόκληρη η κατάσταση θα πρέπει να είναι δυναμική. Συνεπώς, αν ένας Έλληνας ομιλητής οδηγεί ένα αυτοκίνητο θα περιγράψει ένα στατικό αντικείμενο που βρίσκεται μακριά ως *πίσω από* ένα πιο κοντινό, όπως π.χ. στο (17), ενώ θα περιγράψει ένα δυναμικό αντικείμενο που βρίσκεται πιο μακριά ως *μπροστά από* ένα πιο κοντινό, δομώντας έτσι ένα ευθυγραμμιστικό πεδίο όπως στην περίπτωση του (18).

(17) Το σπίτι είναι *πίσω απ'* τα δέντρα.

(18) Το φορτηγό που είναι *μπροστά από* το λεωφορείο τρέχει σαν τρελό.

Συνεπώς, όσον αφορά τουλάχιστον τον άξονα των διαστάσεων μπροστά/πίσω, φαίνεται ότι είναι κατ' εξοχήν το δυναμικό στοιχείο που προσδιορίζει οποιαδήποτε μετακίνηση από ένα μετωπικό σε ένα ευθυγραμμιστικό πεδίο. Θεωρούμε, ωστόσο ασφαλέστερο να μην κάνουμε τέτοιες υπεργενικεύσεις. Πρέπει επίσης να τονιστεί, ότι πολλοί διαφορετικοί παράγοντες μπορούν να παίξουν αποφασιστικό ρόλο σε τέτοιες περιπτώσεις, π.χ. το σχήμα ή σχετική απόσταση ανάμεσα στο σημείο αναφοράς και στο αντικείμενο που πρέπει να εντοπιστεί. Η ανάλυση τέτοιων παραγόντων θα αποτελούσε ενδιαφέρον θέμα περαιτέρω ψυχολinguιστικής έρευνας. Αυτό που είναι σημαντικό εδώ είναι η δόμηση των δυο προαναφερθέντων πεδίων εκ μέρους των ομιλητών η οποία παρουσιάζεται ως κατ' εξοχήν δεικτική. Τα αντικείμενα που διαθέτουν, ωστόσο προσανατολιστικές ιδιότητες μπορούν να χρησιμοποιηθούν προκειμένου άλλα αντικείμενα να εντοπιστούν σε σχέση μ'

²³ Βλ. Hill (1982)

αυτά. Έτσι, στην περίπτωση του σχ. 4 (σελ. 41) μπορούμε να πούμε ότι ‘το στυλό είναι μπροστά από το τηλέφωνο’, εντοπίζοντάς το έτσι κατά μη-δεικτικό τρόπο, αλλά επίσης μπορούμε να πούμε ότι είναι ‘δεξιά από το τηλέφωνο’ δομώντας έτσι ένα ευθυγραμμιστικό πεδίο.

Δυστυχώς, τα Ελληνικά δεν διαθέτουν κάποια ‘μαρκαρισμένη πηγή’ που να προσδιορίζει την μετακίνηση από μια δεικτική σε μια μη-δεικτική στρατηγική. Η έρευνά μας μάς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι σημαντικό ρόλο παίζει η απόσταση ανάμεσα στους συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή πράξη και τα αντικείμενα αναφοράς καθώς και η απόσταση ανάμεσα στα ίδια τα αντικείμενα. Όσο πιο μακριά βρίσκονται δηλ. τα εν λόγω αντικείμενα τόσο πιο πιθανή καθίσταται η χρήση μιας μη-δεικτικής στρατηγικής. Θα ήταν, ωστόσο, παρακινδυνευμένο να προβούμε στην διατύπωση οποιουδήποτε είδους κανόνα, τουλάχιστον όσον αφορά την ελληνική γλώσσα. Το μόνο που είμαστε πραγματικά σε θέση να κάνουμε είναι να περιγράψουμε συγκεκριμένες γλωσσικές τάσεις.

Περαιτέρω έρευνα καθώς και δια-γλωσσικά δεδομένα σχετικά με τους τοπικούς προσδιορισμούς θα μπορούσαν, ίσως, να μας οδηγήσουν σε ασφαλέστερα συμπεράσματα, ενδεχομένως και καθολικού χαρακτήρα.

3.1.3. Δεικτικά ρήματα κινήσεως: *πηγαίνω* και *έρχομαι*

3.1.3.1 Δεικτική φύση και λειτουργίες

Τα ρήματα *πηγαίνω* και *έρχομαι*, θεωρούνται δεικτικά με την έννοια ότι σχετίζονται με μια περιγραφή εγγύτητας ή απόστασης από την σφαίρα στην οποία κινείται ο ομιλητής. Και τα δύο εμπεριέχουν ένα υπονόημα κίνησης, η οποία ‘ενεργοποιείται από τον ομιλητή και προσανατολίζεται σε σχέση με τον τόπο εκφωνήσεως’ (Γραμμενίδης 1993:195).

Η κατεύθυνση της κίνησης που τα ρήματα αυτά εκφράζουν είναι το θέμα στο οποίο εστιάζει την προσοχή της η σχετική έρευνα.

Εφόσον και τα δύο υπονοούν την έννοια της κινήσεως και, συνεπώς, μια αλλαγή ως προς την τοποθέτηση στον χώρο, απαραίτητη φαίνεται να είναι η ύπαρξη ενός σημείου αναχώρησης και ενός σημείου άφιξης, μιας **πηγής (source)** και ενός **στόχου (goal)** κατά την ορολογία του Fillmore (1971).

Στοιχειώδες όσον αφορά την λειτουργία των δύο ρημάτων είναι ότι σε γενικές γραμμές το *έρχομαι* σχετίζεται άμεσα με τον στόχο, ενώ το *πηγαίνω* με την πηγή παρόλο που μπορεί να υπάρξει και ουδετεροποίηση του τελευταίου ως προς τις δύο λειτουργίες. Ενδεικτικά των τριών αυτών λειτουργιών είναι τα (19), (20) και (21) αντίστοιχα:

(19) *Ήρθε* χθες το απόγευμα.

(20) *Πήγε* στο γραφείο αργοπορημένος.

(21) *Πήγαινε* για χρόνια από το ένα μέρος στο άλλο, αλλά κάποια στιγμή
κουράστηκε

3.1.3.2. Χρήσεις

Προκειμένου να κατανοηθεί καλύτερα ο τρόπος κατά τον οποίο χρησιμοποιούνται τα δύο ρήματα, πρέπει να δομήσουμε ορισμένες εικασίες²⁴ όσον αφορά τον στόχο της κίνησης. Οι εικασίες αυτές διατυπώνονται ως εξής:

α) όσον αφορά το *έρχομαι* ο εκφωνητής του ρήματος βρίσκεται στον στόχο κατά την στιγμή είτε της εκφώνησης είτε κατά την στιγμή της άφιξης.

β) όσον αφορά το *πηγαίνω*, το πρόσωπο στο οποίο απευθύνεται ο ομιλητής βρίσκεται στον στόχο είτε κατά την στιγμή της εκφώνησης είτε της άφιξης, ενώ η θέση του ομιλητή δεν είναι ο στόχος κατά την στιγμή της εκφώνησης.

Συνεπώς, θα πρέπει να δεχτούμε την άποψη του Γραμμενίδη ότι ‘το *πηγαίνω* μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε κάθε περίπτωση εκτός από εκείνη κατά την οποία ο *χ* κινείται προς τον τόπο εκφώνησης’ (Γραμμενίδης 1993:195). Αντίθετα, η άποψη του σχετικά με το *έρχομαι* σύμφωνα με την οποία το ρήμα αυτό ‘χρησιμοποιείται μόνο στην περίπτωση που ο *χ* κινείται προς τον τόπο του ομιλητή’ είναι μάλλον ελλιπής πράγμα που αποδεικνύεται από παραδείγματα που περιέχουν άλλες δεικτικές εκφράσεις, όπως το *εκεί* στο (22), όπου το *εκεί* πιστοποιεί πώς το μέρος προς το οποίο θα κινηθεί ο Κώστας σίγουρα δεν συμπίπτει με την θέση του ομιλητή.

(22) *Ο Κώστας θα έρθει εκεί τα Χριστούγεννα.*

Ο Fillmore, ωστόσο, αναγνωρίζει μια ιδιαίζουσα χρήση του αγγλικού *come*, η οποία ισχύει και για το *έρχομαι*. Η χρήση αυτή σχετίζεται με αυτό που ορίζει ως ‘κανονική θέση’ του ομιλητή ή του συνομιλητή κατά την στιγμή της άφιξης. Το

²⁴ βλ. Fillmore (1966)

(23) δηλ. αποτελεί ένα απολύτως αποδεκτό εκφώνημα, παρόλο που η εικασία που διατυπώσαμε παραπάνω σχετικά με το *έρχομαι* εμφανώς δεν ευσταθεί στην περίπτωση αυτή.

(23) *Ο καημένος ο Βασίλης ήρθε τρεις φορές στο δωμάτιό σου αλλά δεν ήσουν εκεί.*

Το εκφώνημα είναι αποδεκτό γιατί το ‘δωμάτιο’, το οποίο αναφέρεται αποτελεί, προφανώς, τον φυσικό χώρο του προσώπου στο οποίο απευθύνεται ο ομιλητής, την ‘κανονική του θέση’, πράγμα που δικαιολογεί την χρήση του *έρχομαι*.

3.1.3.3. Μετακινήσεις του δεικτικού κέντρου

Συζητήσαμε ως τώρα τις χρήσεις του *πηγαίνω* και του *έρχομαι* στα πλαίσια αυτού που έχουμε ορίσει ως ‘κανονική κατάσταση εκφώνησης’. Ωστόσο, ειδικά το *έρχομαι*, μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε περιπτώσεις κατά τις οποίες το δεικτικό κέντρο μετακινείται σε άλλους συμμετέχοντες, κυρίως στην περίπτωση που ο ομιλητής υιοθετεί την προοπτική κάποιου άλλου²⁵, όπως φαίνεται στα παρακάτω παραδείγματα:

(24) *Πες του ότι έρχομαι σε πέντε λεπτά.*

Όπως φαίνεται στο (24), το ‘έρχομαι’ είναι το ρήμα μιας εξαρτημένης πρότασης, την οποία ελέγχει ένα λεκτικό ρήμα. Στην περίπτωση αυτή το *έρχομαι*

²⁵ βλ. Fillmore (1971, 1982)

είναι το ρήμα που το υπονοούμενο υποκείμενο του ‘πες’ θα χρησιμοποιούσε ακολουθώντας τις εκφραζόμενες από την πρόταση οδηγίες

Μια παρόμοια κατάσταση παρουσιάζεται και στο (25).

(25) *Η Ιωάννα ρώτησε τον Δημοσθένη αν θα μπορούσα να έρθω στην γιορτή του.*

Στην περίπτωση αυτή η υπονοούμενη κίνηση είναι προς τον ομιλητή ή τον συνομιλητή της λεκτικής πράξης που μεταφέρεται, είτε κατά την στιγμή της εκφώνησης είτε της μεταφοράς. Η μετακίνηση αυτή θα μπορούσε ωστόσο να αποφευχθεί, εφόσον το ίδιο μήνυμα θα μπορούσε να αποδοθεί με το (26):

(26) *Η Ιωάννα ρώτησε τον Δημοσθένη αν θα μπορούσα να πάω στην γιορτή του.*

Προφανώς, ο παράγοντας που καθορίζει τελικά την χρήση του ενός ή του άλλου ρήματος είναι η ψυχολογική απόσταση που μπορεί να υφίσταται ανάμεσα στον πομπό της μεταφερόμενης λεκτικής πράξης και στο υποκείμενο της εξαρτημένης πρότασης.

Ένα τρίτο είδος περικειμένου στο οποίο μπορεί να απαντά το ‘έρχομαι’ και να εκφράζει την προοπτική του ομιλητή είναι αυτό στο οποίο οι σκέψεις, οι επιθυμίες ή τα αισθήματα κάποιου εκφράζονται μέσω ενός κατάλληλου κύριου ρήματος, όπως συμβαίνει στο (27) που εμφανίζεται ως πιο αποδεκτό από το (28).

(27) *Άρχισε να αναρωτιέται αν το λεωφορείο θα ερχόταν ποτέ.*

(28) *Άρχισε να αναρωτιέται αν το λεωφορείο θα πήγαινε ποτέ.*

3.1.3.4. Τελικές παρατηρήσεις

Προσπαθήσαμε να αναλύσουμε τα ρήματα *πηγαίνω* και *έρχομαι* όσον αφορά την σχέση τους με την τοπική δείξη και, αναπόφευκτα, με τους ρόλους των συμμετεχόντων. Η αλήθεια είναι ότι η χρήση τους δεν παρουσιάζει σημαντικές διαφορές από αυτές των αντίστοιχων ρημάτων σε γλώσσες όπως π.χ. τα Αγγλικά. Είναι γεγονός, ωστόσο, ότι η χρήση των ρημάτων αυτών δεν είναι ίδια σε όλες τις γλώσσες. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της Ουγγρικής ο Batori (1982:161) αναφέρει ότι μετακινήσεις του δεικτικού κέντρου όπως αυτές που παρουσιάστηκαν πιο πάνω (βλ. 3.1.3.3) δεν είναι εφικτές και το κάθε ρήμα υποχρεωτικά διατηρεί την ίδια προοπτική σε όλες τις καταστάσεις.

Παρατηρήσεις όπως αυτές που έγιναν σχετικά με τα *πηγαίνω* και *έρχομαι* θα μπορούσαν ίσως να γίνουν και για τα ρήματα *παίρνω* και *φέρνω* αλλά όχι για οποιοδήποτε άλλο ρήμα κινήσεως της Ελληνικής.

3.2. Χρονική δείξη

Όπως παρατηρούν οι Anderson & Keenan (1985), ‘ενώ η αντιπροσώπευση των τοπικών δεικτικών εννοιών στην γλώσσα μορφοποιεί συχνά ένα συστηματικά δομημένο και σχετικά περίπλοκο σύστημα στην καρδιά της γραμματικής, οι δεικτικές χρονικές έννοιες δεν είναι, γενικά, το ίδιο βασικές’. Αυτό προφανώς συμβαίνει επειδή ο χώρος αποτελεί κομμάτι του απτού κόσμου, πράγμα που δεν μπορεί να ειπωθεί για τον χρόνο, ο οποίος αποτελεί μια μάλλον αφηρημένη έννοια.

Η αντιπροσώπευση του χρόνου είναι, ωστόσο, εκτεταμένα γραμματικοποιημένη και λεξικοποιημένη στις φυσικές γλώσσες μέσω μηχανισμών, οι οποίοι είναι κατ’εξοχήν δεικτικοί.

Όπως συμβαίνει με όλες της διαστάσεις του φαινομένου, η χρονική δείξη σχετίζεται άμεσα με τους ρόλους των συμμετεχόντων και έχουμε ήδη δει τον ρόλο που διαδραματίζει το τώρα του ομιλητή, η χρονική στιγμή δηλ., κατά την οποία ο ομιλητής παράγει το εκφώνημα, στην δόμηση του δεικτικού περικειμένου.

Σύμφωνα με τον Lyons (1977:685) ‘στην κανονική κατάσταση εκφώνησης, το χρονικό μηδενικό σημείο (X0) είναι κοινό για τον ομιλητή και τον συνομιλητή’. Ονομάζει αυτήν την αρχή *δεικτική συγχρονικότητα (deictic simultaneity)* και την αναγνωρίζει ως αφετηρία για την οργάνωση του συστήματος του χρονικού περικειμένου. Ο χρόνος θεωρείται ότι είναι έτσι οργανωμένος, ώστε δύο γεγονότα να μπορούν να έχουν τριών ειδών σχέσεις: *σύγχρονο, προτερόχρονο ή υστερόχρονο*.

Ανάμεσα στις δεικτικές εκφράσεις που αναφέρονται στον χρόνο μπορούμε να ξεχωρίσουμε αυτές που αναφέρονται σε χρονικά σημεία, π.χ. *στις δέκα*, και ανάμεσα σ’ αυτές που αναφέρονται σε χρονικά διαστήματα, π.χ. *φέτος*. Η πιο σημαντική, ωστόσο διάκριση όσον αφορά την χρονική διάσταση είναι αυτή που

γίνεται ανάμεσα στο παρόν, το παρελθόν και το μέλλον. Πρόκειται για στοιχειωδώς δεικτική διάκριση από την οποία εκπορεύεται και η δεικτική φύση όλων των χρονικών εκφράσεων.

Οι χρονικές δεικτικές διακρίσεις αντιπροσωπεύονται γραμματικά με δύο βασικούς τρόπους: (α) μέσω χρονικών επιρρημάτων και (β) μέσω του γραμματικού χρόνου, που αποτελεί τον βασικό παράγοντα, ο οποίος επιβεβαιώνει ότι σχεδόν όλα τα εκφωνήματα είναι δεικτικώς δεσμευμένα από το περιεχόμενό τους.

Οι δύο αυτοί τρόποι δεικτικής τοποθέτησης στον χρόνο και η αντιπροσώπευση τους στα Ελληνικά θα μας απασχολήσουν αμέσως παρακάτω.

3.2.1. Χρονικά επιρρήματα

Πρόκειται λεξήματα όπως τα *τώρα*, *τότε*, *σήμερα*, *χθες* κ.λ.π. Χωρίζονται από μόνα τους σε δύο ομάδες, καθεμία από τις οποίες θα εξετάσουμε σύντομα.

(α) Επιρρήματα όπως τα *τώρα* και *τότε*, που προϋποθέτουν πιο λεπτή σήμανση χρόνου, με την έννοια ότι τα χρονικά διαστήματα που προσδιορίζουν θεωρούνται συνήθως ιδιαίτερα σύντομα. Συνεπώς, το *τώρα* είναι το ‘πραγματολογικώς δεδομένο διάστημα που περιέχει τον χρόνο εκφώνησης (ΧΕ)’ (Levinson 1983:74). Η κατάσταση, ωστόσο, δεν είναι τόσο απλή, κυρίως γιατί τα όρια που το επίρρημα αυτό προσδιορίζει φαίνεται να είναι κάπως ρευστά. Είναι εμφανές δηλ. ότι τα όρια του χρονικού διαστήματος διαφέρουν στις ακόλουθες δύο περιπτώσεις:

(1) *Η ώρα τώρα είναι επτά ακριβώς.*

(2) *Η οικογενειακή του κατάσταση είναι πολύ καλύτερη τώρα.*

Προκειμένου να ερμηνεύσουμε την ρευστότητα αυτή θα μπορούσαμε να δεχτούμε την έννοια της ‘χρονικής περιοχής’,²⁶ να υποθέσουμε δηλ. ότι το διάστημα που δηλώνεται από το *τόρα* βρίσκεται πάντα στην χρονική περιοχή του ΧΕ και ότι τα όρια της περιοχής αυτής μεταβάλλονται ανάλογα με το περιεχόμενο.

Η κατάσταση όσον αφορά το *τότε* περιπλέκεται κατά διαφορετικό τρόπο. Το *τότε* μπορεί να αναφέρεται τόσο στο παρόν όσο και στο παρελθόν και, γενικά, θεωρείται φύσει αναφορικό. Ωστόσο, σε πολλές περιπτώσεις μπορεί να έχει νευματική χρήση, όπως στην περίπτωση που κάποιος βλέποντας μια παλιά ταινία εκφωνεί το (3) απευθυνόμενος στο παιδί του:

(3) *Ημουν πολύ νέος τότε!*²⁷

Το πρόβλημα εντοπίζεται στο ότι και οι δύο χρήσεις (δεικτική και αναφορική) απαιτούν διπλή λειτουργία προσδιορισμού του χρόνου, εφ’ όσον για τον προσδιορισμό ενός χρονικού σημείου που προηγείται του ΧΕ (στην περίπτωση παρελθοντικής αναφοράς), προϋποτίθεται ο προσδιορισμός του ίδιου του ΧΕ στην περίπτωση της δείξης ή ενός σημείου της προηγούμενης συνομιλίας στην περίπτωση της αναφοράς.²⁸ Με άλλα λόγια, προκειμένου να πούμε *τότε* πρέπει να υποθέσουμε ένα *τόρα*. Φαίνεται, λοιπόν, ότι το συγκεκριμένο δεικτικό συνδέεται με μια λειτουργία διαφοροποίησης από το ΧΕ από την μια πλευρά και με μια λειτουργία ταύτισης με ένα χρονικό σημείο προηγούμενο του ΧΕ από την άλλη.

Οι ιδιαιτερότητες στην χρήση των *τόρα* και *τότε* πρόκειται να μελετηθούν εκτενέστερα στο πλαίσιο της γνωστικής δείξης (κεφ.5).

²⁶ Για μια τέτοια άποψη βλ. Kamp (1971), Klein (1994)

²⁷ Παράδειγμα δανεισμένο από τον Levinson (1983)

²⁸ Για πιο λεπτομερή περιγραφή των αναφορικών χρήσεων του *τότε* βλ. Γραμμενίδη (1991).

(β) Επιρρήματα όπως τα *σήμερα*, *χθες*, και *αύριο*, τα οποία προϋποθέτουν έναν χωρισμό του χρόνου σε διαστήματα με διάρκεια και υπόκεινται σε συγκεκριμένο φραγμό που είναι η διάρκεια μιας ημέρας.²⁹ Ένας πρώτος χαρακτηρισμός των επιρρημάτων αυτών θα μπορούσε να διατυπωθεί ως εξής: το *σήμερα* δηλώνει ‘την ημέρα που περιλαμβάνει τον ΧΕ’, το *χθες* ‘την ημέρα που προηγείται της ημέρας που περιλαμβάνει τον ΧΕ’ και το *αύριο* ‘την ημέρα που έπεται της ημέρας που περιλαμβάνει το ΧΕ’. Στα Ελληνικά υπάρχουν τρία επιρρήματα που δηλώνουν δεικτικές μέρες σε κάθε πλευρά του σήμερα (βλ. πίνακα 1): εκτός δηλ. από το *χθες* και το *αύριο*, υπάρχουν τα *μεθαύριο* και *αντιμεθαύριο* (ή *παραμεθαύριο*) καθώς και τα *προχθές* και *αντιπροχθές* και για όλα αυτά θα μπορούσαν να δοθούν ορισμοί όπως οι παραπάνω. Προκύπτει ότι τα επιρρήματα αυτά μαρκάρονται ως προς την διάκριση [+/-παρωχημένο], αντίθετα με τα ημερολογιακού τύπου επιρρήματα όπως π.χ. τα *την Τρίτη* ή *στις δύο*, ‘των οποίων η ερμηνεία είναι ασαφής και πάντα εξαρτημένη από τον γραμματικό χρόνο’ (Αλεξιάδου 1993:149).

αντιπροχθές	προχθές	χθες	σήμερα	αύριο	μεθαύριο	αντιμεθαύριο
-------------	---------	------	--------	-------	----------	--------------

Πίνακας 1

Δύο παρατηρήσεις πρέπει να γίνουν όσον αφορά τα επιρρήματα αυτά. Πρώτον, τα όρια των *χθες*, *σήμερα* και *αύριο* φαίνεται ότι συχνά επεκτείνονται πέρα από τα όρια της μιας ημέρας, όπως δείχνουν τα παραδείγματα (4) και (5).

(4) ***Σήμερα*** η ζωή είναι πολύ δύσκολη!

(5) ***Ο ψυχρός πόλεμος*** είναι μια υπόθεση του *χθες*.

²⁹ Εξαιτίας του γεγονότος ότι η έννοια της ημέρας διαφοροποιείται ανά τους πολιτισμούς, πρέπει να διευκρινιστεί ότι στα Ελληνικά, όπως και στις περισσότερες Ινδο-ευρωπαϊκές γλώσσες, η ημέρα ορίζεται τυπικά από το εικοσιτράωρο.

Και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις, ωστόσο, παρ' όλο που τα όρια του χρονικού διαστήματος έχουν επηρεαστεί δεν ισχύει το ίδιο και για την χρονική σχέση: το *σήμερα* εξακολουθεί να εκφράζει ένα χρονικό διάστημα, το οποίο περιλαμβάνει τον ΧΕ, ενώ το *χθες* εξακολουθεί να δηλώνει χρονικό διάστημα που προηγείται του σήμερα, παρ' όλο που η χρήση του *σήμερα* στην περίπτωση αυτή είναι μεταφορική.

Η δεύτερη παρατήρηση αφορά αυτό που ο Levinson (1983) ονομάζει 'απαλειπτική' (pre-emptive) φύση αυτών των επιρρημάτων. Είναι γεγονός ότι τα επιρρήματα αυτά 'απαλείφουν' τους ημερολογιακούς τρόπους αναφοράς στις εν λόγω ημέρες. Για παράδειγμα, αν το (6) εκφωνηθεί Παρασκευή μπορεί να αναφέρεται μόνο στην ερχόμενη Παρασκευή, αλλιώς ο ομιλητής θα χρησιμοποιούσε το *σήμερα*.

(6) *Θα επιστρέψω την Παρασκευή.*

Είναι χαρακτηριστικό, ωστόσο, ότι μόνο τα τρία 'βασικά' επιρρήματα παρουσιάζουν αυτή την ιδιότητα. Στην περίπτωση του (6) δηλ. ο ομιλητής εκφωνώντας το την Τετάρτη, π.χ., θα μπορούσε φυσικά να χρησιμοποιήσει το *μεθαύριο* αλλά και το *την Παρασκευή* δεν δημιουργεί κανενός είδους αμφισημία. Το ίδιο ισχύει και για άλλα δεικτικά της Ελληνικής που αντιπροσωπεύουν ακόμα μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα, όπως π.χ. τα *φέτος*, *πέρυσι* και *του χρόνου*.

Όλα τα χρονικά επιρρήματα που συζητήθηκαν ως τώρα, καθώς και κάποια που δεν αναφέρθηκαν, προσφέρουν γόνιμο έδαφος για ενδιαφέρουσες μετακινήσεις του δεικτικού κέντρου, όπως φαίνεται στο παράδειγμα (7).

(7) *Πρόπερσι έφυγε για πάντα από την Ελλάδα. Ένα χρόνο μετά εγκαταστάθηκε στον Καναδά.*

Ενώ το δεικτικό κέντρο της πρώτης πρότασης είναι ο ΧΕ, στην δεύτερη πρόταση το δεικτικό κέντρο έχει μετακινηθεί στο χρονικό σημείο που προσδιορίζεται από το *πρόπερσι*, δηλ. δύο χρόνια νωρίτερα. Τέτοιες μετακινήσεις είναι εφικτές σχεδόν με όλα τα δεικτικά χρονικά επιρρήματα της Ελληνικής.

3.2.2. Ο γραμματικός χρόνος ως φορέας χρονικής δείξης

3.2.2.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η λειτουργία του γραμματικού χρόνου ως δεικτικού μηχανισμού αναγνωρίζεται από όλη την σχετική βιβλιογραφία τόσο ως προς τον χρόνο όσο και ως προς την δείξη. Εφ' όσον ο γραμματικός χρόνος 'δεν τοποθετεί την διαδικασία απ' ευθείας στον χρόνο αλλά μάλλον την διατάσσει σε σχέση με κάποιο σημείο αναφοράς που μπορεί να ονομαστεί 'άξονας' (axis) (Huddleston 1969:690), μπορεί να υποθεθεί ότι οι έννοιες παρελθόν, παρόν και μέλλον σημαίνουν πριν, ταυτόχρονα και μετά τον άξονα αντίστοιχα. Στις απλούστερες περιπτώσεις ο άξονας μπορεί να είναι η επικοινωνιακή κατάσταση και συγκεκριμένα ο ΧΕ. Αυτές είναι οι περιπτώσεις που καθιστούν τον χρόνο κατ' εξοχήν δεικτικό.³⁰

Η συζήτηση που θα ακολουθήσει έχει ως στόχο να περιγράψει σχηματικά το χρονικό σύστημα της Ελληνικής γλώσσας και να καταδείξει τον ρόλο του γραμματικού χρόνου ως φορέα χρονικής δείξης.

3.2.2.2. Οι χρόνοι της Ελληνικής και η δεικτική λειτουργία του παρεμφατικού τύπου

Η Ελληνική κάνει μια τυπική διάκριση ως προς τον γραμματικό χρόνο σε χρόνους που εκφράζουν το παρωχημένο και χρόνους που εκφράζουν το μη-παρωχημένο, [+/-παρωχημένο]. Πιο συγκεκριμένα ο Αόριστος, ο Παρατατικός και ο Υπερσυντέλικος ταξινομούνται ως [+παρωχημένο] ενώ ο Ενεστώτας και οι μελλοντικοί χρόνοι ως [-παρωχημένο]. Ιδιάζουσα είναι η περίπτωση του

³⁰ Η Hedin (1987:5) ταυτίζει τον χρόνο στην δεικτική του έκφανση με την *δυναμική* αντίληψη του χρόνου, διαχωρίζοντάς τον έτσι από τον μη-δεικτικό χρόνο, τον χρόνο της αφήγησης, ο οποίος υποτίθεται πως εκφράζει την *στατική* αντίληψη του χρόνου. Θα δούμε στην συνέχεια ότι ο χρόνος της αφήγησης δεν είναι απολύτως μη-δεικτικός και μπορεί να μελετηθεί στα πλαίσια της γνωστικής δείξης.

Παρακειμένου, ο οποίος αποτελεί μια μάλλον προβληματική περίπτωση, τόσο ως προς την χρονική αναφορά του όσο και ως προς το ερώτημα αν αποτελεί χρόνο ή άποψη ή και τίποτα από τα δύο.

Οι Σετάτος (1983) και Μόζερ (1989) τον εντάσσουν στους χρόνους που δηλώνουν το παρωχημένο. Οι Κλαίρης-Μπαμπινιώτης (1999), ωστόσο, τον κατηγοριοποιούν ως [-παρωχημένο]. Η αντίφαση έγκειται, προφανώς, στο γεγονός ότι ενώ ο Παρακειμένος χρησιμοποιείται γενικά για αναφορά στο παρελθόν και στις περισσότερες περιπτώσεις μπορεί να αντικατασταθεί με τον Αόριστο, χωρίς να προκαλείται αξιόλογη διαφοροποίηση της σημασίας του εκφωνήματος θεωρείται, ωστόσο, ότι σχετίζεται άμεσα με το παρόν δίνοντας έμφαση στο αποτέλεσμα, το οποίο μια ενέργεια που έγινε στο παρελθόν έχει στο 'τώρα' (π.χ. *έχω τελειώσει την δουλειά μου, οπότε πάω για ύπνο*).

Παρ' όλο, λοιπόν, που το δεικτικό παρεμφατικό ρήμα του Παρακειμένου είναι ενεστωτικό (βλ. παραδείγματα 8-11), το δεικτικό χρονικό σημείο από το οποίο αντλεί την αναφορά του παραμένει, μάλλον, απροσδιόριστο. Για την μελέτη της δείξης, ωστόσο, είναι απαραίτητος ο προσδιορισμός ενός τέτοιου σημείου και η απουσία του καθιστά τον Παρακειμένο μάλλον ακατάλληλο πεδίο για την μελέτη του δεικτικού φαινομένου, τουλάχιστον στο πλαίσιο του τρόπου με τον οποίο αυτό αντιμετωπίζεται εδώ. Συνεπώς, θα πρέπει να τον αποκλείσουμε από την ανάλυση των αμιγώς δεικτικών χρόνων της Ελληνικής.

Όσον αφορά τους μελλοντικούς χρόνους πρέπει να αναφέρουμε ότι παρ' όλο που η μελλοντικότητα υφίσταται ως χρονική έννοια στην Ελληνική, δεν παύει να παραμένει μια λειτουργία της υποτακτικής και, συνεπώς, θα ήταν καλύτερο να αντιμετωπιστεί ως βασικά τροπική έννοια.³¹ Ο Αόριστος και ο Παρατατικός,

³¹ Βλ. Mackridge (1985), Philippaki-Warbuton & Joseph (1987). Κλαίρης-Μπαμπινιώτης (1999).

εξάλλου, εφ' όσον διακρίνονται μόνο από μια διαφορά ως προς το γραμματικό ποιόν ενεργείας (ο Αόριστος έχει τέλειο, ενώ ο Παρατατικός ατελής) και δεδομένου ότι το γραμματικό ποιόν ενεργείας δεν θεωρείται δεικτική κατηγορία, μπορούν να θεωρηθούν επί της ουσίας ως ένας δεικτικός χρόνος.

Οι δύο αυτοί χρόνοι, ο Ενεστώτας και ο Αόριστος /Παρατατικός, αποτελούν τους απόλυτους χρόνους της Ελληνικής, αυτούς δηλ., για τους οποίους ο ΧΕ αποτελεί το δεικτικό κέντρο.³² Αντίθετα, ο Παρακείμενος και ο Υπερσυντέλικος θεωρούνται σχετικοί χρόνοι, με την έννοια ότι το σημείο αναφοράς τους είναι κάποιο χρονικό σημείο που ορίζεται από το περικείμενο και όχι απαραίτητα ο ΧΕ (βλ. πίνακα 2). Σχηματίζονται από έναν παρεμφατικό τύπο, συγκεκριμένα το ρήμα έχω στις δύο χρονικές του βαθμίδες και έναν μη-παρεμφατικό τύπο του κυρίου ρήματος.

Το παρεμφατικό ρήμα παίζει τον σημαντικό ρόλο όσον αφορά την χρονική δείξη και το γεγονός ότι οι χρονικές βαθμίδες που παίρνει συμπίπτουν με τους χρόνους που ορίσαμε πιο πάνω ως δεικτικούς ενισχύει την υπόθεση ότι οι μόνοι δεικτικοί χρόνοι της Ελληνικής είναι ο Ενεστώτας, ο Αόριστος/Παρατατικός.

Ο δεικτικός ρόλος του παρεμφατικού τύπου μπορεί περαιτέρω να καταδειχθεί μέσω των παρακάτω παραδειγμάτων, όπου οι ρηματικοί τύποι συνυπάρχουν με ένα παροντικό χρονικό επίρρημα (τώρα) (παρ. 8, 9) και ένα παρελθοντικό χρονικό επίρρημα (τότε) (παρ. 10, 11).

(8) *Τώρα ο Νίκος έχει μιλήσει, η Μαρία μιλάει και ο Δημοσθένης θα μιλήσει.*

(9) * *Τώρα ο Νίκος μιλάει, η Μαρία είχε μιλήσει και ο Δημοσθένης μιλούσε.*

³² Βλ. Comrie (1985:36).

(10) Τότε ο Νίκος είχε μιλήσει, η Μαρία μιλούσε και ο Δημοσθένης ετοιμαζόταν να μιλήσει

(11)* Τότε ο Νίκος έχει μιλήσει, η Μαρία μίλησε και ο Δημοσθένης είχε μιλήσει.

Υποθέτουμε ότι η αποδεκτότητα των (8) και (10), σε αντίθεση με την μη-αποδεκτότητα των (9) και (11), οφείλεται στο γεγονός ότι μόνο στα (8) και (10) οι παρεμφατικοί τύποι είναι συμβατοί με τα επιρρήματα όσον αφορά την χρονική ερμηνεία τους. Στο (8) όλοι οι παρεμφατικοί τύποι είναι στον Ενεστώτα ενώ στο (10) είναι στον Αόριστο. Συνεπώς, προσδιορίζονται από τα επιρρήματα τώρα και τότε αντίστοιχα. Η παρατήρηση αυτή ενισχύει την υπόθεση μας σχετικά με την πρωτεύουσα θέση του Ενεστώτα και του Αορίστου/Παρατατικού ως προς τη δείξη, δηλώνοντας χρόνο που ταυτίζεται ή περιλαμβάνει τον ΧΕ και χρόνο που προηγείται του ΧΕ αντίστοιχα, χωρίς, ωστόσο, αυτό να συνεπάγεται ότι οι υπόλοιποι χρόνοι δεν παίζουν κανέναν σημαντικό ρόλο στην χρονική τοποθέτηση των γεγονότων. Εφ' όσον όμως μια λεπτομερής περιγραφή και ανάλυση της λειτουργίας του χρονικού συστήματος της Ελληνικής δεν συμπεριλαμβάνεται στους στόχους μας εδώ, η έμφαση που δόθηκε στον πρωτεύοντα ρόλο των δύο χρόνων μας επιτρέπει να περιοριστούμε σ' αυτούς στην συνέχεια της ανάλυσής μας σχετικά με τις φραστικές και γνωστικές εκφάνσεις της χρονικής δείξης.

Δεικτικοί χρόνοι της Ν.Ε. Ο ΧΕ ως δεικτικό κέντρο.	Μη-δεικτικοί χρόνοι της Ν.Ε. Δεικτικό κέντρο εξαρτώμενο από άλλο σημείο αναφοράς.
ΕΝΕΣΤΩΤΑΣ ‘τρέχω’	ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ ‘έχω τρέξει’
ΑΟΡΙΣΤΟΣ – ΠΑΡΑΤΑΤΙΚΟΣ ‘έτρεξα’ ‘έτρεχα’	ΥΠΕΡΣΥΝΤΕΛΙΚΟΣ ‘είχα τρέξει’

Πίνακας 2: Ταξινόμηση των χρόνων της Ν.Ε ως προς τη δείξη

3.2.2.3. Δείξη και μη-παρωχημένος χρόνος

Στο πλαίσιο της συζήτησής μας για την σχέση μεταξύ φραστικής και γνωστικής χρονικής δείξης (βλ. 5.2.1) θα έχουμε την ευκαιρία να αναφερθούμε αναλυτικά στα χαρακτηριστικά του μη-παρωχημένου χρόνου (Ενεστώτα). Όσον αφορά, ωστόσο, την περιγραφή του δεικτικού συστήματος θα πρέπει να αναφερθεί ότι μέσω του Ενεστώτα δηλώνονται ‘ενέργειες ή καταστάσεις που βρίσκονται σε εξέλιξη κατά την στιγμή της εκφώνησης’ (Mackridge 1985:125). Αν υποθέσουμε ότι υπάρχει ένα μηδενικό χρονικό σημείο (X0), το σημείο αυτό θα προσδιορίζει την έννοια του παροντικού χρόνου. Ωστόσο, είναι σχετικά σπάνιο για μια κατάσταση να συμπίπτει απόλυτα με το σημείο αυτό, να καταλαμβάνει δηλ. ένα χρονικό σημείο που είναι απολύτως σύγχρονο με τον ΧΕ. Υπάρχουν μόνο λίγα παραδείγματα τέτοιων καταστάσεων όπως π.χ. λεκτικές πράξεις κατά τις οποίες η δηλούμενη ενέργεια πραγματοποιείται αυτόματα με την παραγωγή του εκφωνήματος, όπως φαίνεται στα παραδείγματα (12) και (13).

(12) *Υπόσχομαι να έρθω!*

(13) *Ευχαριστώ πολύ!*

Στα παραδείγματα αυτά οι ενέργειες της υπόσχεσης και της ευχαριστίας, έχουν ολοκληρωθεί μέσω του εκφωνήματος.

Άλλο παράδειγμα αποτελεί η αναφορά σε γεγονότα που συμβαίνουν ταυτόχρονα με το εκφώνημα, όπως φαίνεται στο (14).

(14) *Αυτή τη στιγμή το αεροπλάνο εγκαταλείπει το έδαφος.*

Πιο χαρακτηριστική είναι η χρήση του Ενεστώτα για να δηλώσει καταστάσεις, οι οποίες καταλαμβάνουν χρονική περίοδο σαφώς μεγαλύτερη του ΧΕ αλλά, ωστόσο, περιλαμβάνουν τον ΧΕ, όπως στις περιπτώσεις των (15) και (16).

(15) *Το μουσείο Μπενάκη βρίσκεται στην Βασιλίσσης Σοφίας.*

(16) *Διαβάζω τα τελευταία κεφάλαια του βιβλίου σου.*

Και οι δύο καταστάσεις ισχύουν κατά τον ΧΕ αλλά δεν περιορίζονται σ' αυτόν.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι χρήσεις του Ενεστώτα είναι παράλληλες με αυτές του δεικτικού επιρρήματος *τόρα* που συζητήσαμε στην προηγούμενη ενότητα. Πρόκειται για μια ακόμα ομάδα χρήσεων των δεικτικών στοιχείων, τις οποίες η παραδοσιακή πραγματολογική θεωρία δεν ερμηνεύει ικανοποιητικά. Σε αυτές ανήκει, εξάλλου, και η κλασική πλέον χρήση του Ενεστώτα ως 'Ιστορικού'. Η άποψη περί 'μετακινημένης' δείξης δεν επαρκεί για να δώσει μια ικανοποιητική ερμηνεία εφ' όσον δεν μας παρέχει πληροφορίες σχετικά με τις γνωστικές-ψυχολογικές διεργασίες και τους περικειμενικούς παράγοντες που ωθούν τον ομιλητή σε τέτοιου είδους μετακινήσεις. Στο κεφ. 5 θα επιχειρήσουμε μια ερμηνεία των χρήσεων αυτών τέτοια που να ενσωματώνει επιτυχώς τις 'ιδιάζουσες' χρήσεις των χρόνων γενικά σε ένα ευρύτερο θεωρητικό μοντέλο για τη δείξη.

3.2.2.4. Δείξη και [+παρωχημένο]

Οι χρόνοι που εκφράζουν το παρωχημένο χρησιμοποιούνται στην Ελληνική (όπως και σε όλες τις γλώσσες που διαθέτουν την γραμματική κατηγορία του χρόνου) για να τοποθετήσουν ένα γεγονός σε χρόνο που προηγείται του ΧΕ. Η

λειτουργία τους έγκειται στο να τοποθετούν μια κατάσταση στο παρελθόν, χωρίς να διευκρινίζουν το αν η κατάσταση συνεχίζει να ισχύει στο παρόν ή στο μέλλον, παρ' όλο που, όπως τονίζει ο Comrie (1985:41), 'ενέχουν ένα υπονόημα ότι η κατάσταση δεν συνεχίζει να ισχύει στο παρόν ή πέρα από αυτό'.

Συνεπώς, η χρήση του Αορίστου στο (17) πρέπει να θεωρηθεί ότι υπονοεί πως η περιγραφόμενη κατάσταση δεν ισχύει πια.

(17) Η Μαρία πέρασε ωραία στο Λονδίνο.

Το ίδιο υπονόημα ισχύει και στην περίπτωση της χρήσης του Παρατατικού στο (18):

(18) Η Μαρία έγραφε ένα γράμμα (όταν την βρήκα).

Όπως ο Ενεστώτας έτσι και ο Αόριστος/Παρατατικός θα μελετηθεί διεξοδικότερα στο πλαίσιο της θεωρίας μας περί γνωστικής δείξης (κεφ.5).

3.3. Δείξη προσώπου

Η δείξη προσώπου διαφέρει σημαντικά από τις άλλες μορφές δείξης που εξετάστηκαν ως τώρα. Ενώ η τοπική δείξη αφορά τον εντοπισμό στοιχείων της επικοινωνιακής κατάστασης στον φυσικό χώρο σε σχέση με ένα σημείο αναφοράς και η χρονική δείξη συσχετίζει ενέργειες ή γεγονότα με ένα χρονικό σημείο αναφοράς, το πρόσωπο έχει να κάνει με τους ρόλους των συμμετεχόντων στην επικοινωνιακή κατάσταση.

Έτσι, το 1^ο πρόσωπο ορίζεται ως ο μηχανισμός που χρησιμοποιεί ο ομιλητής προκειμένου να κάνει αναφορά στον εαυτό του, ως υποκείμενο της συνομιλίας, ενώ το 2^ο πρόσωπο αναφέρεται στον συνομιλητή ή το πρόσωπο στο οποίο απευθύνεται το λεκτικό μήνυμα του ομιλητή.

Παραδοσιακά τα συστήματα προσώπου θεωρούνται τριμερή εφ' όσον προϋποτίθεται και ο πιθανός ρόλος ενός 3^{ου} προσώπου στο οποίο γίνεται αναφορά στο πλαίσιο της επικοινωνιακής κατάστασης. Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Lyons (1968:276) το 3^ο πρόσωπο διαφέρει από τα άλλα δύο ως προς αρκετά σημεία. Κατ' αρχάς, ως προς το δεδομένο ότι ο ομιλητής και ο ακροατής/συνομιλητής είναι παρόντες στην επικοινωνιακή κατάσταση. Αυτό, ωστόσο, δεν είναι εξίσου αυτονόητο για συμμετέχοντες ή αντικείμενα στα οποία γίνεται αναφορά μέσω του τρίτου προσώπου. Η πιθανότητα το 3^ο πρόσωπο να μην αναφέρεται σε πραγματικούς συμμετέχοντες της επικοινωνιακής κατάστασης υπονοείται από τον Lyons (1968:276) όταν το χαρακτηρίζει 'στοιχειωδώς αρνητική έννοια'. Η κατάσταση περιπλέκεται περισσότερο αν λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι σε πολλές γλώσσες, συμπεριλαμβανομένης και της ελληνικής, οι αντωνυμίες 3^{ου} προσώπου, όπως τα αυτός, αυτή, αυτό είναι συχνά και αναφορικές. Με αυτή την

λογική ο Benveniste χαρακτηρίζει το 3^ο πρόσωπο ‘μη-πρόσωπο’ (1971:221). Πάντως, όπως παρατηρεί ο Ingram (1970), τα συστήματα αντωνυμιών που αποτελούν τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο δεικτικής αντιπροσώπευσης του προσώπου, παρουσιάζουν αυτήν την τριμερή διάκριση, παρ’ όλο που πολλές γλώσσες διαθέτουν και την κατηγορία ‘4^ο πρόσωπο’, ενώ υπάρχουν γλώσσες που παρουσιάζουν πάνω από δεκαπέντε διαφορετικές διακρίσεις προσώπου.³³

Το σύστημα προσωπικών αντωνυμιών καθώς και η κλιτική μορφολογία του ρήματος αποτελούν τους βασικούς δεικτικούς μηχανισμούς προσώπου της Ελληνικής που θα μελετηθούν στην συνέχεια προκειμένου να ολοκληρωθεί η περιγραφή των βασικών διαστάσεων του Ελληνικού δεικτικού συστήματος.

3.3.1. Το σύστημα προσωπικών αντωνυμιών

Το ελληνικό σύστημα προσωπικών αντωνυμιών αποτελείται από δύο σύνολα ελεύθερων αντωνυμιών. Το πρώτο αποτελείται από τις αντωνυμίες που αναφέρονται στο πρόσωπο του ομιλητή και του συνομιλητή/ακροατή. Το δεύτερο αναφέρεται στην κατηγορία του τρίτου προσώπου και αποτελείται από τις αντωνυμίες *ετούτος*, *αυτός* και *εκείνος*, τις οποίες ήδη εξετάσαμε και οι οποίες δεν είναι φύσει προσωπικές αλλά δανεισμένες από το σύστημα των δεικτικών (demonstrative) αντωνυμιών της Ελληνικής.

Οι αμιγώς προσωπικές αντωνυμίες χαρακτηρίζονται από διαφοροποιήσεις ως προς τον αριθμό και την πτώση αλλά όχι και ως προς το γένος. Είναι οριστικές και γενικά κάνουν αναφορά σε ανθρώπινες οντότητες. Σε αφηγηματικά περικείμενα,

³³ Για λεπτομερέστερη συζήτηση σχετικά με το θέμα αυτό καθώς και για σχετικά δεδομένα από ελάχιστα μελετημένες, κυρίως αφρικανικές γλώσσες, βλ. Anderson & Keenan (1985).

βεβαίως, υπάρχει περίπτωση να αναφέρονται σε ζώα ή αντικείμενα, εφ' όσον λογοτεχνική αδεία τα τελευταία ανθρωποποιούνται.

Τα λεξήματα που αποτελούν τους αντωνυμικούς δεικτικούς τύπους προσώπου είναι τα ακόλουθα:

Ενικός αριθμός	Πληθυντικός αριθμός
α' προσ. <i>εγώ</i>	<i>εμείς</i>
β' προσ. <i>εσύ</i>	<i>εσείς</i>

3.3.1.1. Αριθμός

Όσον αφορά τον αριθμό, τα *εγώ* και *εσύ* αποτελούν τύπους του ενικού αριθμού, ενώ τα *εμείς* και *εσείς*, τυπικά τουλάχιστον, τους αντίστοιχους του πληθυντικού.

Σχετικά με τις έννοιες 'πρώτο ενικό' και 'πρώτο πληθυντικό' πρόσωπο και την σχέση που υποτίθεται πως υφίσταται ανάμεσά τους, ο Lyons (1968:2) ορθώς παρατηρεί ότι η σχετική ορολογία είναι μάλλον παραπλανητική με την έννοια ότι το *εμείς*, για παράδειγμα, δεν έχει με το *εγώ* την ίδια σχέση που τα *αγόρια*, *αγελάδες* κ.λ.π. έχουν με τα *αγόρι*, *αγελάδα* κ.λ.π. Η αντωνυμία *εμείς* πρέπει να ερμηνευθεί ως 'εγώ μαζί με ένα ή περισσότερα άλλα πρόσωπα'. Και αυτά τα άλλα πρόσωπα είναι δυνατόν να περιλαμβάνουν το 2^ο πρόσωπο ή και να μην το περιλαμβάνουν. Με άλλα λόγια το *εμείς* δεν είναι ο πληθυντικός του *εγώ*: απλώς περιλαμβάνει μια αναφορά στο *εγώ* και είναι πληθυντικός'.

Σε αυτό το πλαίσιο, η δείξη προσώπου μπορεί να ενσωματώνει το χαρακτηριστικό [+περιεκτικό] (*εγώ* και *εσύ*) ή [-περιεκτικό] (*εγώ* και αυτός-ή-ό/αυτοί-ές-ά). Στα Ελληνικά, ωστόσο, δεν υφίστανται ειδικοί αντωνυμικοί τύποι

που να καλύπτουν μια τέτοια διάκριση (βλ. Philippaki-Warbuton & Joseph 1987:158).

3.3.1.2. Σχέση αριθμού και κοινωνικών διακρίσεων

Οι διακρίσεις ως προς τον αριθμό μπορούν επίσης να αποτελούν και δείκτες κοινωνικής ιεραρχίας, κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των συμμετεχόντων.³⁴ Βάσει παραγόντων όπως η οικειότητα ή οι ηλικιακές διαφορές, η Ελληνική κάνει διάκριση μεταξύ ‘ευγενικής / τυπικής’ αντωνυμικής χρήσεως και χρήσεως που δηλώνει οικειότητα. Τα παραδείγματα (1) και (2) είναι ενδεικτικά του τρόπου, κατά τον οποίο το δεύτερο πληθυντικό πρόσωπο, όταν χρησιμοποιείται για να αναφερθεί σε ένα μόνο πρόσωπο, μαρκάρεται ως ‘πληθυντικός ευγενείας’ ενώ η χρήση του δεύτερου ενικού προσώπου αποτελεί τον αντωνυμικό τύπο που δηλώνει οικειότητα, όπως φαίνεται στο (3).³⁵

(1) *Εσείς θα έρθετε μαζί μας;*

(2) *Εσείς είστε ο καλύτερος άνθρωπος του κόσμου.*

(3) *Εσύ είσαι ο μόνος που εμπιστεύομαι!*

Είναι φανερό ότι η Ελληνική παρουσιάζει αυτό που οι Brown & Levinson (1982) αποκαλούν διάκριση T/V (από το αντίστοιχο φαινόμενο της γαλλικής tu/vous). Προσεκτική παρατήρηση των (1) και (2) επιβεβαιώνει την παρατήρηση

³⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Fillmore (1971b) αναγνωρίζει ολόκληρη δεικτική διάσταση ως ‘κοινωνική δείξη’, ετικέτα με την οποία καλύπτει τόσο τις διάφορες ‘ευγενείς’ χρήσεις των αντωνυμιών όσο και τους τίτλους τιμής (honorifics). Δεν θεωρούμε σκόπιμο ως τόσο να εξετάσουμε την κοινωνική δείξη, παρά ως υποκατηγορία της δείξης προσώπου, τόσο γιατί επί της ουσίας πραγματώνεται με κοινούς με το πρόσωπο δεικτικούς μηχανισμούς, όσο και γιατί η κοινωνική θέση του συμμετέχοντα στην επικοινωνιακή πράξη αποτελεί μια μόνο διάσταση της γενικότερης ταυτότητας του, της οποίας τη σημασία θα εξετάσουμε αργότερα, προτείνοντας μια αναθεωρημένη εικόνα της επικοινωνιακής κατάστασης.

³⁵ Για τις χρήσεις του πληθυντικού του προσώπου στα ελληνικά βλ. Μπακάκου-Ορφανού (1989).

του Comrie (1975:409) σχετικά με τα Ελληνικά, ότι δηλ. στην περίπτωση του 2^{ου} προσώπου, το κατηγορούμενο, είτε είναι ουσιαστικό είτε είναι επίθετο, εμφανίζεται σε ενικό αριθμό, ενώ το παρεμφατικό ρήμα συμφωνεί με τον επιφανειακά πληθυντικό τύπο της αντωνυμίας.³⁶ Συνεπώς, το (1) παρουσιάζει κάποια αμφισημία ως προς το αν απευθύνεται σε ένα ή περισσότερα πρόσωπα, ενώ στο (2) ξεκάθαρα μέσω της συμφωνίας κατηγορήσης δηλώνεται ότι το πρόσωπο αναφοράς είναι μόνο ένα.

3.3.1.3 Τοπολογία του προσώπου ως ρόλου συμμετοχής

Όπως ήδη παρατηρήθηκε (3.3.1), οι ρόλοι ή οι συνδυασμοί ρόλων που δηλώνονται στα Ελληνικά μέσω ξεχωριστού λεξήματος εκπροσωπούνται από ένα εξαμερές σύστημα αντωνυμιών που παρουσιάζεται στον πίνακα 3:

<i>εγώ</i>	<i>εμείς</i>
<i>εσύ</i>	<i>εσείς</i>
<i>αυτός, αυτή, αυτό</i>	<i>αυτοί, αυτές, αυτά</i>

Πιν. 3. Το εξαμερές σύστημα προσωπικών αντωνυμιών της Ελληνικής

Σύμφωνα με τον Ingram (1971b) το εξαμερές αυτό σύστημα είναι το πιο κοινό στις γλώσσες του κόσμου. Παρουσιάζεται σε πολλές γλώσσες που κατά τα άλλα διαφέρουν σημαντικά, όπως π.χ. Κινέζικα, Φινλανδικά, Λατινικά κ.λ.π. Όσον αφορά το ‘δεικτικό χαρακτηριστικό’ του συστήματος προσωπικών αντωνυμιών, την αντιπροσώπευση δηλ. των ρόλων των συμμετεχόντων, αναγνωρίζονται επί της

³⁶ Στην μελέτη αυτή, ο Comrie συγκέντρωσε δεδομένα από πολλές διαφορετικές γλώσσες (σλαβικές, λατινογενείς, ελληνική κ.α.) προκειμένου να αποδείξει ότι τα κατηγορήματα που είναι ρηματικά τείνουν να συμφωνούν με χαρακτηριστικά του επιφανειακού υποκειμένου, ενώ τα κατηγορήματα που είναι ονοματικά τείνουν να συμφωνούν με το υπολανθάνον στην βαθύτερη δομή υποκείμενο.

ουσίας δύο και ένας τρίτος, ο οποίος όπως είδαμε είναι υπό αμφισβήτηση και δεν αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της επικοινωνιακής κατάστασης. Έχουμε, λοιπόν, τους ρόλους: α) του ομιλητή, της κινητηρίου δυνάμεως της επικοινωνιακής κατάστασης από τον οποίο εκπηγάζουν και όλα τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά της, β) τον συνομιλητή/ ακροατή και γ) το τρίτο πρόσωπο.

Οι τρεις αυτοί ρόλοι θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν δεικτικά, σύμφωνα με το μοντέλο του Ingram (1971b), μέσω της χρήσεως των ακόλουθων μεταβλητών:

+/- ομ, +/- συνομ, +/- τρ

Στα Ελληνικά, ωστόσο, οι ρόλοι αυτοί δεν γραμματικοποιούνται μόνο μέσω αντωνυμικών τύπων αλλά κυρίως μέσω της κλιτικής μορφολογίας του ρήματος, της οποίας η δεικτική αξία εξετάζεται αμέσως πιο κάτω (3.3.2)

3.3.2. Κλιτική μορφολογία της ρηματικής κατάληξης

Παραδοσιακά το πρόσωπο θεωρείται κατηγορία του ρήματος και, όπως ήδη αναφέρθηκε, δηλώνεται μέσω των μορφολογικών ρηματικών καταλήξεων της Ελληνικής. Σε κανονικές, λοιπόν, συνθήκες ο Έλληνας ομιλητής είναι πιθανότερο να εκφωνήσει τα (4) και (5) παρά τα (6) και (7):

(4) *Δεν θέλω σε καμία περίπτωση να χάσω το High Fidelity. Παίζεται αυτή την εβδομάδα.*

(5) *Θέλεις να πάμε να δούμε το High Fidelity; Παίζεται αυτή την εβδομάδα.*

(6) *Εγώ δεν θέλω σε καμία περίπτωση να χάσω το High Fidelity. Παίζεται αυτή την εβδομάδα.*

(7) *Εσύ θέλεις να πάμε να δούμε το High Fidelity; Παίζεται αυτή την εβδομάδα.*

Στα (4) και (5) το πρόσωπο δηλώνεται από την ρηματική κατάληξη, καθιστώντας την χρήση της αντωνυμίας πλεοναστική. Οι προσωπικές αντωνυμίες χρησιμοποιούνται γενικά όταν το υποκείμενο αντιδιαστέλλεται με κάποιο άλλο πρόσωπο που είτε δηλώνεται είτε υπονοείται, όπως φαίνεται στα (8) και (9):

(8) **Εγώ**, να πω τέτοιο πράγμα;

(9) **Εσύ** πέρασες, **εγώ** δεν τα κατάφερα!

Η δήλωση των ρόλων των συμμετεχόντων μέσω της ρηματικής κατάληξης αποτελεί τυπικό χαρακτηριστικό των γλωσσών pro-drop. Το εξαμερές σύστημα προσώπου που αναλύσαμε πιο πάνω αντανακλάται στο ρήμα μέσω της μορφολογικής διαφοροποίησης των κλιτικών καταλήξεων. Ορισμένες φορές, ωστόσο, το πρώτο και δεύτερο πρόσωπο μπορούν να είναι δηλωτικά μη-δεικτικών ρόλων, ιδίως σε συνθήκες όπου η ερμηνεία τους δεν εξαρτάται άμεσα από κανένα στοιχείο του εξωγλωσσικού περικειμένου, όπως στην περίπτωση της γενικευτικής χρήσης στο (10):

(10) Όταν είσαι βλάκας, είσαι βλάκας!

Επιπλέον, η κλιτική μορφολογία προσώπου στο ρήμα μπορεί να αποτελέσει φορέα πληροφοριών που δεν υπάρχουν ανεξάρτητα στην πρόταση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το (11), όπου το επιφανειακό υποκείμενο είναι 3^ο πληθυντικό πρόσωπο, ενώ το ρήμα είναι πρώτο πληθυντικό.

(11) Οι γυναίκες είμαστε ευαίσθητες!

Ως το σημείο αυτό αναλύσαμε τους δύο μηχανισμούς που αναγνωρίσαμε ως βασικούς όσον αφορά την δείξη προσώπου στα Ελληνικά. Υπάρχουν, ωστόσο, και κάποιοι άλλοι δευτερεύοντες μηχανισμοί, τους οποίους θα εξετάσουμε εν συντομία στην συνέχεια προκειμένου να αποκομίσουμε την πληρέστερη δυνατή εικόνα της δείξης προσώπου στα Ελληνικά.

3.3.3. Κτητικά και κλητικές προσφωνήσεις

Τα κτητικά και οι κλητικές προσφωνήσεις αποτελούν δύο περαιτέρω, δευτερεύουσας, ωστόσο, σημασίας, μορφές δείξης προσώπου.

Οι κτητικές αντωνυμίες της Ελληνικής είναι δεικτικές με την έννοια ότι παρ' όλο που ουσιαστικά αναφέρονται σε μια 'τρίτη' οντότητα, την συσχετίζουν με έναν από τους ρόλους των συμμετεχόντων, τους οποίους ήδη αναγνωρίσαμε, όπως φαίνεται στα (12) και (13).

(12) *Η μητέρα μου είναι μέσα.*

(13) *Η μητέρα σου είναι μέσα.*

Στην περίπτωση του (12) η κτητική αντωνυμία συσχετίζει το εν λόγω πρόσωπο 'μητέρα' απ' ευθείας με τον ομιλητή, ενώ στο (13) με τον συνομιλητή/ακροατή.

Όσον αφορά τις κλητικές προσφωνήσεις, ο Levinson (1983:71) τις χαρακτηρίζει 'ονοματικές φράσεις που αναφέρονται στον συνομιλητή/ακροατή αλλά δεν ενσωματώνονται συντακτικά ή σημασιολογικά ως συμπληρώματα του κατηγορήματος. Αντίθετα, διαχωρίζονται από το κυρίως σώμα του εκφωνήματος που τις συνοδεύει'. Αποτελούν μια ιδιαίτερη περίπτωση δείξης προσώπου και

χρησιμοποιούνται σε λεκτικές πράξεις όπως προσκλήσεις, αποχαιρετισμούς κ.λ.π.³⁷

Στα Ελληνικά ωστόσο η χρήση τους είναι σχετικά σπάνια και μάλλον ανεπίσημου χαρακτήρα (παρ. 14), ενώ τις περισσότερες φορές λειτουργούν και ως δείκτες κοινωνικής απόστασης μεταξύ των συμμετεχόντων (παρ. 15).

(14) Ε, εσύ, ασ'το κάτω αυτό!

(15) Καλημέρα σας, κύριε καθηγητά!

Οι κλητικές προσφωνήσεις αποτελούν ένα ενδιαφέρον και όχι ιδιαίτερα μελετημένο πεδίο και από την περαιτέρω διερεύνηση των χαρακτηριστικών τους θα μπορούσαν να προκύψουν ενδιαφέροντα συμπεράσματα σχετικά με την διάσταση της δείξης προσώπου.

3.3.4. Συμπεράσματα

Με την ολοκλήρωση της περιγραφής της γραμματικής αντιπροσώπευσης της δείξης προσώπου στα Ελληνικά ολοκληρώσαμε και την περιγραφή των τριών βασικών δεικτικών διαστάσεων που αναγνωρίζει η βιβλιογραφία. Παρ' όλο που, όπως θα δούμε στην συνέχεια, μπορεί κανείς να εγείρει σοβαρές αντιρρήσεις σχετικά με την επάρκεια μιας τέτοιας μεθόδου μελέτης της δείξης, η περιγραφή του δεικτικού πεδίου της γλώσσας βάσει του κλασικού προτύπου αποτελεί αναγκαιότητα στο πλαίσιο μιας μελέτης για την δείξη. Όχι μόνο επειδή προσφέρει διαγλωσσικά δεδομένα, πολύτιμα για την κατανόηση του εν λόγω φαινομένου και τον εντοπισμό των καθολικών χαρακτηριστικών του, αλλά και γιατί είναι

³⁷ Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Gibbon (1983), Bella (1996).

αδύνατον, όπως θα φανεί στην συνέχεια, να κατανοήσουμε τις γνωστικές λειτουργίες των δεικτικών χωρίς να έχουμε ξεκάθαρη εικόνα των πρωτοτυπικών τους λειτουργιών.

4. ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΔΕΙΞΗ: ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΡΟΤΥΠΟ

4.1. Η ανεπάρκεια του περιγραφικού μοντέλου.

Είναι κοινός τόπος σε κάθε επιστημονική περιοχή, οι θεμελιώδεις ιδέες κάθε ευρέως αποδεκτής θεωρίας να υποβάλλονται κάθε τόσο σε κριτική προκειμένου να ελέγχεται η επάρκειά τους.

Η ευρέως αποδεκτή θεωρία σχετικά με την δείξη είναι θεμελιωμένη, όπως είδαμε στις θεωρητικές αρχές που τέθηκαν από τον Bühler και επεκτάθηκαν από την παραδοσιακή πραγματολογική θεωρία.³⁸ Οι τρεις βασικοί δεικτικοί όροι *εγώ*, *εδώ* και *τόρα* αποτελούν τις απαρχές του δεικτικού πεδίου και βάσει αυτών δομείται ένα ολόκληρο σύστημα δεικτικών κατηγοριών καλύπτοντας ένα εκτεταμένο και σημαντικό γλωσσικό πεδίο. Τα πλεονεκτήματα μιας τέτοιας προσέγγισης συζητήθηκαν ήδη στην προηγούμενη ενότητα και αποτελούν μια πραγματικότητα που δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί. Το πρόβλημα λοιπόν με την παραδοσιακή προσέγγιση του φαινομένου δεν είναι η έλλειψη επαρκούς περιγραφής αλλά η έλλειψη επαρκούς ερμηνείας. Η ερμηνευτική αυτή ανεπάρκεια γίνεται εμφανής αν λάβουμε υπόψη μας ορισμένες χρήσεις των δεικτικών, οι οποίες παρουσιάζονται ως ‘ιδιάζουσες’.

Εξετάζοντας την λειτουργία των δεικτικών τόπου και χρόνου στα Νέα Ελληνικά, όπως αυτή παρουσιάζεται στα πλαίσια της παραδοσιακής θεώρησης της δείξης, εντάξαμε τα δεικτικά *εδώ* και *αυτός* στην κατηγορία [-απόσταση], με την έννοια ότι λειτουργούν εντοπιστικά ως προς αντικείμενο αναφοράς που βρίσκεται κοντά στην θέση του ομιλητή, ενώ τα *εκείνος* και *εκεί* στην κατηγορία

³⁸ Για κριτικής φύσεως συζητήσεις σχετικά με το καθιερωμένο μοντέλο του δεικτικού πεδίου βλ. Hanks (1992), Jones (1995).

[+απόσταση], εφ' όσον λειτουργούν εντοπιστικά ως προς αντικείμενο αναφοράς που βρίσκεται μακριά από τους συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή κατάσταση.

Στην συζήτησή μας σχετικά με τους δεικτικούς χρόνους της Ν.Ε. τοποθετήσαμε τον Ενεστώτα σε θέση σύγχρονου με τον ΧΕ, δηλ. στο χρονικό σημείο όπου ο ομιλητής παράγει το εκάστοτε εκφώνημα και τον Αόριστο / Παρατατικό σε χρονικό σημείο που απέχει από τον χρόνο παραγωγής του εκφωνήματος και αντιπροσωπεύει χρονική στιγμή που προηγείται του ΧΕ.

Αναφέραμε ήδη, ωστόσο ορισμένες χρήσεις των δεικτικών, τόσο του τόπου όσο και του χρόνου, οι οποίες φαίνονται να ανατρέπουν όσα έχουμε ισχυριστεί ως τώρα (βλ. 3.1.1., 3.2.2.3). Ξεκινώντας από τα δεικτικά του τόπου ας μελετήσουμε τα παραδείγματα (1-3):

(1) *Εδώ, σ' αυτή τη χώρα, γεννήθηκε κάποτε ένας μεγάλος ηγέτης.*

(2) *Έχουν δει πολλά τα μάτια μου σ' αυτόν τον κόσμο!*

(3) *A: Πού χτύπησες;*

B: Εκεί, σ' εκείνο το δάχτυλο.

Στα παραδείγματα (1) και (2) φαίνεται καθαρά ότι το τοπικό σημείο στο οποίο αναφέρεται ο ομιλητής μέσω των *εδώ*, *αυτή* και *αυτόν* επεκτείνεται σε απόσταση πολύ μεγαλύτερη από το πεδίο εγγύτητάς του.

Στο παράδειγμα (3) από την άλλη πλευρά ο Β χρησιμοποιεί τα δεικτικά που ορίσαμε ως αντιπροσωπευτικά απουσίας εγγύτητας σε σχέση με την θέση του ομιλητή για να αναφερθεί σε σημείο που βρίσκεται στο ίδιο του το σώμα, στο εγγύτερο δυνατό δηλ. ως προς αυτόν σημείο. Συνεπώς, θα μπορούσαμε να εικάσουμε ότι τα *εκεί* και *εκείνος* δεν είναι τελικά αρνητικά προσδιορισμένα ως

προς την εγγύτητα στην θέση του ομιλητή. Υπάρχουν ωστόσο περιπτώσεις που φαίνονται να αντιτίθενται σθεναρά σε ένα τέτοιο συμπέρασμα.

Ας υποθέσουμε, για παράδειγμα, ότι ο ομιλητής κρατάει ένα μολύβι στο κάθε του χέρι. Ενώ σε γλώσσες όπως η Αγγλική ή η Γερμανική μπορεί να τα διαφοροποιήσει χρησιμοποιώντας το θετικό ως προς την εγγύτητα δεικτικό για το ένα και το αρνητικό για το άλλο, λέγοντας δηλ. *this* και *that* ή *dies* και *das da*, κάτι τέτοιο δεν είναι επιτρεπτό στα Νέα Ελληνικά. Σε μια τέτοια περίπτωση, δηλαδή, ο ομιλητής της ελληνικής δεν θα πει **αυτό ή εκείνο* αλλά μάλλον *αυτό ή αυτό /το άλλο*. Το τελευταίο αυτό παράδειγμα δείχνει να υποστηρίζει πάλι την έννοια της εγγύτητας ως προς τον ομιλητή από την οποία τα *εκεί* και *εκείνος* φαίνονται τώρα να απορρίπτονται.

Η σύγκριση των δύο τελευταίων παραδειγμάτων μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η λύση του προβλήματος δεν μπορεί να βρεθεί στα πλαίσια της αντικειμενικής απόστασης από την θέση του ομιλητή. Πρέπει, λοιπόν, να υποθέσουμε ότι τα δεικτικά του τόπου έχουν και κάποια αφηρημένη σημασία, παρ' όλο που το τελευταίο παράδειγμα μας πείθει ότι τα ελληνικά τοπικά δεικτικά αντανακλούν σε μεγαλύτερο βαθμό την αντικειμενική τοπική εμπειρία απ' ό,τι π.χ. τα αγγλικά ή τα γερμανικά.

Κατά συνέπεια, θα πρέπει να συμφωνήσουμε με την άποψη της Hottenroth που ισχυρίζεται ότι: 'αν είναι η υποκειμενική απόφαση του ομιλητή που προσδιορίζει τις μεταβλητές της απόστασης και θέτει τους φραγμούς των αντιθετικών εντοπισμών στον χώρο, τότε η επιλογή των τοπικών δεικτικών λέει περισσότερα για την στάση του ομιλητή απέναντι στον τοπικό εντοπισμό παρά παρέχει οποιαδήποτε αντικειμενική τοπική πληροφορία' (1982: 147).

Με την χρήση των *αυτός* και *εδώ*, δηλ., ο ομιλητής φαίνεται να μην θέτει κανένα φραγμό ανάμεσα στον ίδιο και το αντικείμενο αναφοράς του, ενώ, αντίθετα, με την χρήση των *εκείνος* και *εκεί* προφανώς υφίσταται ένας τέτοιος φραγμός.

Παρ' όλη, ωστόσο, την σχετικότητα που διακρίναμε ως προς την χρήση των τοπικών δεικτικών, υπάρχουν ορισμένες προσδοκίες σχετικά με το πότε είναι πιο πιθανό ο ομιλητής να χρησιμοποιήσει τα *αυτός* και *εδώ* ή τα *εκείνος* και *εκεί*, προσδοκίες που συνδέονται με το περικείμενο όπως αυτό δομείται μέσω των όσων έχουν ήδη ειπωθεί από τους συμμετέχοντες στο επικοινωνιακό γεγονός και από τον τοπικό τους εντοπισμό.

Ως προς τον χρόνο τώρα, το παράδειγμα (4) φαίνεται να συμπορεύεται με όσα είπαμε παραπάνω:

(4) *Κατά την περίοδο της δικτατορίας (1967-1974) η Ελλάδα είναι πολιτιστικά νεκρή. Οι δικτάτορες προσπαθούν να αποπροσανατολίσουν τον λαό, προσφέροντάς του 'άρτον και θεάματα' ενώ στο μεταξύ έχουν φυλακίσει και εξορίσει όλες τις πολιτικές και πνευματικές προσωπικότητες της χώρας.*

Το κείμενο στο (4) αναφέρεται ολοφάνερα σε χρόνο που προηγείται του ΧΕ, δηλ. σε παρελθοντικό χρόνο. Η χρήση ωστόσο του Ενεστώτα σε ένα τέτοιο περικείμενο, η οποία φαίνεται ανεξήγητη στα πλαίσια του ορισμού που δώσαμε νωρίτερα στον συγκεκριμένο χρόνο, δηλ. το να εκφράζει το 'σύγχρονο με τον ΧΕ', μπορεί να ερμηνευτεί αν λάβουμε υπ' όψιν μας ισχυρισμούς σαν του Joos (1964:131) ότι 'ο Ενεστώτας είναι ο χρόνος που με φυσικότητα έρχεται στα χείλη του ομιλητή όταν ο ίδιος νιώθει να εμπλέκεται ιδιαίτερα σ' αυτό για το οποίο κάνει λόγο, ανεξάρτητα από τον πραγματικό χρόνο αναφοράς του γεγονότος.'

Όπως θα δούμε στην συνέχεια ο ομιλητής μεταφέρει συχνά το δεικτικό κέντρο, τόσο στα πλαίσια της τοπικής, όσο και -κυρίως- στα πλαίσια της χρονικής δείξης, και η μετακίνηση αυτού του είδους έχει, όπως φαίνεται, να κάνει πολύ λιγότερο με τις αντικειμενικές χωρο-χρονικές συνιστώσες, και πολύ περισσότερο με παράγοντες που εναπόκεινται στην υποκειμενική επιλογή του ομιλητή.

Οι ενστάσεις μας, λοιπόν, όσον αφορά το καθιερωμένο περιγραφικό μοντέλο βάσει του οποίου είθισται να μελετάται η δείξη έγκεινται σε δύο σημεία:

Αφ' ενός, όπως φάνηκε από τις παραπάνω 'ιδιάζουσες' χρήσεις των δεικτικών, το περιγραφικό μοντέλο δεν είναι σε θέση να προβλέψει όλες τις περιπτώσεις κατά τις οποίες ένα δεικτικό επιλέγεται έναντι ενός άλλου. Η *εγωκεντρικότητα*, με τον τρόπο που ορίζεται από τον Bühler, δεν φαίνεται να καλύπτει το γεγονός ότι οι τρεις βασικοί δεικτικοί όροι (*εγώ, εδώ και τώρα*) είναι ουσιαστικά συσχετιστικοί και η αξία τους υφίσταται μόνο σε αντίθεση με άλλους όρους (*εσύ, εκεί, τότε*), οι οποίοι προϋποθέτουν την ύπαρξη άλλων οντοτήτων, τόπων και χρονικών στιγμών που ο ομιλητής οφείλει να ταυτίσει με τον εαυτό του ή να διαχωρίσει απ' αυτόν. Το σημείο δηλ., το οποίο υπονοείται μεν από την παραδοσιακή θεωρία, αλλά περνάει ουσιαστικά απαρατήρητο, είναι ότι, προκειμένου κανείς να προσδιορίσει τις διαστάσεις ενός 'κέντρου', θα πρέπει πρώτα να συνειδητοποιήσει την ύπαρξη μιας 'περιφέρειας'. Για να προσδιορίσει κανείς, για παράδειγμα, τον τόπο στον οποίο βρίσκεται θα πρέπει να έχει συνείδηση του τόπου στον οποίο δεν βρίσκεται. Η δεικτική περιγραφή δεν μας λέει τίποτα για τα δεδομένα βάσει των οποίων ο ομιλητής οδηγείται σε μια τέτοια συνειδητοποίηση και για το ότι όπως είδαμε πιο πάνω τα δεδομένα αυτά δεν σχετίζονται πάντα με τις αντικειμενικές διαστάσεις του δεικτικού πεδίου.

Η διαπίστωση αυτή μας οδηγεί στην δεύτερη ένσταση. Στο πλαίσιο της περιγραφής του δεικτικού συστήματος ορίσαμε το *τώρα* ως ‘την χρονική στιγμή κατά την οποία παράγεται το εκφώνημα’. Πόσο εκτεταμένη είναι, ωστόσο, αυτή η χρονική στιγμή και τι είναι αυτό που προσδιορίζει την έκτασή της; Και τι είναι αυτό που επιτρέπει στον εκφωνητή του (4) να χρησιμοποιεί τον Ενεστώτα με αυτόν τον δεικτικά ‘ανορθόδοξο’ τρόπο; Θα ήταν μάλλον αφελές να αποπειραθούμε να προσδιορίσουμε το *τώρα* του ομιλητή ανεξάρτητα από τους επικοινωνιακούς σκοπούς των συμμετεχόντων στην επικοινωνιακή κατάσταση, οι οποίοι μπορούν να προσδιορίσουν και, ενδεχομένως, να επαναπροσδιορίσουν την σχετική και κατάλληλη χρονική εστίαση.

Κατά τον ίδιο τρόπο η τοπική θέση του ομιλητή είναι δύσκολο να προσδιοριστεί μέσω του παραδοσιακού ορισμού του *εδώ* (3.1.1), όπως φαίνεται από τα παραπάνω παραδείγματα.

Πρέπει να τονιστεί ότι η διαφωνία μας δεν έγκειται στο γεγονός ότι οι συμμετέχοντες σε κάθε επικοινωνιακή κατάσταση αποτελούν υλικές οντότητες ενταγμένες σε αντικειμενικά υπαρκτές χωρο-χρονικές διαστάσεις. Αντιθέτως, όπως θα φανεί και από την περαιτέρω συζήτησή μας, αυτό λαμβάνεται ως προϋπόθεση οποιασδήποτε θεωρίας σχετικά με την γλώσσα και την σκέψη. Αυτό που επιδιώκεται να προβληθεί *εδώ* είναι ότι η χωρο-χρονική μας συνείδηση επηρεάζεται σημαντικά από αντιληπτικές και γνωστικές πράξεις, από την *υποκειμενικότητα* των συμμετεχόντων στην επικοινωνιακή κατάσταση.

Η ιδέα της υποκειμενικότητας δεν είναι καινούργια στα πλαίσια της μελέτης για την δείξη. Οι καταβολές της βρίσκονται, όπως ήδη έχουμε δει, στην θεωρία του Bühler, και το *Εγώ* ως πρωταρχική πηγή προέλευσης του δεικτικού πεδίου διατηρήθηκε, όπως είδαμε, απ’ όλους τους ερευνητές.

Η διαφορά της οπτικής που θα παρουσιαστεί εδώ έγκειται στο ότι η υποκειμενικότητα δεν έχει απλώς να κάνει με το γεγονός ότι ο ομιλητής σχετίζει όλα τα συστατικά του επικοινωνιακού γεγονότος με τον εαυτό του, αλλά όπως κατέδειξαν τα παραπάνω παραδείγματα, μπορεί να μετακινεί το δεικτικό κέντρο σύμφωνα με το σημείο θέασής του (point of view), το οποίο μπορεί να είναι γνωστικό, να συνδέεται δηλ., όπως θα δούμε, με ψυχολογικούς–νοητικούς παράγοντες και γνωστικές διεργασίες του ομιλητή, του συνομιλητή ή και των δύο. Ακόμα πιο συγκεκριμένα θα δείξουμε ότι η μετακίνηση αυτή γίνεται βάσει γνωστικών συγκρίσεων που επιτελεί ο ομιλητής, οι οποίες κινούνται στους άξονες της απόστασης και της συνάφειας (βλ. 4.2.3).

Από μια τέτοια προοπτική, θα προκύψει και η ανάγκη αναθεώρησης της έννοιας της επικοινωνιακής κατάστασης, η οποία έχει παραμεληθεί από την δεικτική θεωρία.³⁹ Η απαρίθμηση του ομιλητή, ακροατή, χρόνου και τόπου παραβλέπει την βασική συνιστώσα της επικοινωνιακής κατάστασης: τη δράση, το δράμα, τα ενδιαφέροντα και τις προσδοκίες των συμμετεχόντων.

³⁹ Βλ. Fuchs (1991) για μια σχετική συζήτηση.

4.2. Η μετάβαση από τη φραστική στην γνωστική δείξη

Χρήσεις των δεικτικών σαν αυτές που χαρακτηρίσαμε ‘ιδιάζουσες’ πιο πάνω (4.1), έχουν ταξινομηθεί στην βιβλιογραφία με διαφορετικούς τρόπους. Ο ίδιος ο Bühler τις εντάσσει στις γλωσσικές πραγματώσεις του *deixis am Phantasma*, ενώ ερευνητές όπως η Rauh (1983) και ο Roberts (1986) τις θεωρούν μορφές *δευτερεύουσας* (secondary) δείξης αντιδιαστέλλοντας τις προς τις *πρωτεύουσες* (primary) καθιερωμένες χρήσεις των δεικτικών υποτιμώντας έτσι κατά κάποιον τρόπο την δεικτική τους λειτουργία. Ο Lyons (1995), ωστόσο, είναι αυτός που φαίνεται να ρίχνει μια πιο διεισδυτική ματιά στο φαινόμενο αυτό μιλώντας για πιθανή ανάγκη διαχωρισμού μεταξύ φραστικής και γνωστικής δείξης στο πλαίσιο της προτροπής του να εξερευνηθούν οι ιδιάζουσες χρήσεις των δεικτικών, ενώ ο Janssen (1993) θίγει ορισμένες γνωστικές διαστάσεις του φαινομένου στα Ολλανδικά.

Υιοθετώντας την ορολογία του Lyons, με τον όρο *φραστική δείξη* θα καλύψουμε τις ‘κανονικές’, τις προσδιορισμένες από το αντικειμενικό δεικτικό πεδίο χρήσεις των δεικτικών, ενώ με τον όρο *γνωστική δείξη* θα αναφερθούμε κυρίως σε ένα μεγάλο φάσμα χρήσεων των δεικτικών που δεν ανταποκρίνεται σε όσα η παραδοσιακή δεικτική θεωρία ισχυρίζεται γι’ αυτά.

Ξεκινώντας από την πραγματολογική θεωρία της πραγματοποίησης γλωσσικών επιλογών και χρησιμοποιώντας την θεωρία της γνωστικής γραμματικής του Langacker και συγκεκριμένα δύο αλληλένδετων μοντέλων του, της *εγωκεντρικής οργάνωσης θέασης* και της *θεωρίας των συγκρίσεων* θα προσπαθήσουμε να αποδείξουμε :

- 1) Ότι οι 'ιδιάζουσες' χρήσεις των δεικτικών στα Ελληνικά δεν είναι τυχαίες αλλά προκύπτουν από την πρωτοτυπική τους λειτουργία, όπως αυτή ορίζεται από την θεωρία της φραστικής δείξης.
- 2) Ότι πρωταρχικό ρόλο στις γνωστικές χρήσεις των δεικτικών παίζει η *υποκειμενικότητα* του ομιλητή, η γνωστική δηλ. στάση που ο ίδιος κρατάει απέναντι στο αντικείμενο αναφοράς του, η οποία όμως δεν μπορεί να λειτουργήσει επικοινωνιακά χωρίς την συνεργασία της υποκειμενικότητας του συνομιλητή.
- 3) Δεδομένου ότι μια αφηρημένη έννοια 'υποκειμενικότητας' δεν διαθέτει μεγάλη ερμηνευτική δύναμη, θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε την υποκειμενικότητα του ομιλητή ως συνισταμένη δύο συνιστωσών κατηγοριών που η μία απορρέει από την άλλη, συγκεκριμένα των κατηγοριών [+/- απόσταση] και [+/- συνάφεια] (για την έννοια της συνάφειας βλ. 4.2.5).

4.2.1. Η επιλογή δεικτικού ως γλωσσική επιλογή

Είδαμε ήδη ότι σε όλες τις κατηγορίες της δείξης τα δεικτικά οργανώνονται σε διμερή (που είναι και τα ισχυρότερα) ή το πολύ τριμερή συστήματα. Επισημάνθηκε επίσης ότι η εκάστοτε επιλογή ενός δεικτικού έναντι ενός άλλου εναπόκειται στον ομιλητή και στην τοποθέτησή του στα πλαίσια της επικοινωνιακής κατάστασης. Η έννοια της *επιλογής* ως γνωστικής πράξης είναι πολύ σημαντική στην σύγχρονη πραγματολογική θεωρία και αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο του δεικτικού συστήματος.

Ο Verschueren (1999) χαρακτηριστικά αναφέρει: 'Η χρήση της γλώσσας συνίσταται στην διαδικασία του να κάνουμε επιλογές συνειδητά ή ασυνειδητά, υποκινούμενοι είτε από ενδογλωσσικούς είτε από εξωγλωσσικούς παράγοντες.'

Τα χαρακτηριστικά των επιλογών αυτών είναι σε γενικές γραμμές τα ακόλουθα:

- 1) Οι επιλογές γίνονται σε όλα τα δομικά επίπεδα.
- 2) Οι ομιλητές δεν επιλέγουν μόνο γλωσσικούς τύπους αλλά και στρατηγικές.
- 3) Η έκφραση 'κάνω επιλογές' μπορεί να αποβεί παραπλανητική εφόσον υποδηλώνει συνειδητή πράξη. Οι εν λόγω διαδικασίες μπορούν, ωστόσο, να επιδεικνύουν διάφορους βαθμούς συνειδητότητας.
- 4) Οι επιλογές γίνονται τόσο κατά την παραγωγή όσο και κατά την ερμηνεία των εκφωνημάτων. Και των δυο ειδών οι επιλογές είναι εξίσου σημαντικές για τη ροή της επικοινωνίας και για τη γένεση της σημασίας.
- 5) Οι επιλογές δεν είναι ισότιμες μεταξύ τους. Συχνά γίνεται λόγος για *μαρκαρισμένες* ή για *αμαρκάριστες* επιλογές.
- 6) Οι επιλογές φέρουν μαζί τους και τις εναλλακτικές τους λύσεις. Με άλλα λόγια κάθε επιλογή ενός τύπου που κινητοποιείται από την τοποθέτησή του κατά μήκος κάθε σημασιολογικής διάστασης, όχι μόνο καταδεικνύει την συγκεκριμένη τοποθέτηση αλλά φέρει στο προσκήνιο ολόκληρη την σχετική διάσταση. Κατ' αυτόν τον τρόπο π.χ. οι τοπικές επιλογές τοποθετούν στην τοπική διάσταση την αναπαράσταση μιας ενέργειας ή ενός γεγονότος: η χρήση του ρήματος *έρχομαι* ανακαλεί την αντίθεση *έρχομαι- πηγαίνω* κ.λ.π.⁴⁰

Ήδη με την απλή απαρίθμηση των χαρακτηριστικών των γλωσσικών επιλογών γίνεται εμφανές ότι ειδικά ο συνδυασμός των 2, 5 και 6 μπορεί να ρίξει φως στην γνωστική διαδικασία επιλογής δεικτικού εκ μέρους του ομιλητή. Ο ομιλητής

⁴⁰ Για τα χαρακτηριστικά των γλωσσικών επιλογών γενικότερα βλ. Hymes (1974), Verschueren (1987), Verschueren (1999)

έχοντας στο μυαλό του μια συγκεκριμένη σημασιολογική διάσταση (χρονική, τοπική κ.λ.π) επιλέγει ένα μέλος του συστήματος κάθε φορά, το αμαρκάριστο ή το μαρκαρισμένο, όχι μόνο με κριτήριο την προβολή του γλωσσικού τύπου ο οποίος αντικειμενικά εξυπηρετεί την αναπαράσταση μιας κατάστασης αλλά και με άξονα την συγκεκριμένη συνειδητή ή ασυνείδητη (συνήθως) στρατηγική που θέλει να ακολουθήσει, προκειμένου να προβάλλει την υποκειμενική του θέση απέναντι στα πράγματα.

Τόσο ο Hymes (1974) όσο και ο Vershueren (1999) ισχυρίζονται ότι προκειμένου να κατανοηθεί η διαδικασία πραγματοποίησης γλωσσικών επιλογών απαραίτητες είναι τρεις έννοιες-κλειδιά. Πρώτον, η *ποικιλότητα (variability)*, η ιδιότητα δηλ. της γλώσσας η οποία προσδιορίζει το φάσμα των πιθανοτήτων μεταξύ των οποίων μπορούν να γίνουν οι επιλογές. Σύμφωνα με τον Hymes (1974) στην μελέτη της γλώσσας ως τρόπου δράσης, η ποικιλία αποτελεί ένα βασικό σημείο και κλειδί. Σε κάθε δεδομένη στιγμή στη ροή της επικοινωνίας μια επιλογή μπορεί να κυριαρχεί στις εναλλακτικές μας λύσεις ή να δημιουργεί νέες για τους τρέχοντες στόχους της επικοινωνίας, παρ' όλο που όλα αυτά μπορεί να τα επαναδιαπραγματευόμαστε διαρκώς.

Η παραπάνω τοποθέτηση αυτόματα μας οδηγεί στην επισήμανση της δεύτερης έννοιας-κλειδιού, της *διαπραγματευσιμότητας (negotiability)*, στην οποία έγκειται το γεγονός ότι οι επιλογές δεν γίνονται μηχανικά ή σύμφωνα με σταθερούς κανόνες ή αυστηρές σχέσεις μορφής λειτουργίας αλλά βάσει πολύ ελαστικών αρχών και στρατηγικών.

Τέλος, υπάρχει η *προσαρμοσιμότητα (adaptability)*, η ιδιότητα δηλ. της γλώσσας που επιτρέπει στους ομιλητές 'να κάνουν διαπραγματεύσιμες επιλογές από ένα ποικίλο φάσμα πιθανοτήτων με τέτοιο τρόπο ώστε οι επικοινωνιακές

ανάγκες να εξυπηρετούνται στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό' (Verschueren 1999: 61).

Μεταφέροντας τις αρχές αυτές στο πλαίσιο της δείξης και των σχετικών επιλογών διαπιστώνουμε ότι ο ομιλητής όχι μόνο έχει την απαραίτητη ποικιλία από την οποία μπορεί να κάνει τις επιλογές του αλλά και ότι όντως διαπραγματεύεται συνεχώς τις επιλογές αυτές προκειμένου να τις προσαρμόσει στις εκάστοτε επικοινωνιακές ανάγκες, οι οποίες μπορεί να αφορούν την ανάδειξη των προσωπικών ενδιαφερόντων του, της εστίασης της προσοχής του και τον βαθμό σημαντικότητας που ο ίδιος -και πολύ συχνά και ο συνομιλητής του- αποδίδει στο εκάστοτε σημείο αναφοράς του. Η εφαρμογή γλωσσικών στρατηγικών που επιτρέπει η αρχή της διαπραγματευσιμότητας με στόχο την εξυπηρέτηση τέτοιου τύπου σκοπών ήδη μπορεί να ερμηνεύσει σε ένα βαθμό τις χρήσεις των δεικτικών που χαρακτηρίσαμε 'ιδιάζουσες'. Η επίκληση εξάλλου εννοιών όπως 'ενδιαφέρον', 'εστίαση προσοχής' και 'σημαντικότητα' καθιστά φυσικό και εύλογο το πέρασμα από μια πραγματολογική θεώρηση του δεικτικού φαινομένου σε μια γνωστική και καταδεικνύει την άμεση αλληλεπίδραση που υφίσταται ανάμεσα στους δυο αυτούς κλάδους μελέτης της χρήσης της γλώσσας.

4.2.2. Η γνωστική δείξη στο πλαίσιο της γνωστικής γλωσσολογίας.

Ο όρος *γνωστική* δεν έχει επιλεγεί τυχαία προκειμένου να ορίσει την δείξη αυτού του είδους, όπως την προσδιορίσαμε παραπάνω. Η όλη ιδέα μιας δείξης που εξαρτάται από την αναθεωρημένη έννοια της επικοινωνιακής κατάστασης όπως

παρουσιάστηκε εδώ δείχνει να συμπορεύεται με τις αναζητήσεις και τα χαρακτηριστικά του κλάδου της γνωστικής γλωσσολογίας⁴¹.

Η γνωστική γλωσσολογία είναι γνωστική κατά τον ίδιο τρόπο που είναι και η γνωστική ψυχολογία: υποθέτει ότι η αλληλεπίδρασή μας με τον κόσμο φιλτράρεται από ένα ενδιάμεσο στάδιο πληροφοριακών δομών που βρίσκονται στο ανθρώπινο μυαλό. Η γλώσσα λοιπόν αντιμετωπίζεται ως μια αποθήκη γνώσης σχετικά με τον κόσμο, μια δομημένη συλλογή κατηγοριών με σημασία, που μας βοηθάνε να αντιμετωπίσουμε νέες εμπειρίες και να αποθηκεύσουμε πληροφορίες σχετικά με τις παλιές.⁴²

Απ' αυτόν τον γενικό χαρακτηρισμό τρία θεμελιώδη χαρακτηριστικά της γνωστικής γλωσσολογίας προκύπτουν:⁴³

- α) η πρωταρχικότητα της σημασιολογίας στην γλωσσική ανάλυση,
- β) η εγκυκλοπαιδική φύση της γνωστικής σημασίας, και
- γ) η αποψιακή (perspectival) φύση της γλωσσικής σημασίας.

Το πρώτο χαρακτηριστικό αφορά στο ότι η βασική λειτουργία της γλώσσας σχετίζεται με την σημασία. Τα άλλα δύο προσδιορίζουν το είδος των εκάστοτε σημασιολογικών φαινομένων.

Η προτεραιότητα της σημασιολογίας στα πλαίσια της γλωσσολογικής ανάλυσης απορρέει απ' ευθείας από την γνωστική προοπτική: αν η πρωταρχική λειτουργία της γλώσσας είναι η κατηγοριοποίηση, τότε η σημασία πρέπει να είναι πρωτεύουσας σημασίας γλωσσολογικό φαινόμενο.

Η εγκυκλοπαιδική φύση της γλωσσικής σημασίας προκύπτει από την κατηγοριοποιητική φύση της γλώσσας: αν η γλώσσα αποτελεί ένα σύστημα για

⁴¹ Για τον κλάδο της γνωστικής γλωσσολογίας γενικά βλ. Langacker (1987), Verschueren, Ostman & Blommaert (1995), Alwood & Gardenforrs (1998).

⁴² Βλ. Geearerts (1995)

⁴³ Τα χαρακτηριστικά είναι παρμένα από τον Geearerts (1995)

την κατηγοριοποίηση του κόσμου, δεν υπάρχει λόγος να υποθέσουμε ένα συστημικό ή δομικό επίπεδο γλωσσικής σημασίας που να είναι διαφορετικό από το επίπεδο στο οποίο η γνώση του κόσμου συνδέεται με τους γλωσσικούς τύπους.

Η αποψιακή φύση της γλωσσικής σημασίας, τέλος, υπονοεί ότι ο κόσμος δεν αντανακλάται αντικειμενικά στην γλώσσα: η κατηγοριοποιητική λειτουργία της γλώσσας επιβάλλει μια δομή στον κόσμο αντί να αντικατοπτρίζει την αντικειμενική πραγματικότητα. Συγκεκριμένα, η γλώσσα είναι ένας τρόπος οργάνωσης της γνώσης, που αντανακλά τις ανάγκες, τα ενδιαφέροντα και τις εμπειρίες των ανθρώπων και των πολιτισμών.

Η σύμπτωση που παρουσιάζει αυτή η τοποθέτηση της γνωστικής γλωσσολογίας – και ιδιαίτερα το τρίτο χαρακτηριστικό- με την αντίληψη της επικοινωνιακής κατάστασης που προωθούμε εδώ είναι ολοφάνερη.

Αν η γλωσσική σημασία, μέσω της κατηγοριοποιητικής λειτουργίας της γλώσσας, έχει την δυνατότητα να αναδομεί κάθε φορά τον κόσμο, χωρίς να υποχρεούται να λαμβάνει υπ' όψιν την αντικειμενική δομή του, τότε η γνωστική δείξη μπορεί να νοηθεί ως προϊόν επικοινωνιακών καταστάσεων βασισμένων σ' αυτά τα δεδομένα. Σ' αυτά τα πλαίσια οι ιδιάζουσες χρήσεις των δεικτικών μπορούν να ερμηνευθούν ως προϊόντα της αποψιακής φύσης της γλωσσικής σημασίας.

4.2.3. Η θεωρία του Langacker και η γνωστική δείξη

Η έννοια της αποψιακής φύσης της γλωσσικής σημασίας μας παραπέμπει στην έννοια της υποκειμενικότητας που ορίσαμε ως κινητήριο δύναμη της οργάνωσης και της χρήσης του δεικτικού συστήματος. Η γνωστική γλωσσολογία χρησιμοποιεί την έννοια της υποκειμενικότητας αναφερόμενη στον ρόλο του παρατηρητή ως θεατή καταστάσεων όπου η ασυμμετρία μεταξύ παρατηρητή-παρατηρούμενου διακυμαίνεται εξαρτώμενη από παράγοντες που θα εξεταστούν αμέσως πιο κάτω. Στην περίπτωση των γλωσσικών εκφράσεων οι σχετικοί παρατηρητές είναι οι συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή πράξη. Ο ομιλητής συλλαμβάνει και δομεί μια σκηνή και ο ρόλος του συνομιλητή είναι να κάνει το ίδιο αναδομώντας τον στόχο του ομιλητή.

Στην περίπτωση της χρήσης των δεικτικών τα πράγματα αποκτούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον εφόσον οι συμμετέχοντες αναμειγνύονται με δύο διαφορετικούς τρόπους: παρατηρούν την σκηνή αλλά, ταυτόχρονα, λειτουργούν και ως συστατικά στοιχεία της εν λόγω σκηνής.

Η ενσωμάτωση αυτού του διπλού ρόλου των συμμετεχόντων ως παρατηρητών και ως αντικειμένων παρατήρησης αποτελεί τον πυρήνα της οργάνωσης και της χρήσης του δεικτικού συστήματος και θα αποτελέσει κύριο άξονα του ενδιαφέροντός μας.

4.2.3.1. Γενικές αρχές

Στα πλαίσια της γνωστικής γραμματικής 'η σημασία δεν προσδιορίζεται άμεσα από την αντικειμενική πραγματικότητα. Αντίθετα, εξαρτάται από το πώς δομούμε μια κατάσταση ανάλογα με το πώς την αναπαριστούμε γνωστικά' (Langacker 1985: 123). Η ίδια κατάσταση μπορεί να περιγραφεί από πολλές διαφορετικές

εναλλακτικές γλωσσικές εκφράσεις, αν προστρέξουμε στην ποικιλία που διαθέτει το γλωσσικό σύστημα, στην καθεμία από τις οποίες βρίσκεται ενσωματωμένη μια διαφορετική εικόνα (image).

Ο όρος *εικόνα* γίνεται αντιληπτός με ένα συγκεκριμένο τρόπο. Δεν αναφέρεται απλώς σε οπτική ή νοητική εικόνα αλλά στο πώς συλλαμβάνεται μια κατάσταση και πώς δομείται για λόγους γλωσσικής επικοινωνίας. Η εικόνα που ενσωματώνεται σε έναν γλωσσικό τύπο αφορά ζητήματα όπως το βαθμό συγκεκριμενότητας από τον οποίο χαρακτηρίζεται η σκηνή, την σχετική σημαντικότητά της (relative salience), το υποτιθέμενο σημείο από το οποίο θεάται η σκηνή, την κοινή γνώση των συμμετεχόντων σχετικά με τις διάφορες πλευρές της σκηνής κ.λ.π.⁴⁴

4.2.3.2. Θέαση

Η έννοια της *εικόνας*, όπως ορίστηκε πιο πάνω, προϋποθέτει την έννοια της *θέασης* (*viewing*) της εκάστοτε κατάστασης, εκ μέρους του παρατηρητή-ομιλητή. Ο όρος *θέαση* είναι αμφίσημος. Εκφράζει τόσο την άμεση οπτική εμπειρία όσο και την ικανότητα των ατόμων να συλλαμβάνουν καταστάσεις⁴⁵. Λέμε ‘βλέπω’ και εννοούμε την λειτουργία της συγκεκριμένης αίσθησής μας, της όρασης να συλλαμβάνει πραγματικές εικόνες, αλλά επίσης λέμε ‘όπως το βλέπω εγώ..’ επιδιώκοντας να εκφράσουμε την άποψη μας για ένα θέμα, άποψη που διέπεται πάντα από υποκειμενικότητα.⁴⁶

Σύμφωνα με τον Langacker (1999), η έννοια του ουδέτερου, αποστασιοποιημένου και αντικειμενικού παρατηρητή/θεατή δεν υφίσταται. Η

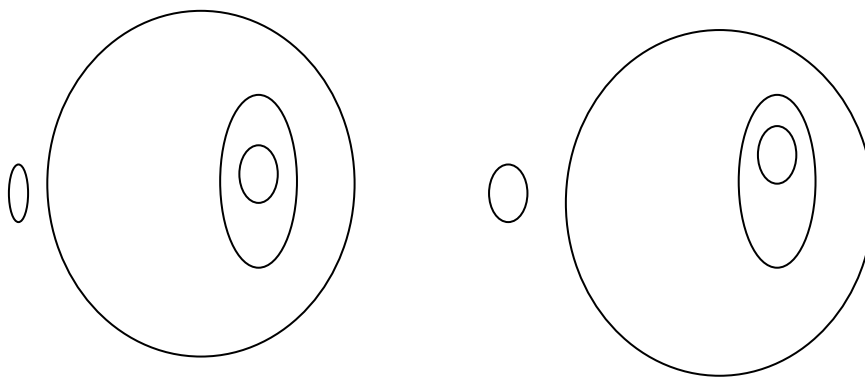
⁴⁴ βλ. Langacker (1985), Langacker (1995), Kryk-Kastovsky (1996),

⁴⁵ Η Sweetser (1990) επισημαίνει ότι αρκετές πλευρές της αντίληψης τις αντιλαμβανόμαστε μεταφορικά σε πλαίσιο οπτικής σύλληψης.

⁴⁶ Η διπλή αυτή λειτουργία του όρου *θέαση* συμπορεύεται με τον διαχωρισμό που πραγματοποιήσαμε μεταξύ *φραστικών* και *γνωστικών* εκφάνσεων της δείξης.

εμπειρία του υποκινείται και δομείται από τις βιολογικές του καταβολές, την εξελικτική του ιστορία και την αλληλεπίδρασή του με ένα, κατά καθορισμένο τρόπο δομημένο, κοινωνικό περιβάλλον. Το νοητικό, λοιπόν, πλέον σημείο θέασης (vantage point) του ομιλητή προσδιορίζεται από την νοητική τοποθέτηση του ως προς το αντικείμενο παρατήρησης που στην προκειμένη περίπτωση είναι οι διαφορετικές πτυχές της επικοινωνιακής κατάστασης. Ορισμένες δομές που σχετίζονται με την οπτική αντίληψη παρουσιάζονται στο σχεδιάγραμμα⁴⁷ 1(α) .

Πρώτα, υπάρχει ο *θεατής/ομιλητής* (Θ) που μπορεί να περιγραφεί και ως το *υποκείμενο της σύλληψης*. Σε μια συγκεκριμένη στιγμή ο θεατής κοιτάζει προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση, προσδιορίζοντας έτσι το *μέγιστο πεδίο θέασής* του, οτιδήποτε δηλ. μπορεί να παρατηρηθεί προς αυτήν την κατεύθυνση. Αυτό το ολικό πεδίο θέασης έχει μια περιφέρεια η οποία συλλαμβάνεται από τον θεατή σε μικρότερο βαθμό και ένα κέντρο το οποίο συλλαμβάνεται πιο άμεσα. Χρησιμοποιώντας μια θεατρική μεταφορά, ο Langacker (1999) ονομάζει το κέντρο αυτό 'επί σκηνής περιοχή' (ΣΠ). Αυτή αποτελεί την εστία της προσοχής του θεατή.

⁴⁷ Τα σχεδιαγράμματα προκύπτουν από έναν συνδυασμό της θεωρίας περί οργανώσεων θέασης όπως διατυπώθηκε αρχικά από τον Langacker (1985) και εξελίσσεται στον Langacker (1999).

Μετακινώντας το βλέμμα μας στην περιοχή αυτή, επιλέγουμε το συγκεκριμένο στόχο προσοχής της θέασης μας, την *εστία* (E) που μπορεί να περιγραφεί και ως το *αντικείμενο της σύλληψης*. Το διακεκομμένο βέλος αντιπροσωπεύει την σχέση σύλληψης που υφίσταται ανάμεσα στον θεατή και στην εστία. Η συγκεκριμένη διάταξη όλων των στοιχείων στο σχεδιάγραμμα θα ονομαστεί *οργάνωση θέασης* (*viewing arrangement*)⁴⁸.

Οι προαναφερθείσες έννοιες μπορούν να αναλυθούν στις αντίστοιχες που έχουν να κάνουν με την σύλληψη και που είναι πιο αφηρημένες αλλά και πιο ευρέως εφαρμόσιμες. Σε αντιστοιχία με τον θεατή βρίσκεται ο *συλλαμβάνων* ή το *υποκείμενο της σύλληψης* (ΣΥ). Η *μέγιστη εμβέλεια* (ME) αντιστοιχεί με το μέγιστο πεδίο θέασης του οποίου το κέντρο είναι η *άμεση εμβέλεια* (AE) σε αντιστοιχία με την ‘επί σκηνής περιοχή’. Η συγκεκριμένη εστία της προσοχής είναι η *εξέχουσα οντότητα* (EO) (profile). Η οργάνωση των συγκεκριμένων στοιχείων τέλος αποτελεί μια *συλληπτική οργάνωση* (*conceptual arrangement*).

Η συλληπτική οργάνωση του τύπου που παρουσιάζουν τα 1(α) και (β) είναι μια *τέλεια οργάνωση θέασης* (*optimal viewing arrangement*). Είναι τέλεια με την έννοια ότι ο ομιλητής στέκεται έξω από την μέγιστη και φυσικά από την άμεση εμβέλεια παρατήρησης του. Η απόσταση αυτή του επιτρέπει να βλέπει τα πράγματα κατά το μεγαλύτερο δυνατό βαθμό αντικειμενικά εφόσον δεν τα συσχετίζει ποτέ με τον εαυτό του, ο οποίος βρίσκεται εντελώς έξω από την μέγιστη εμβέλεια παρατήρησής του. Το σημείο θέασης του βρίσκεται σε περιοχή εκτός εμβέλειας γενικότερα και εκτός άμεσης εμβέλειας (ή εδάφους)⁴⁹ ειδικότερα.

Έτσι το τοπικό ή χρονικό σημείο θέασης του ομιλητή στα πλαίσια μιας τέτοιας οργάνωσης θέασης δεν ενδιαφέρει σε εκφωνήματα όπως τα (1) και (2) αντίστοιχα:

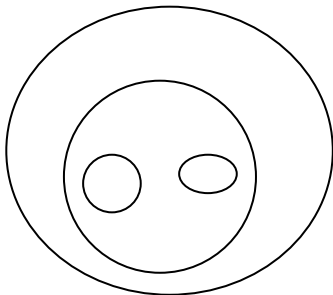
⁴⁸ Langacker (1985), Langacker (1999)

⁴⁹ Ο όρος *έδαφος* (*ground*) χρησιμοποιείται από τον Langacker (1999b) ως εναλλακτικός όρος για την άμεση εμβέλεια.

- (1) Υπάρχει ζωή στον Άρη.
 (2) Η Κυριακή είναι απαίσιμα μέρα.

Οι δύο εκφράσεις με σκούρα γράμματα δηλώνουν μεν τον τόπο και τον χρόνο αντίστοιχα, αλλά δεν τον συσχετίζουν με τον ομιλητή.

Στην περίπτωση των δεικτικών εκφράσεων όπου ο συσχετισμός με τον ομιλητή παίζει πρωτεύοντα ρόλο χρειαζόμαστε προφανώς μια άλλου τύπου συλληπτική οργάνωση. Ο δεύτερος τύπος τέτοιας οργάνωσης που προτείνει ο Langacker (1985) & (1999a), φαίνεται να βρίσκεται σε μεγαλύτερη αρμονία με τις αρχές της δεικτικής θεωρίας. Πρόκειται για την *εγωκεντρική οργάνωση θέασης* όπως αυτή παρουσιάζεται στο σχεδιάγραμμα 2.

Όπως φαίνεται στο σχεδιάγραμμα ο ίδιος ο συλλαμβάνων/ομιλητής (αλλά προφανώς και ο συνομιλητής εφ' όσον συμμετέχει στην επικοινωνιακή κατάσταση) βρίσκεται μέσα στην άμεση εμβέλεια νοητικής παρατήρησης και γίνεται και ο ίδιος σ' ένα βαθμό αντικείμενο σύλληψης. Η δεύτερη αυτή οργάνωση θέασης διατηρώντας τις βασικές αρχές της πρώτης (1β) ενσωματώνει, ωστόσο, 'το φυσικό ενδιαφέρον που οι περισσότεροι άνθρωποι έχουν για τους εαυτούς τους και για την σχέση τους με τις γύρω οντότητες' (Langacker 1985:121). Τα περισσότερα γλωσσικά φαινόμενα, ως βασική συνιστώσα των οποίων προβάλλεται η υποκειμενικότητα (π.χ. τροπικότητα, χρόνος, άποψη κ.λ.π.), αποτελούν προϊόντα τέτοιου τύπου οργάνωσης θέασης.

Έτσι εκφράσεις όπως αυτές στα (3) και (4) αντανακλούν μια εγωκεντρική οργάνωση θέασης:

(3) *Έφαγα σε ένα τρισάθλιο εστιατόριο χθες.*

(4) *Καλά, δεν τον βλέπεις; Κάθεται ακριβώς μπροστά και δεξιά.*

Οι τονισμένες δεικτικές εκφράσεις φανερώνουν ότι τόσο το χρονικό (3) όσο και το τοπικό σημείο θέασης του ομιλητή (4) βρίσκονται εντός της άμεσης εμβέλειας και σχετίζονται απ' ευθείας με την εξέχουσα οντότητα.

Είναι σημαντικό ότι η εκτίμηση ενός ομιλητή για το επικοινωνιακό γεγονός και το περικείμενό του, μπορεί να είναι διαφορετική από την εκτίμηση ενός εξωτερικού αναλυτή που βλέπει καθολικά την κατάσταση. Ο ομιλητής εκτιμά μια κατάσταση μέσα από την ίδια την κατάσταση από ένα συγκεκριμένο σημείο στο πλαίσιο της που είναι το προσωπικό του σημείο θέασης (ή η προσωπική του προοπτική), έτσι ώστε η δική του σύλληψη να είναι διαφορετική από την σύλληψη ενός εξωτερικού παρατηρητή. Ο ομιλητής συλλαμβάνει τον εαυτό του και την συμμετοχή του στην επικοινωνιακή κατάσταση εκ των έσω χωρίς ωστόσο να τα τοποθετεί στην θέση της εξέχουσας οντότητας.

Η ένταξη της δείξης στα πλαίσια της εγωκεντρικής οργάνωσης θέασης εξυπηρετεί πολλαπλούς στόχους. Αφ' ενός ξεκαθαρίζει την εικόνα όσον αφορά το τι ακριβώς εννοούμε όταν αναφερόμαστε σε δεικτικές γλωσσικές εκφράσεις έναντι αυτών που χαρακτηρίζουμε ως μη δεικτικές. Η εγωκεντρικότητα του ομιλητή εντάσσεται πλέον σε σαφέστερα γνωστικά πλαίσια. Αφ' ετέρου η αμφισημία του όρου *θέαση* λειτουργεί όπως είδαμε επεξηγηματικά ως προς τον διαχωρισμό που προτείνεται εδώ ανάμεσα σε φραστική και γνωστική δείξη. Επιπλέον η θεώρηση του σημείου θέασης του ομιλητή ως νοητικού, ως σημείου σύλληψης και

εκτίμησης των καταστάσεων δηλαδή, παρέχει απεριόριστες δυνατότητες για δόμηση του γύρω του κόσμου και για την γλωσσική αντιπροσώπευση της δόμησης αυτής ανοίγοντας το δρόμο για μια πιο ουσιαστική ερμηνευτική προσέγγιση στις λεγόμενες 'ιδιάζουσες' χρήσεις των δεικτικών. Η εμπλοκή του ενδιαφέροντος του ομιλητή για τον εαυτό του και για την σχέση του με τις διάφορες πτυχές της επικοινωνιακής κατάστασης, του επιτρέπει να δομεί διαφορετικές νοητικές αποστάσεις⁵⁰ και να τις αναπαριστά γλωσσικά με ανάλογο τρόπο. Μελετώντας τόσο την χρονική όσο και την τοπική γνωστική δείξη θα δούμε πιο αναλυτικά τα κριτήρια βάσει των οποίων οι νοητικές αποστάσεις μεταξύ του συλλαμβάνοντος και του αντικειμένου σύλληψης δομούνται και εκφράζονται γλωσσικά επιδιώκοντας ταυτόχρονα να ερμηνεύσουμε έτσι πιο αποτελεσματικά τις σχετικές εκφάνσεις του φαινομένου της δείξης.

4.2.3.3. Σύγκριση

Εντάσσοντας τη δείξη και τις γλωσσικές επιλογές τις οποίες προϋποθέτει στο πλαίσιο της εγωκεντρικής οργάνωσης θέασης θα πρέπει τώρα να ελέγξουμε το είδος των γνωστικών κριτηρίων βάσει των οποίων πραγματώνονται οι γλωσσικές επιλογές του ομιλητή. Θα πρέπει δηλαδή να απαντήσουμε στο γιατί ο ομιλητής επιλέγει ένα δεικτικό έναντι ενός άλλου. Η επιλογή αυτή αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον όταν δεν είναι η αναμενόμενη ως προς το αντικειμενικό δεικτικό πεδίο, τις πραγματικές χωρο-χρονικές συνιστώσες του επικοινωνιακού γεγονότος, στην περίπτωση δηλ, της γνωστικής δείξης.

Θα δούμε ότι θεμελιώδης για την επιλογή ενός δεικτικού έναντι ενός άλλου είναι η δυνατότητά μας να κάνουμε *συγκρίσεις*. Στην Γνωστική Γραμματική (1987) ο Langacker λέει:

⁵⁰ Για την θεωρία των νοητικών αποστάσεων γενικότερα βλ. Fauconnier (1985)

‘Θεμελιώδης στην γνωστική επεξεργασία και στην δόμηση της εμπειρίας είναι η δυνατότητά μας να κάνουμε συγκρίσεις ανάμεσα σε γεγονότα και να επισημαίνουμε οποιαδήποτε αντίθεση μεταξύ τους’ (1987: 101).

Με την λέξη ‘γεγονός’ αναφέρεται σε γνωστικά γεγονότα. Η αντίληψη ενός λεκέ σε ένα λευκό ρούχο θα ήταν ένα τέτοιο γεγονός. Θα περιλάμβανε την σύγκριση του χρωματισμού του λεκέ με την αχρωμία του περιβάλλοντος. Ο Langacker ισχυρίζεται ότι τέτοια γεγονότα έχουν τρία χαρακτηριστικά: την *σταθερά* (*standard*), τον *στόχο* (*target*) και την *σύγκριση* μεταξύ τους. Η *σταθερά* είναι το σημείο που λειτουργεί ως βασικό σημείο αναφοράς σε σχέση με το οποίο ο στόχος εκτιμάται.

Συνεπώς, οι πράξεις σύγκρισης απαιτούν ένα βασικό γεγονός. Έννοιες όπως τα δεικτικά *τόρα* και *τότε*, ή *πραγματικό* και *μη-πραγματικό* γίνονται αντιληπτές μέσω πράξεων σύγκρισης. Σύμφωνα με την άποψη που υποστηρίζουμε εδώ η σταθερά (Σ) για τέτοιες πράξεις σύγκρισης στο δεικτικό σύστημα είναι ο ομιλητής, δηλ. το *Εγώ*.⁵¹ Το *Εγώ* όπως είδαμε να υποστηρίζει η γενικότερη δεικτική θεωρία, είναι το υποτιθέμενο σημείο αναφοράς από το οποίο ξεκινά κάθε είδος επικοινωνίας.⁵²

Το Σ, λοιπόν δηλώνει τη βάση του επικοινωνιακού συστήματος που είναι ο ομιλητής/Εγώ (και κατ’ επέκταση το *εδώ* και το *τόρα* του ομιλητή που κατά πάσα πιθανότητα είναι κοινά με το *εδώ* και το *τόρα* του συνομιλητή). Αν το γεγονός τοποθετείται στο Σ, τότε αυτό αποτελεί συγχρόνως την σταθερά σύγκρισης και το σημείο χρονικού ή τοπικού εντοπισμού του γεγονότος-στόχου. Το γεγονός-στόχος συμπίπτει με το Σ είτε χρονικά είτε τοπικά.

⁵¹ Βλ. Βελουδή (1992) βασισμένο στην Svalberg (1991) για μια παρόμοια άποψη σχετικά με την οργάνωση των συστημάτων Χρόνου – Τρόπου – Άποψης.

⁵² Κατά τον ίδιο τρόπο, απ’ αυτό το σημείο ξεκινά και η γνωστική εξέλιξη των παιδιών. Δεν είναι τυχαίο που μια από τις πρώτες γλωσσικές κατακτήσεις των παιδιών είναι τα δεικτικά. Τα παιδιά τα μαθαίνουν συνδέοντας τα με τον εαυτό τους γιατί αυτός είναι αρχικά το μοναδικό σταθερό σημείο αναφοράς. Βλ. Cox (1986), Traugott (1975).

4.2.4 Σύγκριση και η θεωρία του μαρκαρίσματος

Ως βάση, λοιπόν, της λειτουργίας των δεικτικών συστημάτων, μπορεί να θεωρηθεί, πρώτον, η δυνατότητά μας να κάνουμε συγκρίσεις και, δεύτερον, η αντίληψη ότι το *Εγώ* αποτελεί την αμαρκάριστη σταθερά με την οποία συγκρίνεται κάθε φορά ο στόχος.

Η αντίληψη του *Εγώ* (και συνεπώς των *εδώ* και *τόρα*) ως αμαρκάριστης σταθεράς, ξεκινάει όπως έχουμε δει από τον Bühler. Η ίδια η έννοια του μαρκαρίσματος ξεκινάει από μια ιδέα που βρίσκεται σε πλήρη σύμπνοια με την γνωστική θεωρία του Langacker και την θεώρηση της δείξης που προτείνεται εδώ. Σύμφωνα με αυτήν, όπου υπάρχει μια αντίθεση, το ένα μέλος της αντίθεσης είναι πιο φυσικό, πιο συνηθισμένο ή λιγότερο συγκεκριμένο, ενώ το άλλο που είναι μαρκαρισμένο παρουσιάζει ένα χαρακτηριστικό που το αμαρκάριστο μέλος δεν παρουσιάζει. Συνήθως η σημασία της αμαρκάριστης κατηγορίας, μπορεί σε συγκεκριμένα περικείμενα να περικλείει και την σημασία της μαρκαρισμένης.⁵³ Σύμφωνα με τους Witkowski & Brown (1983) το αμαρκάριστο μέλος κάθε αντίθεσης εμφανίζεται με μεγαλύτερη συχνότητα στην γλώσσα, είναι λιγότερο σύνθετο φωνολογικά και μορφολογικά, απαντά σε ουδέτερα περικείμενα και εμφανίζεται σε πρώιμα στάδια της γλωσσικής κατάκτησης. Αντίθετα, το μαρκαρισμένο χαρακτηρίζεται από μικρότερη συχνότητα εμφάνισης, και μάλιστα δεν εμφανίζεται σχεδόν καθόλου σε ουδέτερα περικείμενα, είναι πιο σύνθετο ως προς την φωνολογία και την μορφολογία και κατακτάται αργότερα.

Στο πλαίσιο της γνωστικής γλωσσολογίας, το μαρκάρισμα ορίζεται συνήθως ως 'μία μη-συμμετρική σχέση, η οποία προϋποθέτει ένα είδος αντίθεσης μεταξύ δύο ή

⁵³ Βλ. Fleischman (1990)

περισσότερων στοιχείων που σχετίζονται κατά κάποιο τρόπο μεταξύ τους' (Janda 1996). Σύμφωνα με την γνωστική γλωσσολογική θεωρία το μεγαλύτερο μέρος γλωσσικών πληροφοριών οργανώνεται σε γνωστικές κατηγορίες με ακτινωτή δομή, η οποία αποτελείται από περιφερειακά μέλη σχετιζόμενα με ένα κεντρικό πρωτότυπο.⁵⁴ Εφ' όσον δύο στοιχεία σχετίζονται αποτελούν είτε μέλη μιας μοναδικής κατηγορίας είτε δύο υποκατηγοριών που αποτελούν μέλη μιας άλλης υπερισχύουσας κατηγορίας. Η εσωτερική σύσταση της κατηγορίας αυτής προσφέρει το έδαφος για περιεκτικές, μη-συμμετρικές σχέσεις, οι οποίες φέρνουν τα στοιχεία σε αντίθεση και τους προσάπτουν τιμές μαρκαρίσματος που αντιπροσωπεύουν την λειτουργία της απόστασης από το πρωτότυπο.

Οι σχέσεις είναι περιεκτικές γιατί ενσωματώνουν στοιχεία σε μία μοναδική κατηγορία. Και είναι μη-συμμετρικές ως προς την αντίθεση μεταξύ κέντρου και περιφέρειας της κατηγορίας. Συνεπώς, οι τιμές μαρκαρίσματος αποτελούν αναπόφευκτη συνέπεια της δομής των γνωστικών κατηγοριών. Η τοποθέτηση αυτή θα ήταν ικανοποιητική για τον Comrie (1983) που ισχυρίζεται ότι μπορούμε να παράσχουμε μια ικανοποιητική θεωρία μαρκαρίσματος μόνο αν το δούμε στο πλαίσιο άλλων ανεξάρτητα επαληθεύσιμων ιδιοτήτων των ατόμων του κόσμου και της αντίληψης των ατόμων για τον κόσμο. Συμπορεύεται επίσης με την άποψη του Andersen (1989:37) ότι 'όλες οι παραδειγματικές γλωσσικές σχέσεις καθιερώνονται ως περιεκτικές αντιθέσεις. Όλες, συνεπώς, ενσωματώνουν μη-συμμετρικές σχέσεις, παρ' όλο που από λειτουργικής απόψεως πολλές από αυτές τις παραδειγματικές σχέσεις είναι μη-περιεκτικές και, συνεπώς, συμμετρικές'.

Στο πλαίσιο της γνωστικής δείξης θα μας απασχολήσουν τα τοπικά και χρονικά δεικτικά με έμφαση στις αντιθέσεις μεταξύ των δεικτικών αντωνυμιών (αυτός και

⁵⁴ Για την θεωρία των πρωτοτύπων βλ. π.χ. Putnam (1975), Taylor (1989)

εκείνος) και των τοπικών επιρρημάτων (εδώ και εκεί), ως προς την τοπική δείξη καθώς και οι αντιθέσεις μεταξύ των δύο βασικών δεικτικών χρόνων (Ενεστώτα και Αορίστου /Παρατατικού) και των χρονικών επιρρημάτων (τόρα και τότε) ως προς την χρονική δείξη.

Ως κριτήρια γνωστικής σύγκρισης μεταξύ των μελών κάθε δεικτικού ζεύγους αντιθέσεων θα τεθούν οι έννοιες της απόστασης και της συνάφειας. Είδαμε ήδη στο πλαίσιο της περιγραφής του ελληνικού δεικτικού συστήματος ότι η απόσταση αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο του φαινομένου της δείξης και υφίσταται ως βασική παράμετρος τόσο της τοπικής όσο και της χρονικής δείξης. Εκτός, ωστόσο, από την φραστική απόσταση εντοπίσαμε (4.1) ότι υφίσταται και η γνωστική απόσταση από το δεικτικό πεδίο, η ταύτιση δηλ. ή η απομάκρυνση του ομιλητή από το αντικείμενο αναφοράς, η οποία δεν βασίζεται σε αντικειμενικά τοπικά ή χρονικά δεδομένα. Το κριτήριο της απόστασης συνδέεται άμεσα ωστόσο και με το γνωστικό κριτήριο της συνάφειας, το οποίο αναλύουμε αμέσως παρακάτω (4.2.3.4).

4.2.5. Συνάφεια

Η έννοια της συνάφειας συνδέεται, όπως θα δούμε, με την έννοια της γνωστικής απόστασης. Σύμφωνα με τον Green (1995), το πλαίσιο της συνάφειας αποτελεί ένα μοντέλο που βασίζεται σε υπονοήματα και μας βοηθάει να καταλάβουμε ‘πώς τα εκφωνήματα μπορούν και ανταποκρίνονται στις γενικές αρχές της επικοινωνίας’.

Το μοντέλο αυτό είναι βασισμένο κατά μεγάλο μέρος στη δουλειά των Grice (1967) και Sperber & Wilson (1986). Ο Grice προσπάθησε να δώσει μη-

σημασιολογικές εξηγήσεις για διάφορες πλευρές της ανθρώπινης επικοινωνίας. Σύμφωνα με την άποψή του οι προτάσεις δεν παρέχουν αποφάνσεις αλλά πλαίσια, μέσα στα οποία και μέσω των οποίων εκφράζονται οι αποφάνσεις. Τα πλαίσια αυτά υποτίθεται πως είναι με την σειρά τους δεσμευμένα από γενικές αρχές της επικοινωνιακής δράσης. Οι πλευρές αυτές της επικοινωνιακής δράσης, οι οποίες προσδιορίζονται παραγματολογικά, σχετίζονται όχι μόνο με το πρόσωπο που κωδικοποιεί κάθε φορά το μήνυμα αλλά και με αυτό που το αποκωδικοποιεί, εφόσον η αποκωδικοποίηση των εκφωνημάτων πραγματοποιείται βάσει των ίδιων κριτηρίων.

Πιο συγκεκριμένα ο Grice αναγνωρίζει κατ' αρχάς μια γενική αρχή επικοινωνιακής δράσης, την οποία ονομάζει αρχή της συνεργασίας (*co-operative principle*). Σύμφωνα με αυτήν, όλοι οι συμμετέχοντες σε ένα επικοινωνιακό γεγονός συνεργάζονται γλωσσικά προκειμένου να εξυπηρετήσουν κατά τον καλύτερο και πλέον αποτελεσματικό τρόπο τους στόχους της επικοινωνιακής κατάστασης στην οποία εμπλέκονται ανά πάσα στιγμή. Η αρχή της συνεργασίας χωρίζεται, σύμφωνα με τον Grice, σε τέσσερα αξιώματα, τα οποία οι συνομιλητές υποτίθεται πως πρέπει να ακολουθούν προκειμένου να επικοινωνήσουν αποτελεσματικά. Τα αξιώματα αυτά είναι τα ακόλουθα:

- 1) το αξίωμα της *ποιότητας* (*maxim of quality*), σύμφωνα με το οποίο όσα λέει ο κάθε συνομιλητής θα πρέπει να είναι αληθή. Συγκεκριμένα δεν θα πρέπει είτε να δίνει ψευδή στοιχεία είτε να λέει πράγματ, τα οποία δεν μπορούν να αποδειχθούν επαρκώς.
- 2) το αξίωμα της *ποσότητας* (*maxim of quantity*), σύμφωνα με το οποίο ο κάθε συνομιλητής θα πρέπει μεν να δίνει τόσες πληροφορίες όσες χρειάζονται ακριβώς προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι στόχοι της εκάστοτε

επικοινωνιακής κατάστασης. Είναι σημαντικό οι πληροφορίες να μην είναι περισσότερες από τις απαραίτητες αλλά ούτε και ελλείψεις.

3) το αξίωμα της *συνάφειας* (*maxim of relevance*). Η συνεισφορά του κάθε συμμετέχοντος στην επικοινωνιακή κατάσταση θα πρέπει να είναι συναφής προς το επικοινωνιακό περικείμενο.

4) το αξίωμα του *τρόπου* (*maxim of manner*), σύμφωνα με την οποία όσα λέγονται από τον κάθε ομιλητή θα πρέπει να χαρακτηρίζονται από ευκρίνεια.

Σύμφωνα με τους Sperber & Wilson (1986), ωστόσο, μόνο το αξίωμα της συνάφειας επαρκεί προκειμένου να κατανοηθεί η αλληλεπίδραση μεταξύ γλωσσικής σημασίας και των περικειμενικών παραγόντων για την ερμηνεία των εκφωνημάτων⁵⁵. Όλη η διαδικασία επεξεργασίας πληροφοριών είναι προσανατολισμένη προς την συνάφεια. Σύμφωνα με την Blakemore ‘ενώ στην περίπτωση των πληροφοριών που απλώς ανακαλύπτουμε, μπορούμε να έχουμε μόνο *ελπίδες* για συνάφεια, στην περίπτωση της επικοινωνίας, ο συνομιλητής μπορεί να έχει *προσδοκίες* για συνάφεια’ (1995: 446) [πλάγια γράμματα δικά μου]. Με τον όρο *επικοινωνία*, οι Sperber & Wilson εννοούν την κατάσταση στο πλαίσιο της οποίας ένας ομιλητής δεν έχει απλώς την πρόθεση να εκφράσει ένα συγκεκριμένο μήνυμα, αλλά και βοηθάει τον συνομιλητή να το αναγνωρίσει και να αντιληφθεί όλες τις συναφείς προς την επικοινωνιακή κατάσταση διαστάσεις του μηνύματος αυτού.

Όπως παρατηρεί η Blakemore ‘η αρχή αυτή, σε αντίθεση με τα αξιώματα του Grice, δεν αποτελεί μια νόρμα, η οποία είτε ακολουθείται είτε παραβιάζεται, αλλά μια χωρίς εξαίρεση γενίκευση σχετικά με την ανθρώπινη γνωστική λειτουργία’ (1995: 446).

⁵⁵ Βλ. επίσης Blakemore (1987)

Παρ' όλο που δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε απόλυτα με τους Sperber & Wilson, ιδιαίτερα ως προς τον ισχυρισμό ότι η συνάφεια αποτελεί την επαρκή και μοναδική αρχή, βάσει της οποίας κάθε εκφώνημα μπορεί να ερμηνευτεί πραγματολογικά, αναγνωρίζουμε τον πρωτεύοντα ρόλο που η συνάφεια παίζει στην ανθρώπινη επικοινωνία. Η συνάφεια, λοιπόν, μπορεί να θεωρηθεί ως μια δεσμίδα πιθανοτήτων ή υπονοημάτων που περιβάλλουν κάθε εκφώνημα. Αυτό που υπονοείται από τον όρο 'περιβάλλουν' είναι ότι η συνάφεια αποτελεί χαρακτηριστικό του περικειμένου. Δεν πρόκειται, ωστόσο, απλώς για ένα περικείμενο με την έννοια είτε της κατάστασης είτε, απλώς, κάποιας ψυχολογικής δομής. Πρόκειται για ένα είδος μετα-περικειμένου 'μια θεωρητική υπερδομή, η οποία κυβερνά την σχέση μεταξύ της συντακτικής δομής, της γλωσσικής σημασίας και του περικειμένου' (Green 1995:20).

Στόχος μας, λοιπόν, στην συνέχεια θα είναι να ερμηνεύσουμε τις ιδιάζουσες χρήσεις του μαρκαρισμένου και, κυρίως του αμαρκάριστου μέλους κάθε μιας από τις παραπάνω αντιθέσεις με βάση τον συνδυασμό των θεωριών που παρουσιάστηκαν εδώ, προκειμένου να καταλήξουμε σε μια ευρύτερη και πιο συνεκτική θεώρηση του δεικτικού φαινομένου.

Ανακεφαλαιώνουμε το σκεπτικό μας: προκειμένου να επιλέξει ο ομιλητής ένα δεικτικό μέλος μιας αντίθεσης έναντι του άλλου της ίδιας αντίθεσης επιτελεί μια γνωστική σύγκριση. Η σύγκριση γίνεται σε δύο άξονες:

- 1) Στον άξονα της απόστασης, η οποία αποτελεί πρωτογενές πραγματολογικό χαρακτηριστικό της χρήσεως των δεικτικών αλλά και γνωστικό χαρακτηριστικό με την έννοια της γνωστικής/ψυχολογικής απόστασης.
- 2) Στον πραγματολογικό-γνωστικό άξονα της συνάφειας.

Το αποτέλεσμα της σύγκρισης αυτής, η τελική δηλαδή γλωσσική επιλογή του ομιλητή, αντικατοπτρίζει την υποκειμενικότητά του, η οποία όμως μέσω των τιμών της *απόστασης* και της *σνάφειας* αποκτά συγκεκριμένο χαρακτήρα.

ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΔΕΙΞΗ Ι – Η ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΣΤΟΝ ΧΡΟΝΟ

Η γνωστική πλευρά της χρονικής δείξης θα μελετηθεί εδώ με έμφαση στον γραμματικό χρόνο, ιδιαίτερα στον Ενεστώτα και στον Αόριστο /Παρατατικό και δευτερευόντως στα επιρρήματα τώρα και τότε.

Θα ξεκινήσουμε από την παρατήρηση της Lakoff (1979), η οποία ισχυρίζεται ότι οι υπάρχουσες θεωρίες σχετικά με τον χρόνο, οι οποίες συνδέουν την χρήση των χρόνων με την στιγμή του εκφωνήματος, δεν είναι ικανοποιητικές γιατί δεν μπορούν να ερμηνεύσουν τις χρήσεις που εμείς ονομάζουμε ‘γνωστικές’, όπως π.χ. η χρήση του Ενεστώτα και άλλες που θα δούμε αργότερα. Σύμφωνα με την Lakoff (1979: 839), μια ικανοποιητική θεωρία χρόνου ‘θα πρέπει να μπορεί να ενσωματώσει έννοιες, όπως, η σχέση της πραγματικής χρονικής τοποθέτησης των γεγονότων με την προσωπική εμπλοκή του ομιλητή, του ακροατή ή των άλλων συμμετεχόντων στα εν λόγω γεγονότα’.

Κινούμενοι στο πλαίσιο της εγωκεντρικής οργάνωσης θέασης και βασισμένοι στην θεωρία της σύγκρισης και στις αντιθέσεις μαρκαρίσματος θα προσπαθήσουμε να αποδείξουμε ότι οι χρήσεις των δεικτικών χρόνων προσδιορίζονται από τις δύο βασικές συνιστώσες της υποκειμενικότητας του ομιλητή που αναφέραμε πιο πάνω (4.2.3.3), την απόσταση και την συνάφεια. που ο ομιλητής αποδίδει στο αντικείμενο αναφοράς του ως προς το επικοινωνιακό γεγονός.

Ξεκινώντας από τον ρόλο της γνωστικής σύγκρισης σε σχέση με τον γραμματικό χρόνο θα πρέπει να αναφέρουμε ότι αυτό που συγκρίνεται στο σύστημα των χρόνων είναι πρώτα απ’ όλα η τοποθέτηση των γεγονότων σε σχέση

με την σταθερά (Σ) (βλ. 4.2.3.3). Τα γεγονότα μπορούν να συμπίπτουν ή να μην συμπίπτουν χρονικά με το Σ . Στο πλαίσιο του χρόνου το Σ είναι το παρόν χωρίς καμία συγκεκριμενοποίηση της προέκτασής του. Τα γεγονότα που συμπίπτουν με το Σ είναι, συνεπώς, παρόντα, ενώ τα γεγονότα που δεν συμπίπτουν με το Σ μπορούν να χαρακτηριστούν παρελθόντα ή μέλλοντα.

Το Εγώ, λοιπόν, μπορεί να επεκταθεί από την τέλεια εγωκεντρικότητα μέσα στο δεικτικό πεδίο, διακρίνοντας ανάμεσα στο 'εδώ (χρονική έννοια)/ τώρα' και στο 'άλλο'. Η χρονική θέση 'εδώ' είναι πολύ απλά ο ΧΕ, δηλαδή το Σ . Η χρονική θέση 'άλλο' συμπίπτει με ένα χρονικό 'εκεί' που όμως είναι απροσδιόριστο. Είδαμε στο πλαίσιο της τοπικής δείξης ότι το εκεί στα ελληνικά διακυμαίνεται μεταξύ δύο καταστάσεων: α) να βρίσκεται μακριά από το οπτικό πεδίο των συμμετεχόντων, ή β) να βρίσκεται εκτός του οπτικού πεδίου των συμμετεχόντων. Να βρίσκεται δηλ. είτε στο πεδίο της πραγματικής εμπειρίας, είτε στο πεδίο της μη-πραγματικής, συμβολικής εμπειρίας.

Κατά τον ίδιο τρόπο το χρονικό εκεί, δηλ. αυτό που βρίσκεται εκτός του Σ , μπορεί να ανήκει στον χώρο της πραγματικής χρονικής εμπειρίας, δηλ. στο παρελθόν που δεικτικά εκφράζεται από τον Αόριστο/Παρατατικό ή στον χώρο της μη-πραγματικής χρονικής εμπειρίας που βρίσκεται στο μέλλον και εκφράζεται από τον Μέλλοντα. Ακριβώς αυτή η αντίληψη για τον Μέλλοντα, η αντιπροσώπευση μιας μη-πραγματικής χρονικής εμπειρίας που μπορεί να μην πραγματωθεί ποτέ, είναι που μας οδηγεί στο να τον εντάσσουμε στην κατηγορία της τροπικότητας και όχι του χρόνου. Δεν πρόκειται για μια πραγματική μελλοντική χρονική διάσταση αλλά για μια πεποίθηση του ομιλητή που χρησιμοποιεί Μέλλοντα ότι θα υπάρξει μια μελλοντική χρονική διάσταση. Στις περισσότερες γλώσσες που γραμματικοποιούν αντίθεση χρόνου μεταξύ Αορίστου/Παρατατικού και Ενεστώτα, ο

Αόριστος/ Παρατατικός είναι η μαρκαρισμένη κατηγορία και ο Ενεστώτας η αμαρκάριστη. Ο Ενεστώτας μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε πολλές περιπτώσεις, όπως θα δούμε αργότερα χωρίς να κάνει συγκεκριμένη αναφορά σε παρόν ή παρελθόν. Μπορεί, ωστόσο, και να περικλείει την σημασία του Αορίστου/ Παρατατικού όπως συμβαίνει με την περίπτωση του Ιστορικού Ενεστώτα.

Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι και από γνωστικής απόψεως οι αμιγώς δεικτικοί χρόνοι της ελληνικής είναι επί της ουσίας δύο: ο Ενεστώτας και ο Αόριστος/Παρατατικός. Ο μεν Ενεστώτας αποτελεί το αμαρκάριστο μέλος της αντίθεσης, ο δε Αόριστος/Παρατατικός το μαρκαρισμένο, οι ιδιότητες του οποίου προκύπτουν, όπως θα δούμε, από την σύγκριση με τις ιδιότητες του μαρκαρισμένου μέλους. Θα δειχθεί επίσης ότι οι γνωστικές δεικτικές ιδιότητες και των δύο προκύπτουν από τις πρωτοτυπικές, τις φραστικές δηλαδή, δεικτικές ιδιότητές τους.

Προκειμένου να καταλήξουμε σε ένα χρονικό δεικτικό σύστημα που να συνδυάζει τις γνωστικές και φραστικές ιδιότητες των δεικτικών χρόνων θα ακολουθηθεί η εξής διαδικασία:

α) Θα δοθεί μια σύντομη περιγραφή ενός παραδοσιακού (Reichenbach 1947) και ενός λιγότερο παραδοσιακού μοντέλου χρονικής ανάλυσης (Bull 1963), εφ' όσον θεωρούμε ότι και τα δύο εμπεριέχουν στοιχεία τα οποία συνεισφέρουν στην θεωρία σχετικά με την χρήση των δεικτικών χρόνων που θα αναπτυχθεί στο κεφάλαιο αυτό.

β) Θα αναλυθούν οι φραστικές και γνωστικές ιδιότητες των δύο χρόνων προκειμένου να ερμηνευθεί το φαινόμενο της 'μετακίνησης της χρονικής εστίασης' και οι λειτουργίες της γνωστικής χρονικής δείξης αφ' ενός σε μη αφηγηματικό και αφ' ετέρου σε αφηγηματικό λόγο.

5.1. Γραμματικός χρόνος

5.1.1. Μοντέλα χρονικής ανάλυσης

5.1.1.1. Το μοντέλο του Reichenbach (1947)

Το μοντέλο αυτό είναι σχετικό με την παρούσα συζήτηση γιατί μπορεί να περιγράψει τις γνωστικές πράξεις σύγκρισης της τοποθέτησης στον χρόνο.

Βασίζεται σε τρία σημεία: 1) (S) (speech), το τώρα του ομιλητή ή πιο συγκεκριμένα ένα αυθαιρέτως προσδιορισμένο χρονικό σημείο κατά το οποίο ο ομιλητής παράγει το εν λόγω εκφώνημα.

2) (R) (reference), το χρονικό σημείο αναφοράς ή η περίοδος με την οποία σχετίζεται και τοποθετείται χρονικά μια κατάσταση.

(E) (event), το εν λόγω γεγονός ή κατάσταση του οποίου η τοποθέτηση στον άξονα του χρόνου επαναθεωρείται σε σχέση με το (S) ή το (R)

Οι προτάσεις (1-3) δείχνουν τον τρόπο λειτουργίας των τριών σημείων του Reichenbach:

1. Δεν το πιστεύω!

E =R=S

‘δεν πιστεύω’

‘τώρα’

2. Χτες έφαγα υπερβολικά πολύ.

E

R=S

‘τρώω πολύ’ ‘τόρα’

3. Προχθές ισχυρίστηκε ότι δεν τον είχε ζαναδει ποτέ.

E	R	S
---	---	---

‘ζαναβλέπω’ ισχυρίστηκε ‘τόρα’

Στην πρόταση (1) η κατάσταση ‘δεν πιστεύω’ (E) αποτελεί το γεγονός του οποίου το σημείο αναφοράς (R) συμπίπτει με το (S).

Στην πρόταση (2) η κατάσταση ‘τρώω πολύ’ (E) τοποθετείται στο παρελθόν σε σχέση με το S κατά το οποίο ο ομιλητής παράγει την πρόταση. Το S λειτουργεί ως σημείο αναφοράς (R) για το δεικτικό επίρρημα ‘χθες’.

Στην πρόταση (3) το γεγονός (E) παρουσιάζεται να έχει συμβεί πριν από το σημείο αναφοράς (R) το οποίο είναι το χρονικό σημείο που προσδιορίζεται από το ‘ισχυρίστηκε’, το οποίο τοποθετείται στον χρόνο σε σχέση με το (S).

Οι προτάσεις (1-2) και (3) καταδεικνύουν αντιστοίχως την διαφορά ανάμεσα στους χρόνους που ονομάσαμε ‘απόλυτους’ (και συνεπώς αμιγώς δεικτικούς) και στους ‘σχετικούς’. Οι απόλυτοι χρόνοι θεωρούν το *τόρα* του ομιλητή ως σημείο αναφοράς. Στα πλαίσια του μοντέλου του Reichenbach $R=S$. Για τους σχετικούς χρόνους το σημείο αναφοράς εντοπίζεται από την ίδια την πρόταση (π.χ. το *προχθές* στο παράδειγμα (3)) και δεν χρειάζεται να συμπίπτει με το *τόρα* του ομιλητή.⁵⁶

Συνεπώς, οι χρόνοι της Νέας Ελληνικής θα μπορούσαν ακολουθώντας το μοντέλο του Reichenbach να αντιπροσωπευθούν ως εξής:

⁵⁶ Στην πραγματικότητα ωστόσο ο χρόνος του ρήματος της πρότασης (3) είναι ένας απόλυτος – σχετικός χρόνος εφόσον το E τοποθετείται σε σχέση με το R και το R σε σχέση με το S. Το ‘τόρα’ του ομιλητή, παραμένει λοιπόν ουσιαστικά το δεικτικό κέντρο της πρότασης.

α. Δεν το πιστεύω!	$E = R = S$
β. Έπεσε στο κρεβάτι νωρίς.	$E = R > S$
γ. Είχε ήδη παντρευτεί όταν την ξαναείδα	$E > R > S$
δ. Θα συναντήσω την Αννίτα.	$S > R = S$
ε. Θα έχω συναντήσει την Αννίτα εκείνη την ώρα.	$S > E > R^{57}$

Αυτό που είναι σημαντικό στο συγκεκριμένο μοντέλο είναι, όπως είπαμε στην αρχή, ότι, χωρίς πουθενά να το αναφέρει ανοιχτά, ο Reichenbach θέτει την σύγκριση ως μέτρο περιγραφής του συστήματος των χρόνων. Το γεγονός ότι όλα πρωταρχικά συγκρίνονται με ένα αμαρκάριστο χρονικό σημείο που αντιπροσωπεύεται από το S. Τα γεγονότα τοποθετούνται έτσι πριν από το S ή μετά απ' αυτό ή σε έμμεση σύγκριση μαζί του μέσω ενός σημείου αναφοράς R.

Το πρόβλημα, ωστόσο, που παρουσιάζει αυτού του είδους η χρονική ανάλυση, είναι ότι ασχολείται αποκλειστικά με την χρονική τοποθέτηση της πρότασης χωρίς να μας λέει τίποτα για τον χρόνο εν κειμένω.

⁵⁷ Υπάρχουν ωστόσο εδώ και οι πιθανότητες $E > S > R$ και $E = S > R$. Η σχέση ανάμεσα στο S και το σημείο αναφοράς είναι δεδομένη: $S > R$. Το γεγονός E εμφανίζεται να συμβαίνει πριν από το σημείο αναφοράς (R), που είναι μια μελλοντική στιγμή στον χρόνο, αλλά δεν προσδιορίζεται το πόσο πιο πριν. Μπορεί να υπονοηθεί από το περιεχόμενο ότι συμβαίνει ανάμεσα στο S και στο σημείο αναφοράς ή ότι μπορεί να συμβαίνει την στιγμή του εκφωνήματος ή να έχει συμβεί πριν από την στιγμή του εκφωνήματος. Ο Comrie (1985) σ' αυτά τα πλαίσια υποστηρίζει ότι το R θα πρέπει ότι το R θα πρέπει να προσδιοριστεί σε σχέση με το S και το E σε σχέση με το R.

Η τοποθέτηση του Bull (1963) που θα περιγράψουμε στην συνέχεια είναι σε μεγαλύτερο βαθμό πραγματολογικά προσανατολισμένη και συνεπώς πιο κοντά στις αναζητήσεις της παρούσας μελέτης.

5.1.1.2. Το μοντέλο του Bull (1963)

Και ο Bull χρησιμοποιεί ως βάση του χρονικού του μοντέλου το *Εγώ* στην χρονική του έκφραση που αντιπροσωπεύεται από την χρονική στιγμή παραγωγής του εκάστοτε εκφωνήματος. Ο Bull βλέπει το *Εγώ* να κινείται νοητικά μέσα στον χρόνο είτε προς τα πίσω, είτε προς τα εμπρός. Σημείο εκκίνησης είναι το τώρα του ομιλητή, δηλ. ο ΧΕ και από αυτό το σημείο ο ομιλητής αντιλαμβάνεται το χρόνο είτε παρατηρητικά (*observation*), είτε ανακλητικά (*retrospection*), είτε προβλεπτικά (*anticipation*). Η νοητική κίνηση του ΧΕ προς τα πίσω (δηλ. στην σφαίρα του παρελθόντος) το αντικαθιστά με ένα νέο χρονικό σημείο, κατά το οποίο ο αρχικός ΧΕ μπορεί να ανακληθεί στην μνήμη και να λειτουργήσει ως χρονικό σημείο ανάκλησης ΧΑ. Με την αντίστροφη διαδικασία ένα μελλοντικό χρονικό σημείο μπορεί να προβλεφθεί και έτσι να λειτουργήσει ως μελλοντικός άξονας χρονικού προσανατολισμού ΧΠ.

<-----ΧΑ-----ΧΕ-----ΧΠ----->

Η κίνηση στον χρόνο παρουσιάζεται κατ' αυτόν τον τρόπο ως νοητικό γεγονός με μέτρο σύγκρισης (Σ) το χρονικό 'εδώ' του ομιλητή και με δυο σημεία 'εκεί', δηλ. κατά τρόπο συμβατό με το γνωστικό μοντέλο που περιγράψαμε πιο πάνω.

Ο Bull αναγνωρίζει και ένα τέταρτο σημείο αναφοράς, ένα ΧΑΠ (χρόνο ανακεκλημένης πρόβλεψης) κατά το οποίο ο ομιλητής ανακαλεί μια πρόβλεψη.

<-----ΧΑ-----ΧΑΠ----->

Για το καθένα από τα τέσσερα προαναφερθέντα σημεία υπάρχει ένα χρονικό παράδειγμα που προσαρμοσμένο στα δεδομένα των ελληνικών χρόνων θα μπορούσε να παρουσιαστεί ως εξής:

ΑΝΑΚΛΗΣΗ			ΕΜΠΕΙΡΙΑ		
είχα δει	είδα	θα έβλεπα	είδα	βλέπω	θα δω
-----			-----		
ανακ.	εμπειρ.	προβλ.	ανακ	εμπειρ.	προβλ.
ΑΝΑΚΕΚΛΗΜΕΝΗ ΠΡΟΒΛΕΨΗ			ΠΡΟΒΛΕΨΗ		
θα είχα δει	θα έβλεπα		θα έχω δει	θα δω	
-----			-----		
ανακ.	εμπειρ.	προβλ.	ανακ.	εμπειρ.	προβλ.

Πίνακας 4: Οι χρόνοι της ελληνικής σύμφωνα με το μοντέλο του Bull.

Ο τρόπος κατά τον οποίο τα σημεία αναφοράς μετακινούνται αποτελώντας διαδοχικά το Σ των διαφόρων συγκρίσεων είναι φανερός στον πίνακα. Το ΧΑ (είδα) για παράδειγμα του παραδείγματος της εμπειρίας στο οποίο το $\Sigma=XE$ είναι το *βλέπω*, γίνεται το ίδιο $\Sigma=XE$ στο παράδειγμα της ανάκλησης όπου ως ΧΑ λειτουργεί το *είχα δει*.

Η Svalberg (1991), χρησιμοποιώντας το μοντέλο του Bull ως βάση για την μελέτη των συστημάτων Χρόνου-Τρόπου-Οψης, θεωρεί ότι τα μεν παραδείγματα της ανάκλησης και της εμπειρίας χαρακτηρίζονται από [- ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ], ενώ αυτά της ανακεκλημένης πρόβλεψης και της πρόβλεψης από

[+ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ]. Ταυτόχρονα, υποστηρίζει ότι τα παραδείγματα της ανάκλησης και της ανακεκλημένης πρόβλεψης χαρακτηρίζονται από [+ΑΠΟΣΤΑΣΗ] ενώ της εμπειρίας και της πρόβλεψης από [-ΑΠΟΣΤΑΣΗ].⁵⁸

Θα συμφωνήσουμε με την Svalberg σε δύο σημεία:

α) στο ότι το μοντέλο του Bull είναι σημαντικό γιατί μας επιτρέπει πλέον να μιλάμε για ‘την σχέση του ανθρώπου με τα γεγονότα’.

β) στο ότι η απόσταση και η υποκειμενικότητα είναι δύο βασικές παράμετροι όταν μιλάμε για το χρονικό σύστημα.

Είναι χαρακτηριστικό, ωστόσο, ότι η Svalberg θεωρεί την απόσταση και την υποκειμενικότητα δύο διαφορετικές παραμέτρους. Η θέση μας εδώ είναι ότι:

α) η υποκειμενικότητα αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο όλων των παραδειγμάτων και διαποτίζει όλο το χρονικό σύστημα και, συνεπώς, και το παράδειγμα της εμπειρίας που θα αποτελέσει τον πυρήνα της συζήτησής μας, εφ’ όσον σ’ αυτό εντάσσονται οι χρόνοι που αναγνωρίσαμε ως κατ’ εξοχήν δεικτικούς.

β) η απόσταση δεν αποτελεί ξεχωριστή παράμετρο στα πλαίσια της μελέτης της δεικτικής λειτουργίας των χρόνων (λεκτικής και γνωστικής) αλλά συνιστώσα της υποκειμενικότητας. Πιο συγκεκριμένα, η απόσταση είναι αυτό που όπως θα δούμε οι χρονικές (λεκτικές) και μη χρονικές (γνωστικές) χρήσεις των παρελθοντικών χρόνων έχουν κοινό και αυτό που απουσιάζει από τις ανάλογες χρήσεις των χρόνων που μαρκάρονται ως [-παρωχημένο] (Ενεστώτας).

γ) η έννοια της απόστασης δεν είναι από μόνη της αρκετή για να ερμηνεύσει τις γνωστικές χρήσεις των χρόνων. Για να ερμηνευθεί το γεγονός ότι ο ομιλητής αντιμετωπίζει κάποια γεγονότα που βρίσκονται σε απόσταση από το Σ ως κοντινά προς το Σ ή, σπανιότερα, το αντίστροφο πρέπει να δοθεί μια εξήγηση στο γιατί οι

⁵⁸ βλ. Svalberg (1991: 23)

νοητικές αποστάσεις που δομούνται από τον ομιλητή ανάμεσα στον ίδιο και στα γεγονότα μεταβάλλονται τελικά. Η εξήγηση θα φανεί να βρίσκεται στην αλληλοδιαπλοκή της παραμέτρου της απόστασης με την παράμετρο της συνάφειας που αποδίδει ο ομιλητής στο εκάστοτε γεγονός σε σχέση πάντα με την επικοινωνιακή κατάσταση.

5.1.2. Φραστικά και γνωστικά χαρακτηριστικά των δεικτικών χρόνων.

5.1.2.1. Ενεστώτας

Η έννοια του παρόντος προσδιορίστηκε ήδη στα πλαίσια αυτής της εργασίας ως ταυτιζόμενη με την χρονική θέση του *Εγώ*, δηλ. του ομιλητή. Τα γεγονότα των οποίων έχουμε άμεση εμπειρία θεωρούνται παροντικά, ενώ αυτά των οποίων δεν έχουμε άμεση εμπειρία, παρελθοντικά. Το μέλλον περικλείει τα γεγονότα των οποίων δεν έχουμε ακόμα κανενός είδους εμπειρία και γι' αυτό στα πλαίσια της μελέτης της χρονική δείξης το θεωρήσαμε κυρίως τροπική και όχι χρονική κατηγορία.

Στην Νέα Ελληνική αλλά και στις περισσότερες ΙΕ γλώσσες το παρόν αντιπροσωπεύεται στο σύστημα του χρόνου από την κατηγορία του Ενεστώτα. Στο εμπειρικό παράδειγμα αυτός είναι ο χρόνος που ταυτίζεται με το Σ και συνεπώς αυτός είναι και η αφετηρία οποιασδήποτε χρονικής σύγκρισης. Σύμφωνα με τον Leech (1969: 139), 'ο χρόνος ο οποίος ερμηνεύεται μ' αυτόν τον τρόπο, αναφέρεται σ' ένα γεγονός, το οποίο εκλαμβάνεται *ψυχολογικά* [πλάγια γράμματα δικά μου] ότι συμβαίνει τη στιγμή της ομιλίας'.

Εφόσον ο Ενεστώτας ταυτίζεται με το χρονικό *εδώ* του ομιλητή, προκύπτει ότι είναι και αμαρκάριστος ως προς την χρονική απόσταση. Ο Ενεστώτας υποδηλώνει ότι η πηγή δεδομένων για ό,τι λέγεται είναι η άμεση αντίληψή τους. Ο Chafe (1973) προσφέρει γλωσσολογικές και ψυχολογικές αποδείξεις προκειμένου να διακριθούν τέσσερις πηγές τροφοδοσίας του συνειδητού: Τα δεδομένα εισέρχονται στο μυαλό μας πρώτα μέσω άμεσης αισθητικής αντίληψης. Μπορούν να διατηρηθούν για κάποιο χρονικό διάστημα σ' αυτό που ονομάζει *επιφανειακή μνήμη* (*surface memory*), έχοντας μείνει στο συνειδητό από την στιγμή κατά την

οποία έγιναν κατ' αρχάς αντιληπτά. Κάποια στιγμή τα δεδομένα θα περάσουν, ενδεχομένως, στην *μέση μνήμη* (*shallow memory*), απ' όπου μπορούν να ανακληθούν στο συνειδητό με αρκετό βαθμό ακρίβειας και συνείδηση της χρονικής τους αλληλουχίας. Τέλος, μερικά από τα δεδομένα θα οδηγηθούν στην *βαθιά μνήμη* (*deep memory*), όπου και μπορούν να παραμείνουν επ' αόριστον.

Οι κανονικές αναφορές σχετίζονται όσα αντιλαμβάνεται ο ομιλητής με την στιγμή της αντίληψης. Ο Chafe παρατηρεί ότι πληροφορίες αυτού του τύπου δεν έχουν προχωρήσει βαθύτερα από την αντίληψη και συνήθως κωδικοποιούνται μέσω του Ενεστώτα. Αντίθετα, οι πληροφορίες που προέρχονται από τα βαθύτερα στάδια της μνήμης κωδικοποιούνται μέσω κάποιου παρελθοντικού χρόνου.

Η αμαρκάριστη ως προς την απόσταση χρονική λειτουργία του Ενεστώτα πραγματώνεται μέσω εκείνης της ερμηνείας του που η Fleischman (1990) ονομάζει *ελάχιστη ερμηνεία* (*minus interpretation*) και δεν είναι άλλη από την κλασική ερμηνεία του ως 'σύγχρονο με το τώρα', με το χρονικό 'εδώ' του ομιλητή. Πρόκειται για την κατ' εξοχήν φραστική δεικτική λειτουργία που φαίνεται στο παράδειγμα (1):

- (1) - *Τι κάνεις εκεί παιδάκι μου;*
 - *Βάφω τα μαλλιά του σκύλου.*

Ως αμαρκάριστη ως προς την απόσταση η ελάχιστη ερμηνεία του Ενεστώτα είναι αναγκαστικά μαρκαρισμένη ως προς την παράμετρο της συνάφειας.

Δεδομένου ότι όλη η διαδικασία παραγωγής πληροφοριών είναι προσανατολισμένη προς την συνάφεια⁵⁹, πράγμα που σύμφωνα με τους Sperber & Wilson (1981) αποτελεί 'μία απαραβίαστη γενικότητα αναφορικά με την

⁵⁹ βλ. Grice (1989), Blakemore (1995).

ανθρώπινη γνωστική λειτουργία' και δεδομένης της άποψης του Comrie (1985: 41-42), ότι 'σε κανονικές συνθήκες, όσα λέγονται σχετικά με το παρόν είναι πιο συναφή απ' όσα λέγονται για άλλες χρονικές στιγμές, συνεπώς, η χρήση ενός χρονικού τύπου, ο οποίος ευκρινώς τοποθετεί την κατάσταση στο παρελθόν, προϋποθέτει ότι η κατάσταση δεν ισχύει πια στο παρόν, αλλιώς θα χρησιμοποιούνταν ο Ενεστώτας', είναι λογικό να αντιμετωπίζουμε τον Ενεστώτα ως μια χρονική δεικτική κατηγορία μαρκαρισμένη ως [+συνάφεια].

Από την ελάχιστη ερμηνεία του Ενεστώτα και τα χαρακτηριστικά της προκύπτουν και δυο άλλοι τύποι ερμηνείας. Η ερμηνεία του Ενεστώτα ως αντιπροσωπευτικού της έννοιας του 'άχρονου' αλλά και η ερμηνεία της περίπτωσης του 'Ιστορικού Ενεστώτα'.

Αντιπροσωπευτικά της χρήσης του Ενεστώτα ως 'άχρονου' χρόνου είναι τα παραδείγματα (2-3):

- (2) *Η γη γυρίζει.*
- (3) *Το μεγάλο ψάρι τρώει το μικρό.*

Πρόκειται για τις γνωστές 'αιώνιες αλήθειες' (eternal truths)⁶⁰. Η χρήση του Ενεστώτα για την έκφρασή τους φαίνεται απολύτως λογική, αν αναλογιστεί κανείς ότι οτιδήποτε ισχύει για πάντα, ισχύει και 'τόρα-εδώ', είναι κοντινό στο παρόν και υποχρεωτικά συναφές μ' αυτό και εφόσον ο Ενεστώτας αποτελεί την αμαρκάριστη σταθερά κάθε γνωστικής χρονικής σύγκρισης (όπως προκύπτει από την ερμηνεία του ελάχιστου), είναι φυσικό να χρησιμοποιείται ως μέσο γραμματικοποίησης των αιωνίων αληθειών.

⁶⁰ Ο όρος δανεισμένος από την Rauh (1983).

Η τρίτη ερμηνεία του Ενεστώτα, αυτή του ‘Ιστορικού Ενεστώτα’ επίσης προκύπτει από την ελάχιστη ερμηνεία του. Εφόσον, όπως ισχυριστήκαμε κατά την περιγραφή της θεωρίας του μαρκαρίσματος, το αμαρκάριστο μέλος μπορεί να έχει και μια πλεονάζουσα ερμηνεία, που συνήθως παρέχεται μέσω του μαρκαρισμένου, για τον Ενεστώτα η ερμηνεία αυτή είναι η ερμηνεία του παρωχημένου χρόνου, που εμφανίζεται συνήθως σε περικείμενα αφήγησης (παρ. 4):

- (4) ... *δεν είπα τίποτα κακό αλλά έλα που ο καλός σου γίνεται θηρίο. Σηκώνεται, δίνει μια στην καρέκλα και φεύγει βρίζοντας...*

Δεδομένης της ύπαρξης τύπων ειδικά μαρκαρισμένων για το παρωχημένο, που θα μπορούσαν να εκφράσουν πιο άμεσα μια παρελθοντική κατάσταση, η χρήση του Ενεστώτα έχει ειδικές υποδηλώσεις, εφόσον η ερμηνεία ‘σύγχρονο με το τώρα’ παραμένει πάντα ανοιχτή. Ο ιστορικός Ενεστώτας αποτελεί συνεπώς προϊόν δεικτικού επαναπροσδιορισμού του λόγου⁶¹. Αυτού του τύπου η χρήση προσδίδει μια αίσθηση δράσης που είναι, όπως θα δούμε στα πλαίσια της μελέτης της χρονικής μετακίνησης στην αφήγηση, άμεσα συνδεδεμένη με τα χαρακτηριστικά του Ενεστώτα [- απόσταση] και [+ συνάφεια].

Συνοπτικά, λοιπόν, θα λέγαμε ότι ο Ενεστώτας θα μπορούσε να θεωρηθεί μια δεσμίδα χαρακτηριστικών που συγκεντρώνονται στον παρακάτω πίνακα:

⁶¹ Displaced deixis ή deixis am Phantasma.

Ελάχιστη ερμηνεία	- παρωχημένο	- απόσταση	+ συνάφεια
Άχρονο	0 παρωχημένο	- απόσταση	+ συνάφεια
Ιστορικός Ενεστώτας	+ παρωχημένο	- απόσταση	+ συνάφεια

Πίνακας 5: Φραστικά και γνωστικά χαρακτηριστικά του Ενεστώτα

Είναι χαρακτηριστικό ότι σε όλες του της ερμηνείες ο Ενεστώτας παρουσιάζει τις ιδιότητες

[-απόσταση] και [+συνάφεια].

Τα δύο αυτά χαρακτηριστικά, συνεπώς, μπορούν να θεωρηθούν γενικά χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου χρόνου σε όλες του τις χρήσεις και ερμηνείες.

5.1.2.2. Αόριστος /Παρατατικός

Ως προϊόν συγκρίσεως με ένα Σ που εμείς ταυτίσαμε με τον ΧΕ και, συνεπώς με τον Ενεστώτα, ο Αόριστος/ Παρατατικός βρίσκεται σε απόσταση από το Σ, έχει δηλ. το χαρακτηριστικό [+απόσταση].

Η απόσταση αυτή είναι κατ' αρχάς χρονική, στα πλαίσια της φραστικής δείξης, είναι δηλ. χρονική απόσταση από το χρονικό *εδώ* του ομιλητή, όπως φαίνεται στο παράδειγμα (1):

(29) *Χθες έφαγα σαν κτήνος!*

Απ' αυτήν, ωστόσο, την χρονική διάσταση, προκύπτει και το χαρακτηριστικό της απόστασης στα πλαίσια της γνωστικής δείξης που πραγματώνεται μέσω των λεγόμενων 'μη-χρονικών', χρήσεων του Αορίστου/Παρατατικού, οι οποίες είναι ψυχολογικά συνδεδεμένες με το χαρακτηριστικό της απόστασης. Θα πρέπει ωστόσο να τονίσουμε ότι σε τέτοιες περιπτώσεις χρησιμοποιείται κυρίως ο Παρατατικός αφού η ατελής του άποψη φαίνεται να προσφέρεται για τέτοιου είδους λειτουργίες.⁶²

Παραδείγματα τέτοιων γνωστικά δεικτικών χρήσεων των παρωχημένων χρόνων αποτελούν τα ακόλουθα:

(2) *'Την αγαπάω'.*

Είπε ότι την αγαπούσε.

(3) *'Θελα να σας δω για ένα λεπτό. Έχετε λίγο χρόνο τώρα;*

(4) *Αν είχα χρόνο θα σε έβλεπα!*

(5) *Μακάρι να ερχόταν αλλά δεν το βλέπω!*

⁶² Βλ. π.χ. Binnick (1991: 372-375), Giorgi & Pianesi (1997: 72-75)

Στο παράδειγμα (2) έχουμε μια περίπτωση μεταφοράς ενός εκφωνήματος σε πλάγιο λόγο. Στα Ελληνικά αυτή η μεταφορά θα μπορούσε να γίνει και μέσω ενός εκφωνήματος όπως το (6):

(6) *Είπε ότι την αγαπάει.*

Η επιλογή ωστόσο ενός χρόνου μαρκαρισμένου ως [+παρωχημένο] έχει διαφορετικές πραγματολογικές υποδηλώσεις. Μέσω του Παρατατικού, ο οποίος είναι μαρκαρισμένος με το χαρακτηριστικό [+απόσταση], ο ομιλητής επιτυγχάνει γνωστική απόσταση από την αξία αλήθειας του εκφωνήματος του, όντας μη διατεθειμένος να δεσμευτεί ως προς το περιεχόμενο του εκφωνήματος αυτού. Το χαρακτηριστικό της απόστασης που μαρκάρεται θετικά στα πλαίσια της φραστικής δείξης δείχνει να επεκτείνεται και στα πλαίσια της γνωστικής.

Το εκφώνημα του παραδείγματος (3) είναι φανερό ότι εντοπίζεται χρονικά στην σφαίρα του παρόντος. Το ίδιο αίτημα θα ήταν δυνατόν να εκφραστεί και μέσω του παραδείγματος (7):

(7) ***Θέλω** να σας δω ένα λεπτό. Έχετε λίγο χρόνο τώρα;*

Η επιλογή ωστόσο του παρωχημένου χρόνου, οφείλεται στην προσπάθεια του ομιλητή να είναι ευγενής. Το χαρακτηριστικό της απόστασης χρησιμοποιείται αυτή τη φορά με σκοπό τη μείωση της ‘επιθετικότητας’ του αιτήματος. Απομακρύνοντάς το από το παρόν ο ομιλητής επιτυγχάνει το αποτέλεσμα της εμμεσότητας για λόγους ευγένειας⁶³.

⁶³ Βλ. Brown & Levinson (1978)

Τα παραδείγματα (3) και (4), τέλος, αποτελούν κλασικές περιπτώσεις υποθετικού λόγου και ευχής αντίθετων του πραγματικού. Η έννοια του ‘αντίθετου του πραγματικού’ γίνεται αισθητή αν τα αντιπαραβάλουμε με τα αντίστοιχα (8) και (9) που αποτελούν υποθετικό λόγο και ευχή που φανερώνουν το πραγματικό:

(8) *Αν έχω χρόνο, θα σε δω.*

(9) *Μακάρι να έρθει!*

Είναι προφανές ότι θεωρούμε ότι τα (8) και (9) φανερώνουν το πραγματικό, ακριβώς επειδή εκφέρονται μέσω χρόνου μαρκαρισμένου ως [-παρωχημένο] και, συνεπώς, ως [-απόσταση]. Η απόσταση λοιπόν των (4) και (5) εκλαμβάνεται ως απόσταση από την πραγματικότητα.⁶⁴ Τέτοιου είδους παραδείγματα έχουν οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι χαρακτηριστικό των χρόνων που εκφράζουν το παρωχημένο είναι το *irrealis*, το μη-πραγματικό. Θα εξετάσουμε αργότερα αυτήν την παράμετρο και το κατά πόσον το θετικό ή αρνητικό μαρκάρισμά της θα μπορούσε να ενταχθεί στις παραμέτρους σύγκρισης που συνιστούν την υποκειμενικότητα του ομιλητή στα πλαίσια της γνωστικής δείξης. Προς το παρόν θα θεωρήσουμε τους χρόνους του παρωχημένου ως εκφραστικούς ‘μικρότερης πιθανότητας’, έναντι του μη-παρωχημένου που όπως το ορίσαμε εκφράζει ‘μεγαλύτερη πιθανότητα’. Κατ’ αντιπαραβολή λοιπόν τα χαρακτηριστικά των παρελθοντικών μορφών έναντι των μη παρελθοντικών, στην γνωστική τους έκφραση, φαίνονται να είναι τα ακόλουθα:

⁶⁴ βλ. Steele (1975), Fleischman (1989)

[+ ΠΑΡΩΧΗΜΕΝΟ]	[- ΠΑΡΩΧΗΜΕΝΟ]
Μικρότερη πεποίθηση	Πεποίθηση
Εμμεσότητα	Αμεσότητα
Επισημότητα	Προσωπική εμπλοκή
Μικρότερη πιθανότητα	Μεγαλύτερη πιθανότητα

Συνεπώς, οι χρόνοι του παρωχημένου, χαρακτηρίζονται θετικά ως προς το χαρακτηριστικό της απόστασης, τόσο στις χρονικές όσο και στις μη- χρονικές (γνωστικές) δεικτικές τους χρήσεις.

Κατά τον ίδιο τρόπο οι χρόνοι αυτοί έχουν το χαρακτηριστικό [-συνάφεια]. Δεν υπονοείται, βεβαίως, μ' αυτό ότι οτιδήποτε λέγεται μέσω ενός παρελθοντικού χρόνου είναι μη συναφές, δηλ. άσχετο με την παρούσα επικοινωνιακή κατάσταση, αλλά στα πλαίσια μιας γνωστικής σύγκρισης και με βάση την αρχή της συνάφειας όπως τίθεται από τον Grice (1979) και τον Comrie (1985) είναι οπωσδήποτε λιγότερο συναφές. Η Steele (1975), εξάλλου, τονίζει ότι οι δεικτικοί χρόνοι του παρωχημένου διέπονται από το χαρακτηριστικό της ΑΠΟΔΕΣΜΕΥΣΗΣ (dissociative). Πρόκειται, λοιπόν, για αποδέσμευση από το Σ, η οποία επιτελείται ως προς όλες τις παραμέτρους άρα και ως προς την συνάφεια. Αυτού του είδους η αποδέσμευση θα φανεί ευκρινέστερα στα πλαίσια της μελέτης της μετακίνησης της χρονικής εστίασης.

Τα χαρακτηριστικά, λοιπόν των δεικτικών χρόνων του παρωχημένου φαίνονται να μαρκάρονται ως εξής:

ΑΟΡΙΣΤΟΣ/ΠΑΡΑΤΑΤΙΚΟΣ + παρωχημένο + απόσταση - συνάφεια
--

Οι αξίες δηλ. μαρκαρίσματος είναι ακριβώς οι αντίστροφες με αυτές που αναγνωρίσαμε για τον Ενεστώτα, πράγμα που επιβεβαιώνει την θεωρία περί γνωστικής, νοητικής σύγκρισης.

5.1.3. Το φαινόμενο της ‘μετακίνησης της χρονικής εστίασης’ σε μη-αφηγηματικό λόγο

5.1.3.1. Φραστική μετακίνηση δεικτικού κέντρου

Θα εξετάσουμε στη συνέχεια το φαινόμενο της μετακίνησης του χρονικού δεικτικού κέντρου, τους μηχανισμούς βάσει των οποίων λειτουργεί και τους στόχους τους οποίους υπηρετεί στα πλαίσια τόσο της φραστικής όσο και της γνωστικής δείξης. Στόχος μας είναι να αποδείξουμε ότι: 1) οι λόγοι που υπαγορεύουν την μετακίνηση στην φραστική και στη γνωστική δείξη, δεν είναι άσχετοι μεταξύ τους, αλλά αντίθετα, συνδέονται άμεσα και 2) ότι, συνεπώς, τα χαρακτηριστικά που αναγνωρίσαμε στον Ενεστώτα από τη μια, και στον Παρατατικό/Αόριστο από την άλλη παίζουν καθοριστικό ρόλο και πραγματώνουν τις σκοπιμότητες της χρονικής μετακίνησης.

Στα πλαίσια της ενότητας αυτής θα εξετάσουμε την χρονική μετακίνηση όπως αυτή λειτουργεί στον μη-αφηγηματικό λόγο.

Κατ’ αρχήν ο όρος ‘χρονική μετακίνηση’ (tense shifting), χρησιμοποιείται εδώ με την έννοια της αλλαγής του χρονικού άξονα ενός φραστικού αποσπάσματος. Λαμβάνοντας υπόψη το διάγραμμα που δώσαμε παραπάνω, μιλώντας για χρονική μετακίνηση εννοούμε αναγκαστικά οριζόντια μετακίνηση, δηλ. μετακίνηση στον άξονα της απόστασης. Ο λόγος μας μπορεί να μετακινηθεί από ένα [+απόσταση] σημείο αναφοράς σε ένα [-απόσταση] ή το αντίστροφο. Στα πλαίσια της φραστικής δείξης οι σκοπιμότητες που εξυπηρετεί η χρονική μετακίνηση είναι εύκολο να προσδιοριστούν. Ας δούμε τα παρακάτω παραδείγματα:

(1) *Ακόμα συζητάνε. Κλείστηκαν στο δωμάτιο από τις 5 και είναι ακόμα εκεί.*

(30) *Ακόμα συζητάνε. Κλείστηκαν στο δωμάτιο από τις 5. Είχε πάει και ο Νίκος μήπως βγει κάποια άκρη αλλά δεν τον άφησαν να μείνει.*

Στο (1) έχουμε μια μετακίνηση στα πλαίσια του παραδείγματος της εμπειρίας. Από μια θέση [-αποστ.], η οποία συμπίπτει με το Σ, ο ομιλητής μετακινείται σε μια θέση [+απόστ.], προκειμένου να δείξει το προγενέστερο του δεύτερου γεγονότος σε σχέση με το πρώτο.

Στο (2) υπάρχει μετακίνηση και ως προς το παράδειγμα. Από το παράδειγμα της εμπειρίας ομιλητής μετακινείται σ' αυτό της ανάκλησης. Ο χρόνος αναφοράς παύει, συνεπώς να είναι το Σ. Το δεύτερο ρήμα *κλείστηκαν* λειτουργεί ως νέο σημείο αναφοράς, ως η καινούργια σταθερά βάση της οποίας θα γίνει η σύγκριση του γεγονότος που εκφράζεται με το *είχε πάει*, το οποίο εμφανίζεται ως προγενέστερο του γεγονότος που εκφράζει το *κλείστηκαν* και συνεπώς ως μαρκαρισμένο ως [+απόσταση] τόσο ως προς το Σ (*συζητάνε*) όσο και ως προς το *κλείστηκαν*.

Αν λοιπόν έχουμε μια μετακίνηση όπως αυτή στο (2) ο μηχανισμός της λειτουργεί αντικαθιστώντας τον ρηματικό τύπο που κωδικοποιεί μια θέση στο αρχικό παράδειγμα με αυτόν της αντίστοιχης θέσης στο παράδειγμα στόχο.⁶⁵ Εφόσον το αρχικό παράδειγμα και το παράδειγμα-στόχος συμπίπτουν, απλώς επιλέγουμε την κωδικοποίηση της επόμενης θέσης στην κατεύθυνση της μετακίνησης, όπως στην περίπτωση του (1). Λογικά η μετακίνηση γίνεται είτε προς τα πίσω είτε προς τα εμπρός. Η λειτουργία, λοιπόν, της χρονικής μετακίνησης στα πλαίσια της φραστικής δείξης είναι να δείξει ότι η χρονική τοποθέτηση έχει αλλάξει. Έχουμε δηλ. μια πραγματική μεταβολή της χρονικής

⁶⁵ Ως αρχικό παράδειγμα εννοούμε τον μη μετακινημένο, αρχικό τύπο, ενώ ως παράδειγμα-στόχο τον μετακινημένο τύπο.

τοποθέτησης. Υπάρχουν ωστόσο και άλλου τύπου μετακινήσεις που αναφέρονται στην βιβλιογραφία ως μεταφορικές⁶⁶ και που εδώ θα τις χαρακτηρίσουμε ‘γνωστικές’.

5.1.3.2. Γνωστική μετακίνηση δεικτικού κέντρου

Ως βάση της ερμηνείας σχετικά με την γνωστική μετακίνηση του χρονικού δεικτικού κέντρου θα χρησιμοποιήσουμε την έννοια της επιλογής της χρονικής εστίασης εκ μέρους του ομιλητή.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο Ενεστώτας στα Ελληνικά χρησιμοποιείται με διάφορους τρόπους, βασικότερος από τους οποίους είναι το να αναπαρασταθεί μια κατάσταση ως ισχύουσα κατά την στιγμή της ομιλίας. Αυτήν την ερμηνεία την ονομάσαμε ‘ελάχιστη ερμηνεία’ του Ενεστώτα.

Από τα ακόλουθα μόνο το (α) φαίνεται να ανταποκρίνεται στις συνθήκες αλήθειας:

- (1) α. Η Ακρόπολη **βρίσκεται** στην Αθήνα.
 β. Η Ακρόπολη **θα βρίσκεται** στην Αθήνα.
 γ. Η Ακρόπολη **βρισκόταν** στην Αθήνα.

Κατά τον ίδιο τρόπο, μόνο το (2.α) αποτελεί μια αληθή πρόταση ενώ τα (2.β-γ) λανθασμένα προβλέπουν ότι η Ακρόπολη δεν βρισκόταν στην Αθήνα όταν η Κατερίνα μίλησε στα παιδιά της γι’ αυτό:

- (2) α. Η Κατερίνα **είπε** χθες στα παιδιά της ότι η Ακρόπολη **βρίσκεται** στην Αθήνα.
 β. Η Κατερίνα **είπε** χθες στα παιδιά της ότι η Ακρόπολη **βρισκόταν** στην Αθήνα.
 γ. Η Κατερίνα **είπε** χθες στα παιδιά της ότι η Ακρόπολη **θα βρισκόταν** στην Αθήνα.

⁶⁶ Βλ. Steele (1975), Sternberg (1983), Svalberg (1991).

Οι χρόνοι στο (1. α-γ) είναι απόλυτοι χρόνοι, οι οποίοι συνδέουν την κατάσταση άμεσα με την στιγμή της ομιλίας. Αντίθετα οι χρόνοι στο (2.α-γ) είναι σχετικοί και συνδέουν τον χρόνο της εξαρτημένης πρότασης με κάποιο χρόνο αναφοράς που στην προκειμένη περίπτωση είναι ο χρόνος της κύριας πρότασης, συνεπώς η εξαρτημένη πρόταση είναι δεσμευμένη χρονικά από την κύρια. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι:

A. Στις προτάσεις οι οποίες είναι αδέσμευτες χρονικά η επιλογή του απόλυτου χρόνου σχετίζεται με την πραγματική χρονική τοποθέτηση της κατάστασης. Στα πλαίσια δηλ. του παραδείγματος της εμπειρίας, χρησιμοποιούμε τον Αόριστο/Παρατατικό για να τοποθετήσουμε μια κατάσταση πριν από το Σ δηλ. πριν από την στιγμή της ομιλίας, τον Ενεστώτα για να αποδώσουμε την ταύτιση της κατάστασης με το Σ και τον Μέλλοντα για να τοποθετήσουμε την κατάσταση μετά από το Σ .

B. Σε χρονικά δεσμευμένες προτάσεις η χρονική σχέση που εκφράζεται θα πρέπει να ανταποκρίνεται στην πραγματική χρονική τοποθέτηση της κατάστασης σε σχέση με τον δεσμευτικό χρόνο. Συνεπώς, πρέπει να χρησιμοποιούμε ένα χρόνο, ο οποίος εκφράζει το προτερόχρονο, το σύγχρονο ή το υστερόχρονο ανάλογα με το αν η χρονικά δεσμευμένη κατάσταση προηγείται, ταυτίζεται η ακολουθεί χρονικά την κατάσταση που εκφράζεται μέσω του δεσμευτικού χρόνου.

Ωστόσο, τα A και B παρουσιάζονται εξαιρετικά γενικευμένα. Αυτό γιατί προβλέπουν ότι προτάσεις όπως η (3)⁶⁷ είναι λανθασμένες:

⁶⁷ Παράδειγμα δανεισμένο από τον Declerck (1990).

- (3) - *Γιατί δίστασαν οι Γερμανοί να βομβαρδίσουν το Παρίσι;*
- *Πολύ απλά γιατί ο Πύργος του Άιφελ **βρισκόταν** εκεί.*

Όπως φαίνεται από το παράδειγμα είναι δυνατόν να χρησιμοποιήσουμε παρελθοντικό χρόνο παρά το γεγονός ότι η εν λόγω κατάσταση περιλαμβάνει και την στιγμή της ομιλίας. Δεν είναι, συνεπώς, απαραίτητο η κατάσταση να τοποθετείται ολοκληρωτικά πριν από την στιγμή της ομιλίας προκειμένου να χρησιμοποιήσουμε παρελθοντικό χρόνο. Οι χρόνοι αυτοί μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για να εκφράσουν καταστάσεις που συνεχίζονται την στιγμή της ομιλίας με την προϋπόθεση να εστιάζει ο ομιλητής σε μια χρονική στιγμή, η οποία προηγείται της στιγμής του εκφωνήματος. Συνεπώς, ο τρόπος που ο ομιλητής τοποθετεί το γεγονός στον χρόνο δεν έχει να κάνει μόνο με την πραγματική χρονική του θέση αλλά και με την χρονική εστίαση η οποία επιλέγεται από τον ομιλητή. Πρέπει, λοιπόν, τα Α και Β να τροποποιηθούν και αυτό να γίνει μέσω της διαφοροποίησης της αμαρκάριστης από την μαρκαρισμένη ή μετακινημένη χρονική εστίαση.

Η χρονική εστίαση μπορεί να θεωρηθεί, λοιπόν, αμαρκάριστη, α) σε προτάσεις μη δεσμευμένες χρονικά, εφόσον η επιλογή του απόλυτου χρόνου ανταποκρίνεται στην πραγματική χρονική τοποθέτηση της κατάστασης και β) σε προτάσεις δεσμευμένες χρονικά, εφόσον η εκφραζόμενη χρονική σχέση ανταποκρίνεται στην πραγματική ως προς τον δεσμευτικό χρόνο χρονική τοποθέτηση της κατάστασης.

Στα (1.α) και (2.α) η χρονική εστίαση είναι αμαρκάριστη. Στα υπόλοιπα είναι μαρκαρισμένη. Αυτό σημαίνει ότι αυτές οι προτάσεις μπορούν να θεωρηθούν μη-αληθείς ως προς το περιεχόμενό τους.⁶⁸

Αντίθετα η (3) όπου η χρονική εστίαση είναι επίσης μαρκαρισμένη δεν παρουσιάζει τέτοιο πρόβλημα. Φαίνεται ότι η μετακίνηση μέσα στο εμπειρικό παράδειγμα από μια θέση εμπειρίας (παρόν) σε μια θέση ανάκλησης (παρελθόν) μπορεί να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η εν λόγω κατάσταση ισχύει ή δεν ισχύει κατά την στιγμή της ομιλίας.

Αυτό, ωστόσο, δεν είναι αυθαίρετο αλλά προβλέψιμο. Το συμπέρασμα ότι η εν λόγω κατάσταση δεν ισχύει πια προκύπτει μόνο όταν δεν υπάρχει περικείμενο τέτοιο που να μην κάνει αναφορά σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή στο παρελθόν. Ολοφάνερα η μετακίνηση της χρονικής εστίασης στο παρελθόν απαιτεί η στιγμή του παρελθόντος να μπορεί να εντοπιστεί μέσω του περικειμένου. Αυτό επιβάλλεται λόγω του διαλογικού υπονοήματος που προκύπτει από την αρχή της συνάφειας, σύμφωνα με το οποίο η χρήση ενός μεμονωμένου παρελθοντικού χρόνου προϋποθέτει ότι η κατάσταση δεν ισχύει πλέον στο παρόν.

Το γεγονός ότι η μετακίνηση της χρονικής εστίασης μπορεί να υπονοεί ότι η κατάσταση δεν ισχύει πλέον στο παρόν χρησιμοποιείται πολλές φορές από τον ομιλητή προκειμένου να αποδοθεί μια ερμηνεία του μη-πραγματικού (*irrealis*), όπως φαίνεται στα ακόλουθα παραδείγματα:

4. *Θα πήγαινα να τον δω αύριο (αλλά μάλλον δεν θα μπορέσω).*
5. *Χτες έφευγαν ...αύριο (αλλά σήμερα τους βλέπω ακόμα εδώ)!*

⁶⁸ Για λεπτομέρειες σχετικά με την θεωρία των συνθηκών αλήθειας βλ. Lyons (1977), Hurford & Heasley (1983).

Οι προτάσεις (4) και (5) αναφέρονται σε μια πρόθεση ή ένα διακανονισμό του οποίου η πραγμάτωση είναι μελλοντική σε σχέση με την στιγμή της ομιλίας. Με το να τοποθετεί την πρόθεση ή τον διακανονισμό στο παρελθόν ο ομιλητής υπονοεί ότι δεν ισχύουν πια κατά την στιγμή της ομιλίας. Με αυτό τον τρόπο αποφεύγει να δεσμευτεί σε μια επιβεβαίωση που να αφορά την μελλοντική πραγμάτωση της πρόθεσης του. Πρέπει ωστόσο να τονιστεί ότι η έννοια της αποφυγής της δέσμευσης στην αλήθεια του εκφωνήματος όπως και οι έννοιες της αβεβαιότητας ή της μικρότερης πεποίθησης που εξετάσαμε στα πλαίσια της αναγνώρισης των χαρακτηριστικών των παρελθοντικών χρόνων, είναι έννοιες μετρήσιμες. Αυτό δείχνει ότι η παρελθοντική μορφή εκφράζει αβεβαιότητα σχετικά με την αλήθεια του περιεχομένου του εκφωνήματος αλλά όχι στον βαθμό που να αποτελεί επιβεβαίωση του μη αληθούς. Κατά αυτήν την έννοια δεν θεωρούμε σκόπιμο να εντάξουμε την έννοια της απόδοσης του μη-πραγματικού στα πλαίσια των βασικών πραγματολογικών χαρακτηριστικών των παρελθοντικών χρόνων. Αυτή η άποψη έρχεται σε αντίθεση με της James (1982) αλλά και του Janssen (1988) που θεωρούν την έννοια *irrealis* ως άμεσα υποδηλούμενη από την χρήση του παρελθοντικού χρόνου σε κάθε περίπτωση.

Εξάλλου, η χρήση μαρκαρισμένης χρονικής εστίασης δεν έπεται ότι πάντα υπονοεί ότι η κατάσταση δεν ισχύει πια στο παρόν. Σε ορισμένες περιπτώσεις η μαρκαρισμένη χρονική εστίαση έχει γίνει συμβατική και δεν επιδρά στην αληθοφάνεια της πρότασης. Για παράδειγμα, όταν η γραμματέας μου μπαίνει στο γραφείο τη στιγμή που ένας επισκέπτης φεύγει, μπορώ να την ενημερώσω σχετικά με δυο τρόπους:

- (6) .α. Αυτός **είναι** ο αδελφός μου (που έφυγε πριν από ένα λεπτό).
 β. Αυτός **ήταν** ο αδελφός μου (που έφυγε πριν από ένα λεπτό).

(7) – *Θα ανάψω τσιγάρο, δεν αντέχω άλλο!*

- *Μην διανοηθείς! Το σημείωμα στην είσοδο έλεγε ότι απαγορεύεται το κάπνισμα σε όλα τα δωμάτια.*

Στο (7) ο ομιλητής έχει μετακινήσει την χρονική εστίαση προς μια κατεύθυνση [+απόστ.] όπως φαίνεται από τον παρελθοντικό χρόνο του ρήματος *έλεγε*. Το σημείωμα στην είσοδο που απαγορεύει το κάπνισμα εξακολουθεί να έχει ισχύ αλλά ο ομιλητής εστιάζει χρονικά στην στιγμή της πρώτης εισόδου στο κτίριο.

Το (6 α-β) αποτελεί μια κάπως ιδιότυπη περίπτωση. Η πραγματική μετακίνηση της χρονικής εστίασης έχει γίνει στο (6α) εφόσον το πρόσωπο για το οποίο γίνεται λόγος έχει ήδη φύγει από το δωμάτιο. Το φαινόμενο αυτό θα συζητηθεί αργότερα. Αυτό που μας απασχολεί στο συγκεκριμένο σημείο της ανάλυσης είναι ότι ο παρελθοντικός χρόνος του ρήματος *ήταν* στο (6β) δεν επηρεάζει την αληθοφάνεια της πρότασης αλλά όπως θα δούμε αργότερα μαρκάρει το ρήμα προκειμένου να εξυπηρετήσει άλλου είδους πραγματολογικές σκοπιμότητες.

Κατά τον ίδιο τρόπο η χρονική εστίαση μετακινείται προκειμένου ο ομιλητής να αναπαραστήσει την κατάσταση από το σημείο θέασης κάποιου άλλου όπως φαίνεται στα (8) και (9):

8. *Δυσκολεύτηκαν να σκαρφαλώσουν γιατί η κορυφή **ήταν** απόκρημνη.*

9. *Η θάλασσα **βάθαινε** πολύ σ' εκείνο το σημείο και έτσι κανείς τους δεν τόλμησε να μπει.*

Και στις δύο περιπτώσεις ο Παρατατικός των ρημάτων θα μπορούσε να αντικατασταθεί με Ενεστώτα με το δεδομένο ότι μια απόκρημνη κορυφή είναι πάντα απόκρημνη και ένα βαθύ σημείο στη θάλασσα είναι πάντα βαθύ. Η χρήση του παρελθοντικού χρόνου εδώ σημαίνει ότι ο ομιλητής υιοθετεί το χρονικό σημείο θέασης των συμμετασχόντων στα γεγονότα. Θέλει να τονίσει ότι ήταν

εκείνη που στον συγκεκριμένο χρόνο (τότε) και στον συγκεκριμένο χώρο (εκεί) παρατήρησαν και βίωσαν την ισχύουσα κατάσταση.⁶⁹

Η παρατήρηση ότι ο ομιλητής είναι ελεύθερος να επιλέξει την χρονική εστίαση προσφέρει εξήγηση για πολλές ‘μη-κανονικές’ χρήσεις των χρόνων οι οποίες επισημαίνονται από την Lakoff (1979:839), όπως στα (10 α- β):

10. α. *Το ζωάκι που είδες **ήταν** σκίουρος. Βλέπεις τι φουντωτή ουρά που έχει;*
 β. *Αυτό **θα είναι** σίγουρα σκιουράκι! Βλέπω την ουρά του.*

Η Lakoff τονίζει ότι οι χρήσεις των χρόνων εδώ είναι ‘ειδικές’ εφόσον ο Αόριστος δεν περιγράφει μια κατάσταση η οποία δεν ισχύει πλέον και ο Μέλλοντας δεν αναφέρεται σε κάτι που δεν έχει ακόμα συμβεί. Σύμφωνα με τον Declerck (1990) τέτοιοι χρονικοί τύποι δεν είναι παρά αποτέλεσμα της μετακίνησης της χρονικής εστίασης από την στιγμή της ομιλίας στην στιγμή κατά την οποία ο ομιλητής εντοπίζει την κατάσταση, (στην προκειμένη περίπτωση βλέπει το ζώο). Αν λοιπόν η μετακινήσεις των (10 α-β) δεν αποτελούν παρά μια εναλλακτική λύση για την τοποθέτηση της κατάστασης στο παρόν, το πρόβλημα της Lakoff σχετικά με το αν η κατάσταση ισχύει την στιγμή της ομιλίας, λύνεται.

Από την ίδια συζήτηση της Lakoff μπορούμε να δανειστούμε ως παραδείγματα και τα αξιώματα με ‘αιώνια’ ισχύ:

11. α. *Οι άντρες **θα είναι** πάντα άντρες.*
 β. *Η γάτα **θα φάει** το ποντίκι, τι θα κάνει;*
 γ. *Η πορεία της αληθινής αγάπης δεν **ήταν** ποτέ εύκολη.*

Και πάλι έχουμε εδώ μετακίνηση της χρονικής εστίασης κατ’ επιλογήν του ομιλητή, εφόσον κάτι που ισχύει πάντα ισχύει και στο παρελθόν και στο μέλλον.

⁶⁹ Με αυτήν την αφορμή ο Wunderlich (1970) κάνει λόγο για υποκειμενικό preterit.

Η διαφορά, συνεπώς, μεταξύ παρελθοντικής χρονικής εστίασης και παροντικής χρονικής εστίασης⁷⁰, έχει να κάνει με τον τρόπο που ο ομιλητής εκτιμά την εκάστοτε κατάσταση. Στην περίπτωση της παρελθοντικής χρονικής εστίασης έχουμε την παρελθοντική εκτίμηση μιας κατάστασης που ίσχυσε στο παρελθόν, ενώ στην περίπτωση της παροντικής χρονικής εστίασης έχουμε την παροντική εκτίμηση μιας παρούσας κατάστασης, δηλ. την παρουσίαση της κατάστασης όπως αυτή αντιμετωπίζεται από τον ομιλητή *τόρα*. Τα παραδείγματα (15–17) είναι αντιπροσωπευτικά αυτού ακριβώς του φαινομένου:

15. α. Αυτός που βγήκε από το δωμάτιο **ήταν** ο Δημοσθένης.

β. Αυτός που βγήκε από το δωμάτιο **είναι** ο Δημοσθένης.

16. α. **Ήταν** αλήθεια ότι ο Μάριος ήταν εδώ.

β. **Είναι** αλήθεια ότι ο Μάριος ήταν εδώ.

17. α. Μου **φάνηκε** παράξενο που δεν ήρθε η Αννίτα.

β. Μου **φαίνεται** παράξενο που δεν ήρθε η Αννίτα.

Στο παράδειγμα (15) το άτομο που βγήκε από το δωμάτιο ήταν και προφανώς συνεχίζει να είναι ο Δημοσθένης. Στο (15.α), ωστόσο, ο ομιλητής μετακινεί το δεικτικό κέντρο εστιάζοντας χρονικά στην στιγμή του γεγονότος δηλ. στην στιγμή κατά την οποία ο Δημοσθένης βγήκε από το δωμάτιο. Κατά τον ίδιο τρόπο λειτουργούν και τα (16) και (17). Σε κάθε ένα απ' αυτά ο ομιλητής χρησιμοποιεί τον παρελθοντικό χρόνο για να εκφράσει το πώς εκτιμήθηκε η κατάσταση στο παρελθόν και τον παροντικό χρόνο για να εκφράσει την τρέχουσα δική του εκτίμηση. Η λειτουργία της μετακίνησης της χρονικής εστίασης είναι, συνεπώς, να ερμηνεύσει τον χρόνο ως τον χρόνο κατά τον οποίο γίνεται η εκτίμηση του γεγονότος.

⁷⁰ Η μελλοντική δεν μας απασχολεί ιδιαίτερα εδώ όπως επισημάνθηκε από την αρχή.

5.1.3.3. Γνωστικοί μηχανισμοί που υποκινούν την μετακίνηση

Δείξαμε ήδη ότι η λειτουργία της μετακίνησης της χρονικής εστίασης, του χρονικού δεικτικού κέντρου, εξαρτάται άμεσα από την υποκειμενική εκτίμηση του ομιλητή για την εκάστοτε κατάσταση. Θα προσπαθήσουμε στην συνέχεια να αποδείξουμε ότι η εκτίμηση του ομιλητή και συνεπώς η υποκειμενικότητά του ως προς τον χρονικό επαναπροσδιορισμό των γεγονότων δεν κινείται τυχαία αλλά με βάση τα κριτήρια *απόσταση* και *συνάφεια*, που φάνηκε να είναι και αυτά που χαρακτηρίζουν την χρήση των χρόνων γενικότερα. Θα φανεί δηλ. ότι ο ομιλητής προσδιορίζει και επαναπροσδιορίζει το χρονικό πλαίσιο ενός γνωστικού γεγονότος ανάλογα με το πόσο κοντινό ή συναφές το βλέπει. Κάνει δηλ. την γνωστική σύγκριση του χρονικού εντοπισμού πάνω στους άξονες της *απόστασης* και της *συνάφειας*.

Ως γνωστικά εργαλεία της ανάλυσής μας θα χρησιμοποιήσουμε:

α) *το σημείο θέασης του ομιλητή* (point of view), δηλαδή το κατά πόσον ο ομιλητής αντιμετωπίζει το γεγονός ως μαρκαρισμένο θετικά ή αρνητικά από το χαρακτηριστικό *απόσταση*,

β) *την συνάφεια* του γεγονότος ως προς το γνωστικό πεδίο των συμμετεχόντων στην επικοινωνιακή κατάσταση,

γ) *το εστιακό ή μη ενδιαφέρον αναφοράς*⁷¹ του ομιλητή από το δικό του σημείο θέασης.

⁷¹ Μεταφράζουμε εδώ ως ‘εστιακό’ και ‘μη – εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς’ τους όρους του Janssen ‘focal’ & ‘disfocal referential concern’.

Δεδομένου ότι τα εργαλεία χρησιμοποιούνται κανονικά, ότι υπακούουν δηλ. στην αρχή της συνεργασίας, οι συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή κατάσταση μπορούν να τοποθετήσουν το γεγονός μέσω εικασίας με την λογική ότι:

- συνήθως ο ακροατής ξέρει ή μπορεί να δομήσει το σημείο θέασης του ομιλητή
- ο ακροατής μπορεί να λάβει υπόψη του ότι το γεγονός θα είναι σημαντικό και συναφές από το σημείο θέασης του ομιλητή
- ο ακροατής μπορεί να αντιληφθεί κατά πόσον το γεγονός είναι εστιακού ή μη-εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς από το σημείο θέασης του ομιλητή.

Κεντρική μας υπόθεση θα είναι ότι το σημείο Σ, η θέση δηλ. την οποία αντιπροσωπεύει ο Ενεστώτας, είναι αυτή που χαρακτηρίζεται από εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς εκ μέρους του ομιλητή, δηλ. από Εγγύτητα και Συνάφεια όπως τουλάχιστον αντιμετωπίζει ο ομιλητής το γεγονός, ενώ το σημείο της ανάκλησης μέσα στο εμπειρικό παράδειγμα (Αόριστος /Παρατατικός) χαρακτηρίζεται από μη-εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς εκ μέρους του ομιλητή, δηλ. ως όχι τόσο κοντινό και όχι τόσο συναφές από το σημείο θέασης του.

Ας ξεκινήσουμε υποθέτοντας το εξής περιεχόμενο: το τηλέφωνο χτυπάει και κάποιος ζητάει το Νίκο. Η μητέρα του που έχει απαντήσει στο τηλέφωνο εκφωνεί το (1):

(1) *Νίκο, σε ζητάνε στο τηλέφωνο.*

Είναι χαρακτηριστικό ότι παρ' όλο που την στιγμή που η μητέρα καλεί τον Νίκο το αίτημα του ατόμου που τηλεφώνησε να μιλήσει με τον Νίκο έχει ήδη

εκφραστεί, ανήκει δηλ. ήδη χρονικά στο παρελθόν, το εκφώνημα εκφέρεται σε Ενεστώτα, δηλ. όχι *ζήτησαν* αλλά *ζητάνε*. Είναι προφανές ότι το άτομο που το εκφωνεί θέτει στο εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς του το γεγονός ότι η επιθυμία αυτού που τηλεφώνησε να μιλήσει στο Νίκο ισχύει ακόμα και έτσι αγνοώντας την παρελθοντική διάσταση του γεγονότος χρησιμοποιεί χρόνο παροντικό. Με την ίδια λογική το (2.α) θα ήταν στην ίδια κατάσταση ένα απόλυτα αποδεκτό εκφώνημα ενώ το (2.β) θα ηχούσε μάλλον παράξενα στον ακροατή:

- (2) α. *Νίκο κάποιος σε ζητάει. Μπορείς να έρθεις ένα λεπτό;*
 β. ² *Νίκο, κάποιος σε ζήτησε. Μπορείς να έρθεις ένα λεπτό;*

Ας υποθέσουμε επίσης ένα περικείμενο όπου το πλυντήριο του σπιτιού μου έχει ένα πρόβλημα και ζητάω από την αδερφή μου να τηλεφωνήσει σ' έναν κοινό φίλο που είναι ειδικός. Μετά το τηλεφώνημα είναι πιο πιθανό να εκφωνήσω το (3. α) παρά το (3.β):

- (3) α. *Τι προτείνει ο Γιάννης;*
 β. *Τι πρότεινε ο Γιάννης;*

Η επιλογή του Ενεστώτα στην προκειμένη περίπτωση σχετίζεται σαφώς με το γεγονός ότι θεωρώ συναφή στην παρούσα στιγμή την γνώμη του Γιάννη και την τοποθετώ σε χρόνο μαρκαρισμένο ως [-απόσταση] μη λαμβάνοντας υπ' όψιν τον χρόνο κατά τον οποίο πραγματικά διατυπώθηκε.

Περιπτώσεις όπως οι παραπάνω (1, 2α, 3α) αντιμετωπίζονται από τον Quirk et al. (1985:181) ως εξής: 'το υπονόημα του Ενεστώτα είναι ότι, ενώ το επικοινωνιακό γεγονός έλαβε χώρα στο παρελθόν, το αποτέλεσμα του φαίνεται να είναι ακόμα λειτουργικό'. Το αποτέλεσμα είναι λειτουργικό επειδή θεωρείται από

τον ομιλητή συναφές και ως τέτοιο δεν μπορεί να θεωρηθεί μαρκαρισμένο με [+απόσταση]. Η θετική συνάφεια και η αρνητική απόσταση φαίνονται να διαπλέκονται προκειμένου να δομήσουν την ‘υποκειμενικότητα’ του ομιλητή σε τέτοιες περιπτώσεις.

Μέχρι αυτό το σημείο ερμηνεύσαμε τα υπονοήματα της μετακίνησης της χρονικής εστίασης από μια θέση [+απόσταση] σε μια θέση [- απόσταση]. Υποστηρίζουμε ότι η μετακίνηση από θέση [-απόσταση] σε θέση [+απόσταση] απομακρύνει γνωστικά το εκφώνημα από τον ομιλητή εξυπηρετώντας στόχους όπως αυτοί που παρουσιάσαμε στο κεφάλαιο σχετικά με τις γνωστικές λειτουργίες του Αορίστου/ Παρατατικού (62). Ενδεικτικά επανερχόμαστε στο παρ. (2) της ενότητας (62) που παρατίθεται εδώ ως (4):

4. *Ήθελα να σας δω για ένα λεπτό. Έχετε λίγο χρόνο τώρα;*

Στο παράδειγμα αυτό ισχυριστήκαμε ότι ο ομιλητής χρησιμοποιώντας παρελθόντα χρόνο *ήθελα* αποστασιοποιεί το εκφώνημά του από το παρόν, παρουσιάζοντάς το έτσι ως λιγότερο συναφές προς την τρέχουσα επικοινωνιακή κατάσταση προκειμένου να επιτύχει εμμεσότητα για λόγους ευγένειας.

Εφόσον λοιπόν στον μη-αφηγηματικό λόγο η μετακίνηση της χρονικής εστίασης γίνεται με βάση τα χαρακτηριστικά των δύο χρονικών διαστάσεων (Ενεστώτα και Αορίστου/ Παρατατικού) η λογική βάσει της οποίας λειτουργεί η εκάστοτε εκτίμηση της επικοινωνιακής κατάστασης εκ μέρους του ομιλητή, η οποία προκαλεί και την μετακίνηση, γίνεται εύκολα αντιληπτή και, συνεπώς, είναι εύκολο να κατανοήσουμε τόσο τα παραδείγματα που η Lakoff παρουσιάζει ως προβληματικά όσο και άλλα.

Ας ξαναγυρίσουμε, λοιπόν στα παραδείγματα (15α, 16α, 17α). Η χρήση παρελθοντικού χρόνου στα παραδείγματα αυτά φανερώνει σύμφωνα μ' αυτά που προαναφέρθηκαν ότι ο ομιλητής εκτιμά την κατάσταση ως παρελθούσα, ως αποστασιοποιημένη και λιγότερο συναφή με το *τώρα* ενδεχομένως γιατί ενδιαφέρεται να περάσει σε μια νέα φάση της επικοινωνιακής κατάστασης. Αντίθετα ο Ενεστώτας των (15β, 1.β, 17β) δείχνει ότι ο ομιλητής εκτιμά την κατάσταση ως λειτουργική ως προς το Σ, ως συναφή και σημαντική, δηλ. ως εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς. Χρησιμοποιώντας το (15α-β) πιλοτικά μπορούμε να εξετάσουμε τα ακόλουθα περικείμενα:

Αν υποθέσουμε ότι εδώ και πολύ καιρό αναφέρω διαρκώς σε μια φίλη μου τον Δημοσθένη και επιμένω ότι για χ λόγους πρέπει να τον γνωρίσει και τελικά κάποια στιγμή εκείνη μπαίνει σ' ένα δωμάτιο την ώρα που εκείνος βγαίνει, είναι πιο πιθανό να εκφωνήσω το (15. β) που μεταφέρουμε εδώ ως (5):

(5) *Αυτός που βγήκε απ' το δωμάτιο είναι ο Δημοσθένης.*

Αντίθετα το (15.α) (μεταφερόμενο εδώ ως (6)) είναι πιο πιθανό να εκφωνηθεί μετά από μια συνάντηση τυχαία, όπου ένα άτομο βγαίνει από το δωμάτιο και η φίλη μου με ρωτάει:

(6) - *Ποιος ήταν αυτός;*
 - *Αυτός που βγήκε από το δωμάτιο ήταν ο Δημοσθένης. Λοιπόν, τι νέα;*

Στα πλαίσια της παραπάνω κατάστασης δίνω την πληροφορία και περνάω σ' ένα άλλο θέμα, το οποίο ενδεχομένως θεωρώ πιο συναφές και εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς ως προς την παρούσα επικοινωνιακή κατάσταση.

Ξαναγυρίζοντας στο παράδειγμα της Lakoff:

(7) Το ζώακι που **είδες ήταν** σκιουράκι. **Βλέπεις** τι φουντωτή ουρά που **έχει**;

Βλέπουμε ότι η μετακίνηση λειτουργεί στα ίδια περίπου γνωστικά πλαίσια. Παρ' όλο που το ζώο εξακολουθεί φυσικά να είναι σκιουράκι και παρ' όλο που οι συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή κατάσταση εξακολουθούν – όπως φαίνεται από την δεύτερη πρόταση του παραδείγματος- να έχουν ένα μέρος του σώματος του εντός του οπτικού τους πεδίου τα ρήματα *είδες* και *ήταν* βρίσκονται σε παρελθοντικό χρόνο. Αντίθετα τα *βλέπεις* και *έχει* εκφέρονται σε χρόνο παροντικό. Προφανώς ο ομιλητής εκτιμά την κατάσταση όπου ολόκληρο το ζώακι ήταν ορατό ως μη εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς, προσάπτοντάς της τα χαρακτηριστικά [-συνάφεια] και [+απόσταση], την ανακαλεί δηλ. ουσιαστικά από την μνήμη του, ενώ εστιάζει το ενδιαφέρον στο μέρος του ζώου, το οποίο είναι ακόμα ορατό, πράγμα που εξηγεί τους παροντικούς χρόνους της δεύτερης πρότασης, οι οποίοι γνωστικά μαρκάρονται ως [+συνάφεια] και [-απόσταση].

Λαμβάνοντας υπόψη μας τώρα τη θεωρία του Chafe (1973) που προαναφέρθηκε μπορούμε κατά τρόπο σχετικό με αυτόν, με τον οποίο ερμηνεύσαμε το παραπάνω παράδειγμα της Lakoff, να ερμηνεύσουμε και την κλασική περίπτωση συνύπαρξης αντίθετων δεικτικών σε λεζάντες φωτογραφιών σε εφημερίδες, όπως οι ακόλουθες:

(8) Ο πρωθυπουργός Ανδρέας Παπανδρέου και η σύζυγος του **ανεβαίνουν** τα σκαλιά του μητροπολιτικού ναού για να παρακολουθήσουν την τελετή, η οποία **έλαβε** χώρα χθες Κυριακή 24 Μαΐου.

(9) Οι Ανατολικογερμανοί φρουροί παρακολουθούν την μπουλντόζα που **ρίχνει** το τείχος το **βράδυ της περασμένης Παρασκευής**.

Αν το στοιχείο ότι τα παραπάνω κείμενα αποτελούν λεζάντες εφημερίδων δεν είχε δοθεί, η συνύπαρξη των αντίθετων δεικτικών δεν ήταν ερμηνεύσιμη. Η γνώση, ωστόσο, της προέλευσής τους μας βοηθάει να εξηγήσουμε την φαινομενική αντίθεση.

Η πρώτη πρόταση του κειμένου (8) μπορεί να θεωρηθεί ως παρουσίαση αυτού που αντιμετωπίζεται από τον ομιλητή ως ‘το γεγονός της φωτογραφίας’. Το ρήμα *ανεβαίνουν* είναι σε χρόνο παροντικό παρ’ όλο που το γεγονός όπως φαίνεται από το περιεχόμενο έλαβε χώρα στο παρελθόν. Ο παροντικός χρόνος του ρήματος θα πρέπει να θεωρηθεί ότι εκφράζει το εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς του ομιλητή την στιγμή κατά την οποία αυτός βλέπει την φωτογραφία. Η λεζάντα δείχνει ότι η χρήση του *Ενεστώτα* μπορεί να αντανακλά το σημείο θέασης του ομιλητή, την εκτίμησή του ότι το εν λόγω γεγονός είναι σημαντικό γι’ αυτόν. Ο ομιλητής βλέπει τον εαυτό του πραγματικά αντιμέτωπο με το γεγονός. Εφόσον η δεύτερη πρόταση παρουσιάζει ένα γεγονός που δεν φαίνεται στην φωτογραφία το ρήμα της *έλαβε* είναι σε χρόνο παρελθοντικό. Το γεγονός παρουσιάζεται μέσω του παρελθοντικού χρόνου ως απομακρυσμένο από το εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς του ομιλητή.

Μια παρόμοια κατάσταση έχουμε και στην περίπτωση του (9). Τα σημεία θέασης των *παρακολουθούν* και *ρίχνει* σχετίζονται με την στιγμή κατά την οποία γίνεται η παρατήρηση της φωτογραφίας. Από το σημείο θέασης του αναγνώστη το γεγονός είναι σαν να εξελίσσεται μπροστά στα μάτια του. Το χαρακτηριστικό [-απόσταση] δεν φαίνεται να βάλλεται από το παρελθοντικό δεικτικό ‘το βράδυ της περασμένης Παρασκευής’.

Οι παρατηρήσεις μας φαίνονται να εναρμονίζονται με τα συμπεράσματα του Chafe (1973), ο οποίος σε πείραμα χρησιμοποίησε ως υποκείμενα άτομα που διέθεταν την λεγόμενη ‘φωτογραφική μνήμη’. Φάνηκε πως όταν μια φωτογραφία

παρουσιάζεται σε τέτοια άτομα και μετά απομακρύνεται, το κομμάτι της φωτογραφίας, το οποίο ‘βλέπουν ακόμα νοητικά’ περιγράφεται σε Ενεστώτα, ενώ τα στοιχεία τα οποία τα άτομα ‘απλώς θυμούνται’ μεταφέρονται σε παρελθοντικό χρόνο.

Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι η χρήση των χρόνων και το φαινόμενο της ‘μετακίνησης της χρονικής εστίασης’ στηρίζονται στην ‘υποκειμενικότητα’ του ομιλητή η οποία αποτελεί συνάρτηση δύο διαπλεκόμενων χαρακτηριστικών, της απόστασης και της συνάφειας, τα οποία ανάλογα με το μαρκάρισμα των αξιών τους συνιστούν αυτό που ονομάσαμε εστιακό και μη-εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς του ομιλητή. Στον μη-αφηγηματικό, ‘καθημερινό’ λόγο η χρήση παροντικού χρόνου υποδηλώνει εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς του ομιλητή ενώ η χρήση παρελθοντικού χρόνου ‘αποστασιοποιεί’ το ενδιαφέρον αναφοράς του ομιλητή από το γεγονός αναφοράς εξαιτίας διαφόρων περικειμενικών λόγων.

Στην συνέχεια θα εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται οι χρόνοι σε περικείμενα αφήγησης. Συγκεκριμένα, θα προσπαθήσουμε να αποδείξουμε ότι οι γνωστικοί μοχλοί οι οποίοι κινούν την χρήση των χρόνων και την μετακίνηση της χρονικής εστίασης στην αφήγηση είναι οι ίδιοι που ισχύουν και για τα μη αφηγηματικά περικείμενα, δηλ. η απόσταση και η συνάφεια, λειτουργώντας, ωστόσο, απλώς σε ένα διαφορετικό γλωσσικό επίπεδο.

5.1.4. Χρονική εστίαση σε αφηγηματικό λόγο

Έχουμε δεχτεί εξ αρχής ότι η μορφολογία του χρόνου απελευθερώνεται συχνά από την πρωταρχική της, κλασικά δεικτική, λειτουργία προκειμένου να εξυπηρετήσει σκοπούς πραγματολογικούς και υποκινούμενος από γνωστικά κίνητρα .

Εφόσον όλες οι μορφές συνομιλίας περιλαμβάνουν ‘ορίζοντες προσδοκιών’, γενικό όρο που αναφέρεται στην κοινή γνώση, εικασίες και αξίες που οι ομιλητές/συγγραφείς προσδίδουν στα κείμενά τους και οι ακροατές/αναγνώστες κατανοούν κατά την αποκωδικοποίηση των κειμένων αυτών, είναι επόμενο να πρέπει και η λειτουργία του χρόνου στην αφήγηση να μελετηθεί επίσης κάτω από το πρίσμα μιας πραγματολογικής ανάλυσης γνωστικού προσανατολισμού.

Η ιδιόρρυθμη χρήση των χρόνων στην αφήγηση έχει οδηγήσει πολλούς ερευνητές στο να βλέπουν την αφήγηση ως *μαρκαρισμένη* μορφή γλωσσικής χρήσης, της οποίας η γραμματική διαφέρει ως προς πολλές απόψεις από τη γραμματική της καθημερινής γλώσσας.⁷² Το θέμα του μαρκαρίσματος της αφήγησης είναι κεντρικό στην παρούσα ανάλυση αφού η θεωρία που θα προβληθεί εδώ, προκειμένου να ερμηνεύσει την χρήση των χρόνων στην αφήγηση, βασίζεται στην έννοια του μαρκαρίσματος και συγκεκριμένα στην άποψη ότι σ’ ένα μαρκαρισμένο περικείμενο οι φυσιολογικές αξίες μαρκαρίσματος μιας αντίθεσης μπορούν να αντιστραφούν. Στο αμαρκάριστο περικείμενο της καθημερινής γλώσσας ο Ενεστώτας θεωρείται όπως είδαμε γενικά ο αμαρκάριστος χρόνος ενώ ο Αόριστος/Παρατατικός θεωρούνται μαρκαρισμένοι.

Το γλωσσικό μοντέλο που προσφέρει τη βάση για τη θεωρία του μαρκαρίσματος, είναι ένα πολυεπίπεδο λειτουργικό μοντέλο, σύμφωνα με το οποίο

⁷² Βλ. Halliday & Hasan (1976), Traugott (1982).

τα στοιχεία ενός γλωσσικού συστήματος παράγουν σημασίες σε διαφορετικά συστατικά μέρη: το αναφορικό (referential), το κειμενικό (textual), το εκφραστικό (expressive) και το μεταγλωσσικό (metalinguistic).⁷³

Το αναφορικό μέρος σχετίζεται με τη λειτουργία της γλώσσας να μιλάει για κάτι. Σ' αυτό ανήκουν οι λεγόμενες βασικές λειτουργίες του χρόνου, τις οποίες εντάξαμε στα πλαίσια της φραστικής δείξης.

Στο κειμενικό μέρος ανήκουν 'οι πηγές της γλώσσας που συμβάλλουν στην οργάνωση και συνοχή της συνομιλίας καθώς και οι στρατηγικές που χρησιμοποιούν οι ομιλητές για να ελέγχουν την ροή των πληροφοριών κατά την συνομιλία και να καταδεικνύουν επίπεδα σημαντικότητας (*saliency*) ή συνάφειας (*relevance*).'⁷³ (Fleischman 1990).

Στο εκφραστικό μέρος υπάγονται λειτουργίες σχετικές με την κοινωνική, συγκινησιακή και εμπραθητική χρήση της γλώσσας: τους τρόπους με τους οποίους η γλώσσα εκφράζει προσωπικές στάσεις σχετικά με αυτό το οποίο λέγεται και με τους μετέχοντες στην επικοινωνιακή πράξη. Η πιο σημαντική είναι αυτή που χρησιμοποιείται για επικοινωνιακές εκτιμήσεις και απόψεις (*point of view*).

Το μεταγλωσσικό μέρος αφορά τους τρόπους με τους οποίους η γλώσσα μιλάει για τον εαυτό της.

Τόσο οι Halliday & Hasan (1976) (1982) όσο και η Traugott (1982), τοποθετούν την συνεισφορά του χρόνου στο γλωσσικό μήνυμα στο αναφορικό μέρος, κυρίως επειδή λαμβάνουν υπόψη τους τις βασικές χρήσεις του χρόνου ως δείκτη χρονικής δείξης με την κλασική- φραστική έννοια του όρου. Εδώ, ωστόσο, θα προβληθούν δύο βασικοί ισχυρισμοί:

⁷³ Βλ. Halliday & Hasan (1976), Toolan (1988)

α) ότι ο χρόνος όπως στην καθημερινή γλώσσα έτσι και στην αφήγηση, δεν περιορίζεται στις αναφορικές σημασίες αλλά εξαπλώνεται και στα άλλα μέρη –που ούτως ή άλλως αλληλοδιαπλέκονται- εφόσον οι λειτουργίες του είναι πρωταρχικά πραγματολογικές.

β) παρ' όλη την αντιστροφή του μαρκαρίσματος της αντίθεσης που όπως θα δούμε ισχύει στην αφήγηση, οι βασικές ιδιότητες που αναγνωρίσαμε στην λειτουργία των χρόνων, δηλ. η απόσταση και η συνάφεια, δεν αλλάζουν ως προς τις αξίες μαρκαρίσματος τους.

5.1.4.1. Μαρκάρισμα σε μαρκαρισμένο περικείμενο

Εφόσον δεχτήκαμε εξ αρχής την αφήγηση ως ένα μαρκαρισμένο περικείμενο, θα πρέπει να συμφωνήσουμε με την άποψη της Fleischman (1990) ότι οι αξίες μαρκαρίσματος αντιστρέφονται και έτσι, αναφορικά με τους χρόνους, πρέπει να δεχτούμε τον Αόριστο/Παρατατικό ως τον αμαρκάριστο χρόνο της αφήγησης ενώ τον Ενεστώτα ως τον μαρκαρισμένο.

Ο Andersen (1972) ισχυρίζεται ότι ο μαρκαρισμένος τύπος αποτελεί συχνά την εικόνα του μαρκαρισμένου περικειμένου στο οποίο εμφανίζεται. Σε μαρκαρισμένα δηλ. περικείμενα, αυτό που είναι κανονικά το μαρκαρισμένο μέλος μιας αντίθεσης είναι αυτό που απαντά πιο συχνά. Αυτό αποτελεί και ένα δείγμα του γενικού φαινομένου της 'πραγματολογικής αποβολής του μαρκαρίσματος' (pragmatic umarking), στα πλαίσια του οποίου ένα μαρκαρισμένο μέλος χάνει το μαρκάρισμα του σε συγκεκριμένο περικείμενο λόγω της συχνότητας χρήσης. Με βάση αυτά τα δεδομένα υποστηρίζουμε εδώ ότι παρ' όλο που ο Αόριστος/ Παρατατικός είναι ο αμαρκάριστος χρόνος της γλώσσας της αφήγησης –εφόσον το μεγαλύτερο μέρος κάθε αφήγησης εκπονείται εξ υποθέσεως σε χρόνο παρελθοντικό- διατηρεί,

αρνητικά μαρκαρισμένα τα χαρακτηριστικά της απόστασης και της συνάφειας στα πλαίσια της γνωστικής του σύγκρισης με τον Ενεστώτα.

Δεδομένου ότι ‘το πρωτότυπο της αφήγησης είναι μια αποστασιοποιημένη, αντικειμενική, γεγονοτική χρονολόγηση μιας συγκεκριμένης ακολουθίας ταξινομημένων και αιτιολογικά συνδεδεμένων παρελθοντικών γεγονότων’ (Fleischman 1990: 55), οι συνιστώσες ιδιότητες του Αορίστου/Παρατατικού αποκαλύπτονται εύκολα: παρελθοντική αναφορά, αποστασιοποιημένη και αντικειμενική οπτική γεγονότων, τα οποία είναι πραγματικά, μοναδικά και σε χρονική αλληλουχία.

Η ‘έλλειψη απόστασης’ και η ‘έλλειψη αντικειμενικότητας’ από την άλλη πλευρά, είναι χαρακτηριστικά σύμφυτα με μια αναφορά γεγονότων που γίνεται στον Ενεστώτα, χαρακτηριστικά που προκύπτουν από γνωστικούς περιορισμούς που τίθενται από την αυτόπτη μαρτυρία ή την γνωστική τοποθέτηση του ομιλητή στη θέση ενός αυτόπτη μάρτυρα (βλ. 5.1.4.4.).

5.1.4.2. Η θέση του Ενεστώτα στο αφηγηματικό περικείμενο

Στη συζήτησή της σχετικά με την λειτουργία της μνήμης αναφορικά με την χρήση των χρόνων στην αφήγηση η Fleischman (1990) αναγνωρίζει δυο τύπους αφηγηματικής αναπαράστασης που σχετίζονται με την συζήτησή μας εδώ:

α) αυτή που προκύπτει από τη μνήμη του ομιλούντος υποκειμένου καθώς κάνει αναφορά σε εμπειρίες που είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό παρούσες, στον εμπειρικό και όχι στον πραγματικό χρόνο. Αυτού του τύπου η αναπαράσταση γίνεται σε χρόνο Ενεστώτα.

β) αυτή που αναφέρεται σε γεγονότα που δεν διατηρούν σχέση με το ομιλούν υποκείμενο και μιλάνε τα ίδια ως αντικειμενικές αναφορές εμπειριών που η μνήμη

έχει μετατρέψει σε γνώση αλλά που μπορούν να γίνουν προσβάσιμα στην πραγματική τους σειρά μέσω μιας προσπάθειας ανάκλησης, η οποία αναγκαστικά επιτελείται σε χρόνο παρελθοντικό και κυρίως Αόριστο.

Ήδη δεχθήκαμε ότι εξ ορισμού η αφήγηση μας επιτρέπει να θεωρήσουμε την χρήση του Ενεστώτα ως δείκτη απουσίας γνωστικής απόστασης ανάμεσα στον αφηγητή και στο γεγονός αναφοράς. Η παραπάνω παρατήρηση της Fleischman αναφορικά με την χρήση του Αορίστου ως αφηγηματικού μέσου γεγονότων ‘που δεν διατηρούν σχέση με το ομιλούν υποκείμενο’, μας ανοίγει τον δρόμο για το μαρκάρισμα του Αορίστου με το χαρακτηριστικό [-συνάφεια]. Ο Ενεστώτας είναι αυτός που διατηρεί το θετικό μαρκάρισμα ως προς τη συνάφεια, όχι, όπως είδαμε και στα πλαίσια της λειτουργίας του στον καθημερινό λόγο, με την έννοια ότι, τι αφηγούμαστε στον Αόριστο είναι μη-συναφές με την στιγμή της αφήγησης αλλά με την έννοια ότι ο Ενεστώτας φανερώνει μεγαλύτερο εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς εκ μέρους του ομιλητή ως προς αυτά που αφηγείται παρουσιάζοντάς τα και ως πιο συναφή.

Η παρουσία του Ενεστώτα στην αφήγηση ερμηνεύεται εξάλλου πολύ συχνά⁷⁴ ως μια τεχνική αναφοράς γεγονότων, τα οποία είναι ζωντανά και συναρπαστικά, ή έμφασης του δραματικού αποτελέσματος της ιστορίας, έμφασης η οποία επιτυγχάνεται με το να κάνουμε τους ακροατές να νιώσουν σαν να ήταν παρόντες την στιγμή της εμπειρίας, ‘σαν τα γεγονότα να λαμβάνουν χώρα μπροστά στα ίδια τους τα μάτια’. (Joos 1964).

Αυτές οι περιγραφές υποθέτουν ότι ο Ενεστώτας κάνει ‘το παρελθόν πιο ζωντανό’ (Fleischman 1990), μεταφέροντας τα γεγονότα από το πραγματικό παρελθοντικό τους πλαίσιο στο πλαίσιο της αφήγησης. Αυτά τα αποτελέσματα

⁷⁴ Βλ. Bolinger (1947), Joos (1964), Ehlich & Heinz (1988), Janssen (1988)

‘ζωντανίας’ έγκεινται κυρίως στην ερμηνεία του Ενεστώτα που ονομάσαμε ‘ελάχιστη’, δηλ. στο μεταβλητό χρονικό διάστημα που περιλαμβάνει το *τόρα* του ομιλητή.

Όσον αφορά την υπόθεση του ‘παρελθόντος πιο ζωντανού’, πρέπει να τονιστεί ότι έχει αμφισβητηθεί από κάποιους ερευνητές με το σκεπτικό ότι κάποια από τα σημαντικά γεγονότα μιας αφήγησης δεν περιγράφονται ορισμένες φορές μέσω του Ενεστώτα αλλά μέσω του Αορίστου (βλ. Kiparsky (1968: 30-33)). Η θέση που υποστηρίζεται από τον Kiparsky και όσους συμμερίζονται την άποψή του είναι ξεκάθαρη: δεν υπάρχει αυστηρός ισομορφισμός μεταξύ των σημαντικών γεγονότων και του Ενεστώτα. Το επιχείρημά τους είναι αληθές μεν, εφόσον όντως ο ισομορφισμός αυτού του είδους δεν αποτελεί παράβατο κανόνα, όχι όμως και έγκυρο, μια και η ανυπαρξία αυστηρού ισομορφισμού εύλογα δεν αποτελεί εμπόδιο στην υπόθεση ‘παρελθόν πιο ζωντανό’. Όπως υποστηρίζεται εξάλλου από την Wolfson (1982) η εναλλαγή Ενεστώτα / Αορίστου στην αφήγηση αποτελεί ένα προαιρετικό φαινόμενο και δεν πραγματώνεται σε όλες τις περιπτώσεις.

Οι αφηγητές δεν υποχρεούνται να χρησιμοποιήσουν τον ένα τρόπο αναπαράστασης και να εμμείνουν σ’ αυτόν. Μπορούν να κινηθούν από τον ένα χρόνο στον άλλο μιας μετακίνησης στο χρόνο, δηλ. μέσω μιας μετακίνησης της χρονικής εστίασης του χρονικού δεικτικού κέντρου υποκειμένης στους νόμους του μαρκαρισμένου είδους μεν, αλλά θεμελιωμένης στους ίδιους γνωστικούς νόμους που προσδιορίζουν και τις μετακινήσεις αυτού του τύπου στα πλαίσια του καθημερινού λόγου. Ο αφηγητής που χρησιμοποιεί τον αμαρκάριστο στην αφήγηση Αόριστο υιοθετεί την οπτική γωνία του ιστορικού. Ως αφηγηματικός χρόνος, ωστόσο, ο Ενεστώτας συνδέει, κάνει με διαφορετικούς τρόπους συναφή,

τον κόσμο του αφηγητή με αυτόν της ιστορίας. Ο αφηγητής, την στιγμή που αφηγείται χρησιμοποιώντας Ενεστώτα, βλέπει τα γεγονότα από το σημείο θέασης του ενθουμούμενου, που αντίθετα με τον αποστασιοποιημένο ιστορικό, παραμένει στην αφήγηση αλλά έχει τη δυνατότητα να αναπαραστήσει το αντικείμενο της αφήγησής του, προσδίδοντάς του την ανάλογη δραματικότητα.

Δεδομένου, εξάλλου, ότι η ατελής άποψη του Ενεστώτα αποσύρει την πιθανότητα να εκληφθεί η κατάσταση ως ολοκληρωμένο όλο, καθιστά τον χρόνο αυτό ιδανικά κατάλληλο για να εκφράσει εμπειρίες που αντιπροσωπεύονται ως αντίληψη ενός αυτόπτη μάρτυρα και την ίδια στιγμή λειτουργούν αντιθετικά ως προς την αφήγηση. Διότι η τελικότητα της άποψης είναι εγγενής στην αφήγηση, γι' αυτό και υπάρχει και η καθολική στις γλώσσες τάση να επιλέγουν τον Αόριστο ως αμαρκάριστο χρόνο της αφήγησης. Ωστόσο πολλές φορές οι αφηγητές παρεκκλίνουν απ' τη νόρμα και προτιμούν να αναπαραστήσουν την ιστορία τους ως μια λεκτική ρεπλίκια μιας εμπειρίας καθώς αυτή λάμβανε χώρα και παράλληλα καταγραφόταν στην συνείδηση του ομιλητή. Σε αυτή την περίπτωση οι αφηγητές επιλέγουν Ενεστώτα, του οποίου η ατελής άποψη επιτρέπει στις καταστάσεις να μην παρουσιαστούν ως ολοκληρωμένα γεγονότα των οποίων η κατάληξη μένει εκτός σφαιράς ενδιαφέροντός μας. (βλ. Fleischman 1990).

5.1.4.3. Ο ρόλος του σημείου θέασης

Τα κύρια χαρακτηριστικά του αφηγηματικού κειμένου που αφορούν τον χρόνο συνοψίζονται από τον Bal (1985:7) στα ακόλουθα:

-Τα γεγονότα μπορεί να οργανώνονται σε σειρά που δεν συμπίπτει απαραίτητα με την χρονολογική σειρά στην οποία πραγματικά συνέβησαν.

-Ο χρόνος που αφιερώνεται στα διάφορα στοιχεία της ιστορίας στο πλαίσιο του κειμένου, προσδιορίζεται σε σχέση με τον χρόνο που τα στοιχεία αυτά καταλαμβάνουν στο πλαίσιο της ιστορίας.

-Ο αφηγητής είναι σε θέση να επιλέξει μεταξύ διαφόρων 'σημείων θέασης' από τα οποία μπορεί να παρουσιάσει την πλοκή στην χρονική της διάσταση.

Το σημείο που μας ενδιαφέρει περισσότερο εδώ είναι το τρίτο που αφορά τα διαφορετικά σημεία θέασης του αφηγητή και που θεωρείται από τον Toolan (1988) ως αναπόσπαστο μέρος της αφηγηματικής δομής. Συγκεκριμένα ο Toolan (1988:67) θεωρεί ότι 'η παρουσία στο αφηγηματικό κείμενο στοιχείων όπως το *εγώ*, το *εσύ*, οι επιλογές γραμματικών χρόνων ή τοπικών προσδιορισμών, σημαίνει ότι αυτού του είδους ο λόγος ερμηνεύεται διαρκώς ως προερχόμενος από έναν συγκεκριμένο ομιλητή, σε ένα συγκεκριμένο τόπο και χρόνο'. Συνεπώς, οποιοδήποτε κείμενο περιέχει δεικτικής φύσεως πληροφορίες εκλαμβάνεται ως ορμώμενο από την χωρο-χρονική διάσταση, η οποία υπονοείται από τις δεικτικές αυτές πληροφορίες. 'Κατά την διαδικασία της αφήγησης', συνεχίζει ο Toolan, 'θα πρέπει να υιοθετηθεί κάποια προοπτική ως σημείο θέασης, με αφετηρία το οποίο προσδιορίζονται χρονικά τα γεγονότα'(1988:67-68). Το σημείο θέασης δεν έχει τόσο σχέση με το πότε έλαβαν χώρα στην πραγματικότητα τα γεγονότα αλλά με την χρονική διάσταση που τους προσδίδει ο ομιλητής μέσω γνωστικών διαδικασιών.

Σύμφωνα με τον Bal 'η αντίληψη εξαρτάται από τόσους πολλούς παράγοντες που η αναζήτηση της αντικειμενικότητας καθίσταται μάταιη. Μερικοί μόνο απ' αυτούς είναι: η θέση του ομιλητή σχετικά με το εν λόγω γεγονός, η προηγούμενη γνώση καθώς και η ψυχολογική στάση του απέναντι στα γεγονότα' (1985:100).

Ο όρος του Genette (1980) για αυτήν την αναπόφευκτη υιοθέτηση κάποιας προοπτικής στην αφήγηση, ενός σημείου θέασης από όπου εποπτεύονται τα πράγματα είναι **εστιασμός (focalization)**. Η άποψη του Genette και του Bal φαίνεται να παρουσιάζει αρκετή σύμπτωση με τον ορισμό του φαινομένου της χρονικής εστίασης που δώσαμε εδώ. Και στον αφηγηματικό λόγο δηλαδή, η μετακίνηση της χρονικής εστίασης εξυπηρετεί όχι απλώς για να δηλώσει την χρονική τοποθέτηση των γεγονότων σε σχέση με τον χρόνο αφήγησης αλλά και για να δηλώσει την γνωστική τοποθέτηση του ομιλητή σχετικά με τα γεγονότα τα οποία αφηγείται.

Στην συνέχεια, λοιπόν, θα παραθέσουμε ορισμένα αφηγηματικά κείμενα, προκειμένου να δούμε πώς λειτουργεί η μετακίνηση της χρονικής εστίασης στο πλαίσιο της αφήγησης.

Πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί ότι στόχος μας δεν είναι να αναπτύξουμε μια γενική θεωρία σχετικά με τον χρόνο, την αφήγηση ή τον χρόνο στην αφήγηση. Κάτι τέτοιο θα ξεπερνούσε κατά πολύ τις επιδιώξεις μας εδώ και θα μας αποπροσανατόλιζε. Η αφήγηση θα χρησιμοποιηθεί εδώ ως μέσον για να μελετηθεί η εναλλαγή Ενεστώτα και Αορίστου /Παρατατικού, προκειμένου να αποδειχθεί ότι οι δυο αυτοί χρόνοι διατηρούν *απαράλλαχτα* τα δεικτικά χαρακτηριστικά που τους αποδώσαμε πιο πάνω και στο πλαίσιο ενός μαρκαρισμένου περικειμένου.

5.1.4.4. Μετακίνηση χρονικής εστίασης σε αφηγηματικό λόγο

Χωρίς να αγνοείται το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που παρουσιάζει η χρήση των δεικτικών μηχανισμών στην λογοτεχνία,⁷⁵ εσκεμμένα επιλέξαμε εδώ να μην ασχοληθούμε με λογοτεχνικά αφηγηματικά κείμενα. Ο λόγος που ώθησε σε μια τέτοια επιλογή είναι, βεβαίως, το γεγονός ότι η λογοτεχνία αποτελεί ένα εντελώς ιδιαίτερο είδος λόγου που αποκλίνει από τις καθιερωμένες γλωσσικές νόρμες σε σημείο να υπακούει στην λογική και στους νόμους μιας ιδιαίτερης ‘ποιητικής’ γραμματικής.⁷⁶

Τα κείμενα που παρουσιάζονται εδώ, λοιπόν, είναι δύο ειδών: 1) δύο κομμάτια αυθόρμητου προφορικού αφηγηματικού λόγου επιλεγμένα από ένα ενδεικτικό σώμα είκοσι προφορικών αφηγήσεων που ηχογραφήθηκαν στο πλαίσιο αυτής της έρευνας και 2) ένα κείμενο γραπτού αφηγηματικού λόγου, συγκεκριμένα από ελληνική εφημερίδα, δανεισμένο από τα σώμα δεδομένων της Svalberg (1991).

Ειδικά η αυθόρμητη προφορική αφήγηση αποτελεί ‘ιδανικό πεδίο για την μελέτη οποιασδήποτε συνομιλιακής ποικιλίας’ (Schriffin 1981:45) η εναλλαγή της χρήσης του Ενεστώτα και του Αορίστου αποτελεί σημαντικό χαρακτηριστικό της αφήγησης γενικά και της προφορικής αφήγησης ειδικότερα.

Το κείμενο που επιλέξαμε από εφημερίδα παρουσιάζεται ως χρονικό μιας κατάστασης και αποτελεί δείγμα γραπτής αφήγησης που όμως στερείται οποιουδήποτε λογοτεχνικού χαρακτήρα, αποφεύγοντας έτσι τις ιδιομορφίες της λογοτεχνικής αφήγησης και αποτελώντας ένα κομμάτι ‘φυσικού’ λόγου.

Τα κείμενα αυτά, λοιπόν, θα χρησιμεύσουν ως πεδίο παρατήρησης της λειτουργίας της μετακίνησης της χρονικής εστίασης και ιδιαίτερα της εναλλαγής Ενεστώτα και Αορίστου /Παρατατικού.

⁷⁵ Για την δείξη στο πλαίσιο του λογοτεχνικού κειμένου βλ. ενδεικτικά Bellos (1978), Bache (1986), Duchan, Gail & Hewitt (ed.) (1995).

⁷⁶ Σχετικά με τα χαρακτηριστικά της ποιητικής γραμματικής βλ. Μπαμπινιώτη (1991).

Αφήγηση (1)

[Ο αφηγητής, άνδρας 29 ετών έχει πρόσφατα επιστρέψει από την Αγγλία και διηγείται ένα επεισόδιο αψιμαχίας, του οποίου υπήρξε μάρτυρας, σ' ένα αγγλικό μπαρ.]

1. ...παιδί μου, εμείς **φτάσαμε** γύρω στις 8,
2. **ξέρεις** τώρα οι Άγγλοι, με τις κότες πίνουνε,
3. πού να πας αργότερα, δεν **βρίσκεις** τίποτα, όλα κλειστά.
4. **Παραγγείλαμε** αμέσως γιατί ο Γιώργος, ήταν έτοιμος να κοιμηθεί,
5. Φιλιππάκης ορίτζιναλ και **αρχίσαμε** να θάβουμε τους γύρω
6. Και δεν **πήρα** χαμπάρι πότε ακριβώς αλλά...
7. **μπαίνει** μέσα ένας τύπος τύφλα εντελώς,
8. και **πάει** σε έναν άλλον
9. και **αρχίζει** να του βαράει μπουνιές...
10. Δεν **κατάλαβε** ο άνθρωπος από πού του' ρθε,
11. **Σηκώθηκαν** και κάτι άλλοι και **έγινε** χαμός...
12. Και δεν **καταλαβαίναμε** και λέξη από τις βρισιές
13. γιατί **είχαν** πολύ μυστήρια προφορά
14. Ευτυχώς **πρόλαβε** ο μπάρμαν και **πήρε** την αστυνομία και εκεί που **λέγαμε** 'άντε καλά κρασιά, μέχρι να έρθουν οι αστυνομικοί',
15. **Εμφανίζονται** τρεις (αστυνομικοί) εν ριπή οφθαλμού
16. Και τους **μαζεύουν**

17. Σ' εκείνη τη φάση **σηκωθήκαμε** να φύγουμε
18. αλλά **έρχεται** ένας αστυνομικός και
19. **Αρχίζει** τις ερωτήσεις, 'από πού είστε' και τέτοια
20. τα **είδαμε** όλα μέχρι να ξεμπλέξουμε....

Αφήγηση 2

[Η αφηγήτρια, γυναίκα 31 ετών αφηγείται το επεισόδιο μιας παρεξήγησης, ανάμεσα στην ίδια και σε μια παιδική της φίλη. Και οι δύο έχουν κάνει αίτηση για την ίδια δουλειά αλλά ενώ η αφηγήτρια το έχει πει στη φίλη της εκείνη το έχει αποκρύψει.]

1. ...**μιλήσαμε**, λοιπόν, το προηγούμενο βράδυ στο τηλέφωνο
2. και της **είπα** ότι είχα άγχος για την άλλη μέρα (της συνέντευξης)
3. και δεν μου **ανέφερε** τίποτα.
4. Και δεν **έφυγα** τόσο νωρίς το πρωί
5. ώστε να μην προλάβει
6. Να πάρει τηλέφωνο να μου το πει αν της είχε προκύψει ξαφνικά.
7. Ε... αν **ξέρεις** ότι πας για την ίδια δουλειά
8. **παίρνεις** τον άλλον και του το λες, σωστά;
9. **μπαίνω**, που λες, την άλλη μέρα στο γραφείο
10. και **βλέπω** την Αφροδίτη
11. και **είχε** το θράσος να κάνει πως ξαφνιάστηκε

12. της λέω ‘τι κάνεις εσύ εδώ;
13. αλλά δεν **πρόλαβε** να μου απαντήσει γιατί
14. **βγαίνει** εκείνη την ώρα η γραμματέας και με φωνάζει
15. και εκείνη την ώρα, **καταλαβαίνεις**, μόνο την Αφροδίτη δεν είχα στο μυαλό μου
16. Ε, μετά την **πήρα** τηλέφωνο και έγινε ο γνωστός μύλος...

Και στις δύο παραπάνω αφηγήσεις ο χρονικός άξονας της ιστορίας τοποθετείται στο παρελθόν και στο παράδειγμα της εμπειρίας. Με μια πρώτη ματιά στις δύο ιστορίες η συνεχής εναλλαγή παροντικού και παρελθοντικού χρόνου είναι εμφανής. Υπάρχουν, σαφώς, και περιπτώσεις όπου έχουμε ρηματικούς τύπους, οι οποίοι απαντούν μεν σε Ενεστώτα, αλλά δεν αποτελούν περιπτώσεις μετακίνησης της χρονικής εστίασης όπως για παράδειγμα στα 2 και 3 της αφήγησης (1):

2. **ξέρεις** τώρα οι Άγγλοι, με τις κότες πίνουνε,
3. που να πας αργότερα, δεν **βρίσκεις** τίποτα, όλα κλείστα.

Τα ρήματα *ξέρεις* και *δεν βρίσκεις* στο παραπάνω απόσπασμα αποτελούν σχόλια του αφηγητή, τα οποία εκφράζουν καταστάσεις που ‘ισχύουν σε όλες τις περιπτώσεις’ (Svalberg 1991:182) και μπορούν να εισαχθούν στην αφήγηση χωρίς να επηρεάζουν το βασικό σημείο αναφοράς του κειμένου που τοποθετείται στο παρελθόν και μαρκάρεται, συνεπώς, ως [+απόσταση]. Τα κατηγορήματα που εκφράζουν σχόλια αυτού του τύπου, δεδομένου ότι αποτελούν ένα είδος ‘αιώνιας

αλήθειας' (βλ. παραπάνω) μαρκάρονται ως [-απόσταση] είναι φυσικό να εκφέρονται με παροντικό χρόνο.

Παρόμοια περίπτωση αποτελούν τα 7, 8 και 14 της δεύτερης αφήγησης:

7 Ε... αν **ξέρεις** ότι πας για την ίδια δουλειά

8 **παίρνεις** τον άλλον και του το λες, σωστά;

17. και εκείνη την ώρα, **καταλαβαίνεις**, μόνο την Αφροδίτη δεν είχα στο μυαλό μου

Τα σχόλια που εκφράζουν οι ρηματικοί τύποι **ξέρεις**, **παίρνεις** και **καταλαβαίνεις** μαρκάρονται ως [-απόσταση] για τους λόγους που εξηγήσαμε πιο πάνω, βρίσκονται εκτός άξονα αφήγησης και έτσι δεν αποτελούν, φυσικά, περιπτώσεις μετακίνησης της χρονικής εστίασης.

Και στις δύο περιπτώσεις αφήγησης η εισαγωγή στον χρονικό άξονα της ιστορίας γίνεται με ρηματικούς τύπους μαρκαρισμένους ως [+απόσταση], συγκεκριμένα σε χρόνο Αόριστο, ο οποίος αποτελεί όπως είδαμε τον αμαρκάριστο χρόνο της αφήγησης γενικά, όπως φαίνεται στα 1-6 της πρώτης αφήγησης:

Οι τύποι **φτάσαμε** (1), **παραγγείλαμε** (4), **αρχίσαμε** (5), **πήρα** (6), τοποθετούν την αφήγηση στο παρελθόν και μας εισάγουν στον κόσμο της ιστορίας, λειτουργία που αποδίδεται ως χαρακτηριστική του Αορίστου ή του Παρατατικού στο αφηγηματικό κείμενο.⁷⁷

1 ...παιδί μου, εμείς **φτάσαμε** γύρω στις 8,

2. ξέρεις τώρα οι Άγγλοι, με τις κότες πίνουνε,

⁷⁷ Βλ. Labov & Waletzky (1967).

3. που να πας αργότερα, δεν **βρίσκεις** τίποτα, όλα κλειστά.
4. **Παραγγείλαμε** αμέσως γιατί ο Γιώργος, ήταν έτοιμος να κοιμηθεί,
5. Φιλιππάκης ορίτζιναλ και **αρχίσαμε** να θάβουμε τους γύρω
6. Και δεν **πήρα** χαμπάρι πότε ακριβώς αλλά...

Οι τύποι *φτάσαμε* (1), *παραγγείλαμε* (4), *αρχίσαμε* (5), *πήρα* (6), τοποθετούν την αφήγηση στο παρελθόν και μας εισάγουν στον κόσμο της ιστορίας, λειτουργία που αποδίδεται ως χαρακτηριστική του Αορίστου ή του Παρατατικού στο αφηγηματικό κείμενο.⁷⁸

Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει με τα *μιλήσαμε* (1), *είπα* (2) και *ανέφερε* (3) στην αρχή της δεύτερης αφήγησης.

1. ...**μιλήσαμε**, λοιπόν, το προηγούμενο βράδυ στο τηλέφωνο
2. και της **είπα** ότι είχα άγχος για την άλλη μέρα (της συνέντευξης)
3. και δεν μου **ανέφερε** τίποτα.

Και οι δύο, ωστόσο, αφηγήσεις συνεχίζουν με την προβλεπόμενη από την θεωρία της αφήγησης εναλλαγή μεταξύ Ενεστώτα και Παρατατικού /Αορίστου.⁷⁹

Στην αφήγηση (1) η πρώτη μετακίνηση με κατεύθυνση προς τα εμπρός στο παράδειγμα της εμπειρίας γίνεται με το *μπαίνει* (7) και συνεχίζει με τα *πάει* (8) και *αρχίζει* (9). Κατ' αυτόν τον τρόπο το κύριο μέρος που αφορά την δράση του

⁷⁸ Βλ. Labov & Waletzky (1967).

⁷⁹ Βλ. Labov & Waletzky (1967), Wolfson (1974), Schrifin (1981), Silva-Corvalan (1983).

επεισοδίου περιγράφεται ως μαρκαρισμένο από [-Αποστ.] επιβεβαιώνοντας την θεωρία του ‘παρελθόντος πιο ζωντανού’ που αναφέραμε πιο πάνω.

Από το 10-14 οι ρηματικοί τύποι μαρκάρονται από [+Αποστ] και, συνεπώς, η χρονική εστίαση μετακινείται πάλι προς τα πίσω.

(10) Δεν **κατάλαβε** ο άνθρωπος από πού του’ ρθε,

(11) **Σηκώθηκαν** και κάτι άλλοι και **έγινε** χαμός...

(12) Και δεν **καταλαβαίναμε** και λέξη από τις βρισιές

(13) γιατί **είχαν** πολύ μυστήρια προφορά

(14) Ευτυχώς **πρόλαβε** ο μπάρμαν και **πήρε** την αστυνομία και εκεί που

λέγαμε ‘άντε καλά κρασιά, μέχρι να έρθουν οι αστυνομικοί’,

Το απόσπασμα αυτό αποτελεί κατά κάποιον τρόπο αυτό που οι Labov & Waletzky (1967) καθώς και η Silva–Corvalan (1981) ονομάζουν ‘επιτομή’ (*abstract*) στο πλαίσιο της αφήγησης. Πρόκειται για αφηγηματικά κομμάτια που συνοψίζουν βασικά γεγονότα της ιστορίας, τα οποία δεν χαρακτηρίζονται μεν από μεγάλη δραματικότητα, αλλά αποτελούν απαραίτητα στοιχεία για την εξέλιξη της πλοκής. Την ίδια λειτουργία επιτελεί το **σηκωθήκαμε** του [17] που έπεται των μετακινήσεων σε θέση [-απόσταση] που δηλώνουν τα **εμφανίζονται** και **μαζεύουν** των [15] και [16] αντίστοιχα, και ακολουθείται από τις μετακινήσεις επίσης σε θέση [-απόσταση] **έρχεται** και **αρχίζει** των [18] και [19]:

(15) **Εμφανίζονται** τρεις (αστυνομικοί) εν ριπή οφθαλμού

(16) Και τους **μαζεύουν**

- (17) Σ' εκείνη τη φάση **σηκωθήκαμε** να φύγουμε
- (18) αλλά **έρχεται** ένας αστυνομικός και
- (19) **Αρχίζει** τις ερωτήσεις, 'από πού είστε' και τέτοια

Σύμφωνα με την Silva–Corvalan (1981) σημαντικό συστατικό στοιχείο κάθε αφήγησης είναι η *αξιολόγηση (evaluation)*, τα μέσα που χρησιμοποιεί ο αφηγητής για να κάνει την ιστορία ενδιαφέρουσα, τονίζοντας την σχετική σημαντικότητα κάποιων από τα γεγονότα που αφηγείται. Το κομμάτι της αξιολόγησης υποτίθεται πως προβάλλει τους λόγους για τους οποίους η ιστορία καθίσταται άξια αφήγησης καθώς τα γεγονότα που περιλαμβάνει είναι επικίνδυνα, ενδιαφέροντα, διασκεδαστικά, παράξενα ή ασυνήθιστα. 'Με άλλα λόγια η αξιολόγηση βοηθάει να αποφευχθεί μια εσωτερική σκέψη ή μια ερώτηση του τύπου «και τι μ' αυτό» εκ μέρους του κοινού' Silva –Corvalan (1981:774).

Εφ' όσον, λοιπόν, ο Ιστορικός Ενεστώτας χρησιμοποιείται για να περιγράψει γεγονότα που ανταποκρίνονται στις παραπάνω προδιαγραφές, όπως συμβαίνει με τις περιπτώσεις χρήσεων του που είδαμε στο πλαίσιο της αφήγησης (1), μπορούμε να πούμε ότι έχει μια τέτοια 'αξιολογητική' λειτουργία. Πρόκειται μάλιστα για μια λειτουργία 'εσωτερικής αξιολόγησης'⁸⁰, με την έννοια ότι ο Ιστορικός Ενεστώτας ως μηχανισμός αξιολόγησης στο πλαίσιο της αφήγησης επιτρέπει στον αφηγητή να παρουσιάσει τα γεγονότα σαν να συνέβαιναν κατά την στιγμή που τα αφηγείται, έτσι ώστε το ακροατήριο να μπορέσει από μόνο του να ερμηνεύσει την σημαντικότητα του ρόλου που τα γεγονότα αυτά διαδραμάτισαν για την εμπειρία.

⁸⁰ Οι Labov & Fensel (1977) αναλύουν τους μηχανισμούς της 'εσωτερικής' αξιολόγησης διαχωρίζοντάς την από την 'εξωτερική' που επιτελείται μέσω εκφωνημάτων ή επεξηγήσεων 'εξωτερικών' ως προς την αφήγηση προκειμένου να καταδειχθούν οι λόγοι για τους οποίους η εκάστοτε αφήγηση είναι επικοινωνιακά κατάλληλη για το εκάστοτε επικοινωνιακό περιεχόμενο.

Με τον τρόπο αυτό τα γεγονότα της ιστορίας αποκαλύπτουν από μόνα τους την σημαντικότητά τους και συνεισφέρουν άμεσα στον επικοινωνιακό στόχο της αφήγησης.

Από ένα τέτοιο συμπέρασμα προκύπτει, όμως, πως τα γεγονότα που ο ομιλητής αφηγείται χρησιμοποιώντας Ενεστώτα, προκειμένου να δικαιολογήσει ακριβώς το γεγονός ότι αφηγείται την ιστορία, είναι και αυτά που παρουσιάζουν μεγαλύτερο δραματικό ενδιαφέρον, που εισπράττονται από τον ίδιο ως τα πιο δραματικά και ζωντανά και που, συνεπώς, είναι και τα πιο συναφή, όσον αφορά το επικοινωνιακό βάρος της ιστορίας. Ο ομιλητής τα συλλαμβάνει γνωστικά ως πιο συναφή, τα βλέπει και πάλι να εκτυλίσσονται ζωντανά μπροστά στα μάτια του και αυτό το αποτέλεσμα της συνάφειας είναι αυτό που προσπαθεί να μεταδώσει στο ακροατήριο του μέσω της χρήσης του Ενεστώτα.

Η Wolfson (1979:174), ωστόσο, ισχυρίζεται πως ‘τα πιο δραματικά γεγονότα, συχνά περιγράφονται μέσω παρελθοντικού χρόνου’. Το παράδειγμά της, όμως, (*And I said, ‘Mister, you’re not gonna get any gas in front of me’*) είναι μάλλον ατυχές, εφ’ όσον αυτό που εκφέρεται σε Αόριστο είναι το λεκτικό ρήμα, το οποίο πολλές φορές δεν είναι καν απαραίτητο να αναφερθεί. Αυτό όμως που λέγεται πραγματικά από τον ομιλητή και που, κατά την γνώμη μας, αποτελεί το κυρίως δραματικό γεγονός, εκφέρεται με Ενεστώτα. Η ίδια η Wolfson ισχυρίζεται ότι το πιο σημαντικό και δραματικό γεγονός είναι το ότι ο ομιλητής αντιμετωπίζοντας τον συνομιλητή του σ’ αυτήν την κατάσταση ΛΕΕΙ κάτι.

Θα συμφωνήσουμε, ωστόσο, με την Silva-Corvalan, η οποία ισχυρίζεται ότι ‘μια αλλαγή στο περιεχόμενο αυτού που λέει ο ομιλητής προκαλεί και μια αλλαγή στο διαλεκτικό αποτέλεσμα της λεκτικής πράξης’ (1981:777) καθώς και με την Schrifflin (1981) που ισχυρίζεται ότι τα εντός εισαγωγικών εκφωνήματα που

μεταφέρουν σε ευθύ λόγο την λεκτική δράση εκφέρονται με Ενεστώτα προκειμένου να επιτευχθεί μεγαλύτερη αμεσότητα και να κορυφωθεί η δραματική ένταση και θα εμμείνουμε στον ισχυρισμό μας ότι ο χρόνος που μαρκάρεται με το χαρακτηριστικό [-Αποστ] (εν προκειμένω ο Ενεστώτας), παραμένει μαρκαρισμένος με το χαρακτηριστικό [+συνάφεια] στο αφηγηματικό κείμενο, κατόπιν μιας γνωστικής σύγκρισης που επιτελεί συνειδητά ή ασυνείδητα ο ομιλητής, μεταξύ των γεγονότων που προτίθεται να αφηγηθεί, προκειμένου να προβάλλει τα πιο δραματικά και συναφή απ' αυτά.

Η αφήγηση (2) δομείται περίπου με τον ίδιο τρόπο. Η εισαγωγή στην πλοκή της ιστορίας επιτελείται μέσω παρελθοντικού χρόνου όπως είδαμε πιο πάνω. Η πρώτη μετακίνηση προς τα εμπρός, από θέση [+απόσταση] σε θέση [-απόσταση] δηλαδή, επιτελείται, στο [9] με το επεισόδιο της συνάντησης στο γραφείο:

9. **μπαίνω**, που λες, την άλλη μέρα στο γραφείο
10. και **βλέπω** την Αφροδίτη
11. και **είχε** το θράσος να κάνει πως **ξαφνιάστηκε**
12. της **λέω** 'τι κάνεις εσύ εδώ;
13. αλλά δεν **πρόλαβε** να μου απαντήσει γιατί
14. **βγαίνει** εκείνη την ώρα η γραμματέας και με φωνάζει

Η δραματική ένταση του επεισοδίου προβάλλεται από την μετακίνηση και την χρήση του Ενεστώτα στα [9-10] (**μπαίνω** και **βλέπω**), ενώ μια 'επιτομή' στο [13] χωρίζει το επεισόδιο σε δύο υπο-επεισόδια, με το δεύτερο να αρχίζει στο [14] με

την είσοδο της γραμματέως. Ο Ενεστώτας του ρήματος *βγαίνει* στο [14] δίνει έμφαση στην κορύφωση της αγωνίας της υποψήφιας για την θέση, εφ' όσον η είσοδος της γραμματέως προαναγγέλει την αρχή της συνέντευξης. Αυτό φαίνεται ιδιαίτερα και από το εκτός χρονικού άξονα σχόλιο που ακολουθεί αμέσως μετά, στο [15]:

15. και εκείνη την ώρα, *καταλαβαίνεις*, μόνο την Αφροδίτη δεν είχα στο μυαλό μου

Παρεμβάλλεται, βεβαίως και ο ευθύς λόγος του [12], όπου η ερώτηση 'τι *κάνεις* εσύ εδώ' σε Ενεστώτα κορυφώνει την δράση και θα μπορούσε να οδηγήσει σε μεγάλη εξέλιξη αν η σκηνή δεν διακοπτόταν από την είσοδο της γραμματέως.

Βασισμένη σε παραδοσιακές θεωρίες σχετικά με τον Ενεστώτα, στο πλαίσιο των οποίων πολλοί ερευνητές έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο Ενεστώτας είναι 'άχρονος' (βλ. π.χ. Twadell 1960), η Wolfson ισχυρίζεται ότι, αν ο Ενεστώτας δεν είναι χαρακτηρισμένος σημασιολογικά, το επιχείρημα ότι η χρήση του αποφέρει ένα αποτέλεσμα δραματικότητας αποδυναμώνεται. Η άποψή της είναι ότι ο Ιστορικός Ενεστώτας 'συνεργάζεται' με τον Αόριστο εναλασσόμενος μαζί του 'για να δομήσει και να δραματοποιήσει την εμπειρία σύμφωνα με την προοπτική του ομιλητή' (1979:216). Η εναλλαγή των δύο χρόνων-πάντα σύμφωνα με την Wolfson-οργανώνει χρονολογικά την ιστορία, θέτοντας όρια ανάμεσα στα διάφορα επεισόδιά της, ανεξάρτητα αν μετακινούμαστε από Ενεστώτα σε Αόριστο ή το αντίστροφο. Όπως όμως συμπεραίνει η Schriffin (1981) και όπως φαίνεται στις δύο παραπάνω αφηγήσεις η κατεύθυνση της αλλαγής του χρόνου παίζει ρόλο όσον αφορά τα όρια των επεισοδίων. Συγκεκριμένα η Schriffin παρατηρεί ότι η εναλλαγή από τον Ιστορικό Ενεστώτα στον Αόριστο είναι αυτή που εισάγει ένα

καινούργιο επεισόδιο, ενώ τα γεγονότα του επεισοδίου που παρουσιάζονται ως πιο δραματικά περιγράφονται σε Ενεστώτα.

Το γεγονός ότι η κυρίως δράση του καινούργιου επεισοδίου μεταφέρεται από χρονική θέση [-απόσταση] εκ μέρους του ομιλητή εξυπηρετεί και μια περαιτέρω επικοινωνιακή σκοπιμότητα. Τα δραματικά στοιχεία του νέου επεισοδίου είναι καινούργια και, συνεπώς, ο ομιλητής επιδιώκει να στρέψει την προσοχή του ακροατηρίου του προς αυτά. Προκειμένου να το επιτύχει, πρέπει να τα παρουσιάσει ως πιο συναφή και πιο κοντινά στον ίδιο δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο την ίδια σχέση ανάμεσα στα γεγονότα και στο ακροατήριο.

Στρεφόμαστε τώρα στο γραπτό αφηγηματικό κείμενο προκειμένου να εξετάσουμε το κατά πόσον οι παρατηρήσεις μας σχετικά με την εναλλαγή του Ενεστώτα και Αορίστου ισχύουν και στην περίπτωση του γραπτού αφηγηματικού λόγου.

Το περικείμενο του κειμένου που ακολουθεί είναι το ακόλουθο: οι έμποροι του παραδοσιακού παζαριού του Πειραιά οργανώνουν διαμαρτυρία προκειμένου να μην αλλάξει το παζάρι τοποθεσία.

1. Η νύχτα του Σαββάτου **πέρασε** ήρεμα με την παρουσία πάντα
2. των ισχυρών αστυνομικών δυνάμεων για κάθε ενδεχόμενο. Στις 7 το
3. πρωί της Κυριακής, πριν καλά καλά φέξει, τα επεισόδια
4. **επαναλαμβάνονται**. Νέο καρδιακό επεισόδιο **σημαδεύει** την ήδη
5. ηλεκτρισμένη ατμόσφαιρα. Η καρδιά του Κώστα Παπαδάκη δεν
6. **αντέχει** και **σφριάζεται** στα χαλίκια. Η απότομη πτώση του
7. **είχε** σαν συνέπεια τον ελαφρύ τραυματισμό του!

8. Οι φωνές **γίνονται** εντονότερες και τα συνθήματα
9. **πολλαπλασιάζονται.**
10. ‘Θέλουμε και μεις να ζήσουμε’ **έλεγαν**
11. όλοι με υψωμένες τις γροθιές.
12. Στην είσοδο της Αλιπέδου 350 μικροπωλητές **κάνουν**
13. καθιστική διαμαρτυρία. Η αστυνομία θα πρέπει να σημειωθεί
14. ότι **δεν χρησιμοποιεί** βία. **Συζητά** με τους
15. ενδιαφερόμενους και οι τελευταίοι, με ελάχιστες εξαιρέσεις **υπακούουν.**
16. Το πολύπαθο παραδοσιακό παζάρι του Πειραιά δεν
17. **λειτουργήσε** και την τέταρτη Κυριακή. Αργά το μεσημέρι, οι μπουλντόζες
18. του Δήμου, **μπήκαν** να καθαρίσουν τον χώρο απ’ τα χαλίκια
19. και να κάνουν έργα.

Ο χρονικός άξονας του κειμένου και αυτής της αφήγησης τοποθετείται στο παρελθόν όπως φαίνεται από το *πέρασε* στο [1]. Σε σχέση, λοιπόν, με την σταθερά (Σ), η οποία ισοδυναμεί με την στιγμή της αφήγησης τα γεγονότα βρίσκονται σε απόσταση. Οι τύποι, ωστόσο, *επαναλαμβάνονται, σημαδεύει, αντέχει* και *σωριάζεται* στα [4] και [6], καθώς και τα *γίνονται* και *πολλαπλασιάζονται* στα [8] και [9] αντίστοιχα, είναι ενεστωτικοί και έτσι χαρακτηρίζονται ως [-απόσταση] από το σημείο θέασης του αφηγητή. Έχουμε, λοιπόν, μια πρώτη μετακίνηση προς τα εμπρός, η οποία, ωστόσο, δεν επηρεάζει την χρονική τοποθέτηση των γεγονότων, εφ’ όσον το περιεχόμενο μας βοηθάει να τοποθετήσουμε και αυτά τα γεγονότα στο παρελθόν.

Η επιτομή, λοιπόν, [1], [2] και [3] εξυπηρετεί διττώς τον στόχο της αφήγησης: αφ’ ενός μας εισάγει στον κόσμο της ιστορίας και αφ’ ετέρου μέσω ευκρινών

χρονικών μηχανισμών με παρελθοντική αναφορά, (*η νύχτα του Σαββάτου, το πρωί της Κυριακής, πέρασε*), προσδιορίζει την χρονική τοποθέτηση της αφήγησης εντοπίζοντας τα γεγονότα σε χρονικό σημείο που προηγείται του Σ.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η μετακίνηση από σημείο [+απόσταση] σε σημείο [-απόσταση] λαμβάνει χώρα ακριβώς την στιγμή που αρχίζει η δράση της ιστορίας με την περιγραφή των επεισοδίων. Σ' αυτό το σημείο ο αφηγητής μπαίνει, προφανώς σε μια διαδικασία εσωτερικής αξιολόγησης της αφήγησης του και επιστρατεύει τον Ενεστώτα, προκειμένου να καταδείξει τα γεγονότα που περιγράφονται μέσω του χρόνου αυτού ως πιο δραματικά. Μεταφέροντας τα σε σημείο [-απόσταση] ως προς το Σ τα παρουσιάζει με αμεσότητα και δραματοποιώντας τα παρουσιάζει στον αναγνώστη ως πιο συναφή. Η κορύφωση της δραματικής έντασης έρχεται με την εντός εισαγωγικών φράση στο [10].

10. 'Θέλουμε και μεις να ζήσουμε' έλεγαν...

Η μετακίνηση από εμπρός προς τα πίσω που ακολουθεί από το *έλεγαν* σε Παρατατικό ενδυναμώνει περαιτέρω τον ισχυρισμό ότι αυτό που εκτιμάται από τον ομιλητή ως πιο δραματικό συγκριτικά γεγονός είναι αυτό που μεταφέρεται σε ευθύ λόγο και όχι αυτό που εκφράζεται από το λεκτικό ρήμα. Είναι χαρακτηριστικό το ότι ο αφηγητής επιλέγει να μετακινήσει την χρονική εστίαση σ' αυτό ακριβώς το σημείο προκειμένου να επαναφέρει τον αναγνώστη στον πραγματικό χρόνο δράσης. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι το ρήμα *έλεγαν* εδώ όχι μόνο έπεται μιας σειράς παροντικών μορφολογικά τύπων αλλά και ακολουθείται από τέτοιους, όπως δείχνουν οι μετακινημένοι σε σημείο [-απόσταση] τύποι *κάνουν* [12], *χρησιμοποιεί, συζητά* [14] και *υπακούουν* [15]. Το

λιγότερο δραματικό γεγονός σύμφωνα με την εκτίμηση του αφηγητή φαίνεται να είναι το ότι ‘έλεγαν’ κάτι ενώ το πιο δραματικό εκφράζεται από το ‘τι’ έλεγαν.

Η επόμενη μετακίνηση από Ενεστώτα σε Αόριστο εμφανίζεται, αφού λήξει η σχετική δράση της ‘Αλιπέδου’, η οποία περιγράφεται σε Ενεστώτα, με το *λειτούργησε* στο [16] και συνεχίζεται ως το τέλος της αφήγησης. Τα γεγονότα από το [15] ως το [18] περιγράφονται σε Αόριστο. Ο αφηγητής έχει βγει πλέον από την κυρίως δράση στο παζάρι και ολοκληρώνει την αφήγηση επανερχόμενος στις πραγματικές διαστάσεις των γεγονότων.

Παρατηρούμε, λοιπόν, τα χαρακτηριστικά της εναλλαγής των δύο χρόνων στην γραπτή αφήγηση είναι περίπου τα ίδια με αυτά της προφορικής. Αυτό δεν σημαίνει, σαφώς, ότι σε οποιαδήποτε γραπτή ή προφορική αφήγηση είναι απαραίτητη και αναγκαία η εναλλαγή των χρόνων προκειμένου ο ομιλητής να προβάλλει τα γεγονότα που θεωρεί ως πιο κοντινά, με την έννοια πάντα της γνωστικής απόστασης ή ως πιο συναφή. Αυτό που είναι, ωστόσο, σημαντικό είναι ότι αφ’ ης στιγμής ο αφηγητής επιλέγει να καταφύγει στην εναλλαγή παροντικού και παρελθοντικού χρόνου ως αφηγηματική τεχνική, το επικοινωνιακό αποτέλεσμα της τεχνικής αυτής είναι το ίδιο.

Ο μεν Ενεστώτας δηλώνει γνωστική εγγύτητα και συνάφεια, ο δε Αόριστος γνωστική απόσταση και, συγκριτικά με τον Ενεστώτα, πολύ μικρότερο βαθμό συνάφειας.

5.1.5. Συμπέρασμα

Έχοντας σε πρώτη φάση αναλύσει τα χαρακτηριστικά των χρόνων που εξ αρχής αναγνωρίσαμε ως τους μόνους δεικτικούς της Ελληνικής, χρησιμοποιήσαμε στην

συνέχεια την έννοια της μετακίνησης της χρονικής εστίασης για να ερμηνεύσουμε τις χρήσεις του Ενεστώτα και του Αορίστου /Παρατατικού ως προϊόντα γνωστικής δείξης. Ξεκινώντας από το δεδομένο ότι μια ακαθόριστη έννοια ‘υποκειμενικότητας’ δεν μπορεί να μας πει πολλά για τις πολυλειτουργικές χρήσεις των δεικτικών χρόνων και ιδίως του αμαρκάριστου μέλους της αντίθεσης τους, του Ενεστώτα, είδαμε τις χρήσεις αυτές στο πλαίσιο μη-αφηγηματικού αλλά και αφηγηματικού λόγου.

Καταλήξαμε ότι μέσω γνωστικών συγκρίσεων που πραγματώνει ο ομιλητής χρησιμοποιεί τον Ενεστώτα για να παρουσιάσει τα γεγονότα ως κοντινά και συναφή από το δικό του σημείο θέασης δηλ. από την προοπτική του. Αντίθετα τα γεγονότα στα οποία αναφέρεται χρησιμοποιώντας Αόριστο /Παρατατικό αντιμετωπίζονται από τον ομιλητή ως αποστασιοποιημένα και λιγότερο συναφή. Είναι πολύ χαρακτηριστικό το ότι ο Αόριστος /Παρατατικός διατηρεί τα χαρακτηριστικά αυτά και στο μαρκαρισμένο περικείμενο της αφήγησης, παρ’ όλη την πραγματολογική αποβολή του δικού του μαρκαρίσματος, την οποία αναφέραμε πιο πάνω.

Στο πλαίσιο, λοιπόν, της γνωστικής δείξης οι δυο δεικτικοί χρόνοι παρουσιάζουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

ΕΝΕΣΤΩΤΑΣ:	[-απόσταση]	[+συνάφεια]
ΑΟΡΙΣΤΟΣ /ΠΑΡΑΤΑΤΙΚΟΣ:	[+απόσταση]	[-συνάφεια]

Αξίζει να επαναλάβουμε, ειδικά ως προς το θέμα της συνάφειας, ότι τα παραπάνω χαρακτηριστικά αποτελούν προϊόντα γνωστικής σύγκρισης και, συνεπώς, η αρνητική τιμή της συνάφειας που χαρακτηρίζει τον παρελθοντικό

δεικτικό χρόνο δεν υποδηλώνει ότι οτιδήποτε εκφράζεται με Αόριστο / Παρατατικό είναι μη-συναφές με την έννοια του μη-σχετικού προς το περικείμενο κατανόησης. Είναι, απλώς, η θετική τιμή συνάφειας του Ενεστώτα που επιβάλλει την αντίστοιχη αρνητική τιμή του Αορίστου/ Παρατατικού στο πλαίσιο της γνωστικής σύγκρισης, ειδικά στα περικείμενα όπου ο Ενεστώτας προτιμάται εκεί όπου θα μπορούσε να υπάρξει Αόριστος/ Παρατατικός (βλ. 5.4.4). Η αρνητική τιμή της συνάφειας του Αορίστου /Παρατατικού προκύπτει επίσης και από την θετική τιμή της απόστασης, εφ' όσον πραγματολογικά αλλά και λογικά οτιδήποτε αντιμετωπίζεται από τον ομιλητή ως μακρινό και αποστασιοποιημένο από την παρούσα κατάσταση του θεωρείται αναγκαστικά και όχι το ίδιο συναφές μ' αυτήν.

Η υποκειμενικότητα, λοιπόν, του ομιλητή στο πλαίσιο της χρήσης των χρόνων λειτουργεί με βάση τους άξονες της απόστασης και της συνάφειας και δεν αποτελεί έτσι πλέον μια ακαθόριστη, αφηρημένη έννοια, στην οποία καθένας μπορεί να καταφύγει προκειμένου να ερμηνεύσει εκείνες τις χρήσεις των χρόνων ως δεικτικών κατηγοριών, οι οποίες δεν φαίνεται να καλύπτονται από την παραδοσιακή δεικτική θεωρία.

Στην συνέχεια θα ελέγξουμε το κατά πόσον οι ίδιες έννοιες μπορούν να λειτουργήσουν ερμηνευτικά και για άλλες κατηγορίες δεικτικών προκειμένου να δούμε την δείξη, ως φαινόμενο πλέον, από μια νέα γνωστική προοπτική.

5.2. Τώρα και τότε

Θα αποδείξουμε στην συνέχεια ότι τα χρονικά επιρρήματα, *τώρα* και *τότε* κινούνται ως προς την γνωστική τους δεικτική λειτουργία στους ίδιους άξονες με τους βασικούς δεικτικούς χρόνους, Ενεστώτα και Αόριστο /Παρατατικό αντίστοιχα.

Συγκεκριμένα θα δείξουμε ότι χρήσεις του *τώρα* κινούνται στους ίδιους άξονες με αυτές του Ενεστώτα, οπότε αυτό που κυρίως τις χαρακτηρίζει είναι η απουσία γνωστικής απόστασης και, συνεπώς, η κυριαρχία της συνάφειας, ενώ οι χρήσεις του *τότε* χαρακτηρίζονται από τον πρωταγωνιστικό ρόλο της απόστασης και την συνεπακόλουθη αρνητική τιμή της συνάφειας στο πλαίσιο της γνωστικής σύγκρισης.

5.2.1. Τώρα και συνάφεια

Όσον αφορά τον προσδιορισμό των βασικών δεικτικών σημασιών, η παρατήρηση ότι τα δεικτικά επιρρήματα όπως το *εδώ* και το *τώρα* δεν είναι απαραίτητο να αναφέρονται στον τόπο και τον χρόνο του εκφωνήματος αντίστοιχα, θεωρείται πλέον παραδοσιακή εφ' όσον υπάρχει και μέσα στην θεωρία του ίδιου του Bühler σχετικά με την δόμηση του δεικτικού πεδίου.

Έχει ήδη επισημανθεί εδώ (3.2.1.1) ότι στο πλαίσιο της αντίθεσης *τώρα-τότε*, το *τώρα* αποτελεί το αμαρκάριστο μέλος ενώ το *τότε* το μαρκαρισμένο, με όλες τις ιδιότητες που θεωρήσαμε χαρακτηριστικές μιας αμαρκάριστης κατηγορίας έναντι μιας μαρκαρισμένης.

Στόχος μας εδώ θα είναι να αποδείξουμε ότι οι γνωστικές δεικτικές χρήσεις του *τώρα* εξαρτώνται από τους ίδιους παράγοντες με αυτές του *Ενεστώτα* με κυριότερο το θετικό μαρκάρισμα της συνάφειας, ενώ του *τότε* με τις αντίστοιχες του *Αορίστου/ Παρατατικού* και με το θετικό μαρκάρισμα της απόστασης.

Ξεκινώντας από το *τώρα* θα μας απασχολήσουν δύο κεντρικά ζητήματα: αφ' ενός η χρήση του για την δήλωση χρονικών διαστημάτων σαφώς ευρύτερων από τον ΧΕ και, αφ' ετέρου για την δήλωση χρονικών στιγμών, οι οποίες δεν τοποθετούνται στην σφαίρα του παρόντος.

5.2.1.1. Η εκτεταμένη αντίληψη της ελάχιστης ερμηνείας

Έχουμε ήδη αναφέρει ότι η πιο γνωστή στο πλαίσιο της δείξης ερμηνεία του *Ενεστώτα* είναι το 'σύγχρονο με το τώρα', η λειτουργία του δηλαδή μέσω της οποίας αναφέρεται σε γεγονότα που συμπίπτουν με τον ΧΕ. Ανάλογα, το *τώρα*, σύμφωνα με την παραδοσιακή δεικτική θεωρία που παρουσιάσαμε πιο πάνω ερμηνεύεται ως αντιπροσωπευτικό του χρόνου που καλύπτει ο ΧΕ, έχει δηλαδή και αυτό μια ελάχιστη ερμηνεία. Ήδη, ωστόσο, αναφέραμε ότι συχνά οι ομιλητές χρησιμοποιούν το *τώρα* προκειμένου να αναφερθούν σε χρονικά διαστήματα που ξεπερνούν κατά πολύ το χρονικό διάστημα που καλύπτεται από τον ΧΕ και μάλιστα επεκτείνονται σε ερμηνείες πέρα από τον 'παρόντα χρόνο', στην έννοια της 'παρούσας κατάστασης'.

Θεωρούμε εδώ ότι η έννοια της συνάφειας αποτελεί την έννοια-κλειδί για την ερμηνεία τέτοιων λειτουργιών του δεικτικού χρονικού επιρρήματος, όπως και για τις υπόλοιπες λειτουργίες του που θα συζητήσουμε αργότερα.

Ας δούμε τον διάλογο που ακολουθεί:

1. [Περιεχόμενο: στο λεωφορείο που συνδέει την Τρίπολη με ένα μικρό χωριό, την Στεμνίτσα Αρκαδίας. Ο οδηγός κάθεται στη θέση του έτοιμος να ξεκινήσει.]

Οδηγός: *λοιπόν, παιδιά είστε όλοι μέσα; Φύγαμε!*

Επιβάτης: *Μα, περίμενε, έχουμε ακόμα πέντε λεπτά!*

Οδηγός: *Είναι έξι και πέντε, ρε φίλε, φεύγουμε!*

Επιβάτης: *Μα, νόμιζα πως φεύγει (το λεωφορείο) στις έξι και δέκα.*

Οδηγός: *Εκεί είσαι ακόμα; **Τώρα** φεύγουμε έξι και πέντε. Έχει αλλάξει η ανταπόκριση.*

Όπως φαίνεται, παρ' όλο που η χρήση του *τώρα* στην παραπάνω κατάσταση σαφώς σχετίζεται με τον χρόνο του εκφωνήματος, εφ' όσον προφανώς τον περιλαμβάνει, θα ήταν παράλογο να ερμηνεύσουμε το *τώρα* ταυτίζοντας το με τον χρόνο εκφώνησης. Είναι εμφανές πως ο συνομιλητής που θα πρέπει να αποκωδικοποιήσει την σημασία του *τώρα* σε αυτήν την περίπτωση, χρειάζεται γνώση που να ξεπερνάει την απλή αντίληψη του χρόνου του εκφωνήματος. Υπάρχει μια ολόκληρη σειρά εικασιών, στις οποίες θα πρέπει να καταφύγει προκειμένου να φτάσει σε μια ικανοποιητική ερμηνεία της χρήσης του δεικτικού. Βασική γνωστική ενέργεια είναι να αντιληφθεί ποιος είναι ο επικοινωνιακός στόχος του εκφωνήματος, η συνάφεια του προς το τρέχον επικοινωνιακό περιεχόμενο.

Προκειμένου, λοιπόν, ο συνομιλητής να ερμηνεύσει το *τώρα* στο παραπάνω παράδειγμα, πρέπει να ενεργοποιήσει συναφή περιεχόμενα που προϋποθέτουν κάποια κοινή γνώση. Το *τώρα* στο (1) προϋποθέτει κάποια αλλαγή στα δρομολόγια των λεωφορείων. Βάσει πιο γενικών κανόνων, οι οποίοι διέπουν την

λεκτική επικοινωνία (βλ. 4.2.5), ο συνομιλητής μπορεί να υποθέσει ότι, προφανώς, ο ομιλητής δεν αναφέρεται μέσω αυτής την αναφοράς σε ένα διαφοροποιημένο πρόγραμμα, σε μια κατάσταση που ίσχυε πολλά χρόνια πριν ή πριν από πολλές αλλαγές δρομολογίων. Συνεπώς, ο χρόνος ο οποίος υπονοείται μέσω του *τόρα* μπορεί να προσδιοριστεί ως ‘από την τελευταία ή κάποια σχετικά πρόσφατη αλλαγή στα δρομολόγια’. Εφ’ όσον ο συνομιλητής γνωρίζει περισσότερα σχετικά με τις αλλαγές δρομολογίων, θα μπορέσει ενδεχομένως να προσδιορίσει την αλλαγή με μεγαλύτερη ημερολογιακή ακρίβεια, αν αυτό είναι απαραίτητο, ή τουλάχιστον θα μπορέσει να αποφασίσει μεταξύ των εναλλακτικών λύσεων ‘από την τελευταία φορά που τα δρομολόγια άλλαξαν’ ή ‘από μια πρόσφατη αλλαγή στα δρομολόγια’. Αν όχι, η ερμηνεία μπορεί και πάλι να σταματήσει σ’ αυτό το σημείο χωρίς να έχει παραλειφθεί καμία περικειμενικά συναφής πληροφορία.

Ας εξετάσουμε ένα ακόμη παράδειγμα:

2. [Ο γιος της Α, Έλληνας από την μητέρα του και Γερμανός από τον πατέρα του, είναι δημόσιος υπάλληλος και πρόσφατα μετατέθηκε στην Γερμανική πρεσβεία μιας Ανατολικής χώρας. Τηλεφωνεί στην μητέρα του λέγοντας της τις πρώτες του εντυπώσεις και στην συνέχεια η Α μεταφέρει μια ζωντανή εικόνα των εντυπώσεων αυτών]

*... έχουν έναν πρέσβη που είναι περίπου πενήντα χρόνων και **τόρα(α)** πρόκειται να τον αλλάξουν. Δεν νομίζω ότι εμείς (στην δυτική Γερμανία) είχαμε πρεσβευτή εκεί, μόνο οι ανατολικοί είχαν και αυτοί θα ανακληθούν όλοι **τόρα(β)**. Και **τόρα(γ)**, λέει, θα έρθει μια γυναίκα πρέσβης, καμιά εξηνταριά χρόνων.....*

Είναι προφανές ότι καμία από τις τρεις χρήσεις του *τόρα* δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως ‘την χρονική στιγμή του εκφωνήματος’. Η καθεμία έχει την δική της ερμηνεία, η οποία μπορεί να προκύψει μόνο μέσω των συναφών περικειμένων τα οποία έχουν από κοινού υπ’ όψιν τους οι συμμετέχοντες στην επικοινωνία.

Το ‘*τόρα* (α)’ πρόκειται να τον αλλάξουν’ εισάγει μια κατάσταση μετάβασης και προσδοκίας στην νέα επαγγελματική κατάσταση και η συμβολή του *τόρα* μπορεί να ερμηνευθεί ως ‘έπεται μια συναφής αλλαγή κατάστασης’. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το ‘*τόρα* (β)’ εφ’ όσον η συναφής κοινή γνώση των συμμετεχόντων που απαιτείται για την ερμηνεία του είναι ‘*τόρα* που η Δυτική Γερμανία δεν αποτελεί από μόνη της μία χώρα’. Όσον αφορά την ποσοτική διάσταση η χρονική περίοδος στην οποία αναφέρεται το *τόρα* (β) είναι σαφώς πιο εκτεταμένη από αυτήν του *τόρα* (α). Οποιαδήποτε σύγκριση μεταξύ των δύο, ωστόσο, φαίνεται να είναι μάλλον άτοπη, εφ’ όσον επικοινωνιακά οι δύο χρήσεις φαίνονται να εξυπηρετούν διαφορετικές επικοινωνιακές σκοπιμότητες. Το *τόρα* (α) αποτελεί ένα είδος έμφασης σε μια μεταβατική κατάσταση μέσα από την οπτική των συμμετεχόντων, ενώ το δεύτερο είναι ένα επεξηγηματικό σχόλιο που αφορά την χρονική σειρά των γεγονότων.

Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, εξετάζοντάς το από μια επιφανειακή προοπτική, ότι το *τόρα* (γ) έχει κοινό χρόνο αναφοράς με το *τόρα* (α). Μελετώντας το, ωστόσο, πιο προσεκτικά θα παρατηρήσουμε ότι το δεικτικό έχει επιλεγεί από διαφορετικές οπτικές γωνίες στα δύο εκφωνήματα. Το *τόρα* (α) περιορίζεται στην επερχόμενη αλλαγή κατάστασης ενώ το *τόρα* (γ) ισοδυναμεί νοητικά με το ‘όταν ο νυν πρεσβευτής αποχωρήσει’.

Τα παραπάνω παραδείγματα μπορούν να λειτουργήσουν ερμηνευτικά ως προς την ιδιομορφία που παρουσιάζει το αμαρκάριστο *τόρα*, την ιδιότητα του να

επεκτείνεται απεριόριστα ως προς τον χρόνο αναφοράς του, περιλαμβάνοντας συνήθως τον ΧΕ. Είναι σαφές ότι μια ερμηνεία ‘υποκειμενικότητας’ δεν μπορεί να είναι αρκετή σε τέτοιες περιπτώσεις. Αντίθετα μια ερμηνεία σύμφωνα με την οποία ο χρόνος προσδιορίζεται με βάση τα συναφή γεγονότα και τις συναφείς αλλαγές μπορεί να σταθεί πιο διαφωτιστική. Μέσω αυτής οι ‘εκτεταμένες’ χρήσεις του *τόρα* μπορούν να το προσδιορίσουν πραγματολογικά ως ‘από/ ως και την τελευταία/ επόμενη συναφή μεταβολή των καταστάσεων’.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο θα ήταν άτοπο να περιορίσουμε την ερμηνεία του *τόρα* βάσει της παραδοσιακής έννοιας του χρόνου εκφώνησης και συνεπώς να προσεγγίζουμε την ερμηνεία αυτού του τύπου δεικτικών χωρίς να λαμβάνουμε υπ’ όψιν τα συναφή περιεχόμενα συνομιλίας.⁸¹

Στην συνέχεια θα δούμε το πώς η γνωστική συνάφεια διαπλέκεται με την γνωστική εγγύτητα προκειμένου να οδηγηθούμε σε πιο σφαιρικά συμπεράσματα όσον αφορά τις χρήσεις του συγκεκριμένου δεικτικού.

5.2.1.2. Το ‘ιστορικό-αφηγηματικό *τόρα*’ και η εκμηδένιση της απόστασης

Ας υποθέσουμε ένα περιεχόμενο στο πλαίσιο του οποίου δίνεται μια διάλεξη σχετικά με την εισβολή του Ναπολέοντα στην Ρωσία. Ο ομιλητής παρουσιάζει με έμφαση την διαδοχή των γεγονότων:

*‘Τα στρατεύματα του Ναπολέοντα *τόρα* προωθούνται. Οι συνοριακοί πληθυσμοί υποχωρούν και ο Τσάρος καλεί εκτάκτως τους υπουργούς του. Τι θα συμβεί στη συνέχεια; Ξέρετε;’*

⁸¹ Βλ. Murray (1983), Sperber & Wilson (1986).

Τα παραπάνω εκφωνήματα εκφέρονται μέσω παροντικών και μελλοντικών χρόνων αλλά αναφέρονται σε χρονική περίοδο που τοποθετείται 173 χρόνια πριν τον χρόνο εκφώνησης.

Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι μια τέτοιου είδους ακολουθία έχει νόημα μόνον εφ' όσον το *τόρα* της πρώτης πρότασης αποτελεί κομμάτι μιας αναφορικής αλυσίδας, η οποία εκτείνεται πριν από την πρόταση αυτή. Ο ομιλητής θα μπορούσε να έχει πει 'Είναι Μάης του 1812' αμέσως πριν την εκφώνηση του 'Τα στρατεύματα του Ναπολέοντα *τόρα* προωθούνται' και το *τόρα* να έχει αποκτήσει το σημείο αναφοράς του μέσω της σύνδεσης του με την προηγούμενη πρόταση.

Δύο απαντήσεις θα μπορούσαν να δοθούν σε έναν τέτοιο ισχυρισμό: αφ' ενός δεν υφίσταται καμία ανάγκη να υποθέσουμε ότι το εκφώνημα, το οποίο περιέχει το 'τόρα' έπεται κάποιου άλλου το οποίο μας δίνει τα χρονολογικά στοιχεία της εισβολής. Το ακροατήριο μπορεί ούτως ή άλλως να τα γνωρίζει μέσω άλλων πηγών, σχετικών διαβασμάτων ή προηγούμενων διαλέξεων ή μπορεί και απλώς να αντιλαμβάνεται ότι πρόκειται για κάποια στιγμή στο παρελθόν. Ο ομιλητής προϋποθέτει κάποια γνώση του χρόνου της εισβολής αλλά μια τέτοια προϋπόθεση δεν καθιστά απαραίτητο το να εντάσσεται αυτή η γνώση σε κάποια αναφορική αλυσίδα, η οποία να περιλαμβάνει και το εν λόγω εκφώνημα.

Δεύτερον, ακόμα και αν υποθέσουμε ότι όντως είχαμε ένα εκφώνημα του τύπου 'Είναι Μάης του 1812' να προηγείται, θα είχαμε και πάλι ένα εκφώνημα, το οποίο αναφέρεται μέσω παροντικών χρονικών δεικτικών (του Ενεστώτα συγκεκριμένα) σε μια χρονική στιγμή του παρελθόντος. Ο ομιλητής δεν θα μπορούσε να έχει πει:

** 'Ήταν Μάης του 1812. Τα στρατεύματα του Ναπολέοντα *τόρα* προωθούνται.'*

Θα μπορούσε, ωστόσο, να έχει πει:

‘Ήταν Μάης του 1812. Τα στρατεύματα του Ναπολέοντα τώρα προωθούνταν’

Οι παρελθοντικοί, όμως, χρόνοι των *ήταν* και *προωθούνταν* του τελευταίου εκφωνήματος, σαφώς δεν αποστερούν το *τώρα* από την ιστορική-αφηγηματική του λειτουργία, αφού η μετακίνηση της χρονικής εστίασης για λόγους αμεσότητας επιτυγχάνεται από το *τώρα*, παρά την παρουσία αντίθετων δεικτικών (των παρελθοντικών χρόνων).

Είναι προφανές, λοιπόν, ότι η χρήση του *τώρα* σε αυτήν την περίπτωση βρίσκεται σε απόλυτη αντιστοιχία με παρόμοιες χρήσεις του Ιστορικού Ενεστώτα που μελετήσαμε πιο πάνω. Ο ομιλητής παρουσιάζει εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς για το συγκεκριμένο γεγονός και το αναπαριστά ως άμεσο και κοντινό ακριβώς επειδή το θεωρεί συναφές ως προς τα ενδιαφέροντα του ίδιου και του κοινού του. Η συνάφεια του περικειμένου είναι αυταπόδεικτη, ακριβώς επειδή το κοινό βρίσκεται εκεί προφανώς γνωρίζοντας τους στόχους της ομιλίας.

Συζητώντας την χρήση του *τώρα* σε ιστορικά περικείμενα ο Smith (1989:170) την διαχωρίζει από τις άλλες του ίδιου επιρρήματος που έχουν παρελθοντική αναφορά λέγοντας ότι πρόκειται για μια ειδική ‘ιστορική-εμφατική’ χρήση. Θεωρεί ότι ο ομιλητής σε τέτοιες περιπτώσεις προβάλλει μια ιστορική χρονική στιγμή την οποία θεωρεί σημαντική και στην οποία θέλει να προκαλέσει την προσοχή και ότι, συνεπώς, η χρήση του δεικτικού σε ιστορικά περικείμενα διαφοροποιείται από τις χρήσεις σε άλλα αφηγηματικά περικείμενα, στα οποία μέσω του *τώρα* επιδιώκεται η ζωντανή και αληθοφανής αναπαράσταση των γεγονότων.

Θα λέγαμε, ωστόσο, διαφωνώντας μαζί του ότι η ανάγκη μιας τέτοιας περαιτέρω υποδιαίρεσης δεν μας είναι κατανοητή. Δεν βλέπουμε δηλαδή να

υφίσταται ουσιώδης διαφορά μεταξύ της χρήσης του *τόρα* σε ένα περικείμενο όπως το παραπάνω και της χρήσης του *τόρα* σε ένα εκφώνημα όπως το (4):

(4) *Ακούστηκε το τελικό σφύριγμα. **Τώρα** η νίκη ήταν σίγουρη!*

Θεωρούμε ότι και στις δύο περιπτώσεις το *τόρα* χρησιμοποιείται εκ μέρους του ομιλητή προκειμένου αυτός να τονίσει ότι δεν υφίσταται νοητική απόσταση ανάμεσα στον ίδιο και το γεγονός που περιγράφει, ότι θεωρεί το γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό και συναφές προς την παρούσα κατάσταση του και ως τέτοιο επιδιώκει να το περάσει και στον συνομιλητή.

Ανάλογη ερμηνεία έχει σαφώς και η χρήση του *τόρα* σε περικείμενα όπου ο λόγος συνοδεύεται από εικόνα, όπως στην περίπτωση των τηλεοπτικών αναμεταδόσεων, όπως στο (5):

(5) *...ο Νικολαΐδης κινείται **τόρα** επιθετικά προς το τέρμα, μαρκάρεται στενά, αλλά, **τόρα, τόρα**, είναι μέσα!*

Είναι χαρακτηριστικό ότι το εκφώνημα (5) δεν προέρχεται από ζωντανή μετάδοση ποδοσφαιρικού αγώνα αλλά από μαγνητοσκοπημένη. Ο αγώνας έχει ήδη ολοκληρωθεί και το αποτέλεσμα είναι γνωστό τόσο στον εκφωνητή όσο και στους τηλεθεατές. Η χρήση του *τόρα* σε τέτοιο περικείμενο μπορεί να θεωρηθεί ανάλογη με αυτήν του Ενεστώτα σε λεζάντες εφημερίδων που εξετάσαμε πιο πάνω (5.1.3.3). Η ύπαρξη εικόνας φέρνει ζωντανά μπροστά στα μάτια του ομιλητή το παρελθοντικό γεγονός, το καθιστά εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς για τον ίδιο και το κοινό του. Πέρα από το γεγονός ότι μέσω του παροντικού δεικτικού ο ομιλητής καταδεικνύει την συνάφεια της αφήγησης, η αφήγηση γίνεται περαιτέρω

συναφής μέσω της οπτικής επαφής που ο ομιλητής και το κοινό είναι σε θέση να διατηρούν με το γεγονός.

Και στα τρία, λοιπόν, παραπάνω παραδείγματα έχουμε μετακίνηση χρονικής εστίασης, η οποία πραγματώνεται μέσω του αμαρκάριστου μέλους της δεικτικής χρονικής αντίθεσης *τόρα-τότε*. Εκτός, λοιπόν, από την ελάχιστη ερμηνεία του *τόρα* και την επέκτασή της έχουμε και μια ιστορική-αφηγηματική χρήση του *τόρα* ανάλογη με αυτήν του ιστορικού-αφηγηματικού Ενεστώτα, η οποία εξυπηρετεί και τις ίδιες πραγματολογικές-γνωστικές σκοπιμότητες: εκμηδένιση της χρονικής απόστασης μέσω της γνωστικής εγγύτητας, η οποία οφείλεται στην συνάφεια που ο ομιλητής αποδίδει στο γεγονός αναφοράς.

Παρ' όλο που δεν διαπιστώνονται, στα ελληνικά τουλάχιστον, 'άχρονες' χρήσεις του *τόρα* ανάλογες με τις αιώνιες αλήθειες π.χ. που εκφράζει ο Ενεστώτας, είναι χαρακτηριστικό ότι το επίρρημα φαίνεται να διαθέτει τις ίδιες τιμές μαρκαρίσματος της απόστασης και της συνάφειας που διαπιστώσαμε και στην περίπτωση του Ενεστώτα. Τόσο δηλαδή στην περίπτωση της ελάχιστης ερμηνείας του *τόρα* και της εκτεταμένης αντίληψής της, όσο και στην περίπτωση της ιστορικής-αφηγηματικής χρήσης, το συγκεκριμένο δεικτικό διαθέτει τα χαρακτηριστικά [-απόσταση] και [+συνάφεια], έχει δηλαδή τιμές απόστασης και συνάφειας όμοιες με αυτές που διαπιστώσαμε πιο πάνω για τον Ενεστώτα.

Στην συνέχεια θα προσπαθήσουμε να αποδείξουμε ότι το μαρκαρισμένο μέλος της αντίθεσης, το *τότε* δηλαδή, χαρακτηρίζεται, όπως και ο Αόριστος /Παρατατικός από τις ακριβώς αντίστροφες τιμές των δυο εννοιών που αναγνωρίσαμε ως συνιστώσες της υποκειμενικότητας κατά την χρήση των δεικτικών.

5.2.2. Τότε και η αποστασιοποίηση των γεγονότων

Εξετάσαμε ήδη το δεικτικό *τόρα* και το συνδέσαμε σε μεγάλο βαθμό με το χαρακτηριστικό της συνάφειας. Το *τόρα* αποτελεί όπως είδαμε τον ένα πόλο μιας δεικτικής αντίθεσης της οποίας τον δεύτερο πόλο αποτελεί το χρονικό επίρρημα *τότε* (βλ. 3.2.1.1).

Εξ αρχής θεωρήσαμε το *τότε* ‘προβληματική’ περίπτωση για τους εξής δύο λόγους: αφ’ ενός- αντίθετα με το *τόρα*, το οποίο παραδοσιακά αναφέρεται στο παρόν- η χρήση του *τότε* μπορεί να αναφέρεται σε δύο διαφορετικές χρονικές βαθμίδες, στο παρελθόν και στο μέλλον. Αφ’ ετέρου το συγκεκριμένο επίρρημα εμφανίζεται στις περισσότερες χρήσεις του ως αναφορικό και πολύ λιγότερο ως δεικτικό.

Συζητώντας εν συντομία την διαφορά μεταξύ δείξεως και αναφοράς (βλ. 3.1.1) αναφέραμε ότι τα δεικτικά στοιχεία συνήθως συσχετίζουν το εκφώνημα με εξωγλωσσικές πτυχές της επικοινωνιακής κατάστασης, με ένα περικείμενο, ενώ τα αναφορικά δημιουργούν ανάλογους συσχετισμούς μεταξύ γλωσσικών στοιχείων και συγκεκριμένα μεταξύ του εκφωνήματος και του κειμένου στο οποίο αυτό εντάσσεται.

Η πραγμάτευση που θα ακολουθήσει επικεντρώνεται στο γεγονός ότι κυρίαρχο χαρακτηριστικό του *τότε* είναι το θετικό μαρκάρισμα της απόστασης (κατ’ αντιδιαστολή με το *τόρα*, ως κυρίαρχο χαρακτηριστικό του οποίου αναγνωρίσαμε το θετικό μαρκάρισμα της συνάφειας) και ότι το χαρακτηριστικό αυτό δεν χάνεται ούτε στις περιπτώσεις κατά τις οποίες το εν λόγω επίρρημα λειτουργεί αναφορικά.

Θα δειχθεί επίσης ότι το *τότε* διαθέτοντας το χαρακτηριστικό της *αποδέσμευσης* από το παρόν, το οποίο αναγνωρίσαμε και στην περίπτωση του Αορίστου/Παρα-

τατικού, κατά την διαδικασία της σύγκρισης αναπόφευκτα μαρκάρεται αρνητικά ως προς το χαρακτηριστικό της συνάφειας.

5.2.2.1. Η δεικτική σημασία και η αντίθεση με το τώρα

Στην προκαταρκτική μας συζήτηση σχετικά με τα δεικτικά χρονικά επιρρήματα (3.1.1.1) αναγνωρίσαμε ότι η βασική σημασία του *τότε* περιλαμβάνει αναφορά σε χρονικό σημείο που δεν μπορεί ποτέ να είναι ο ΧΕ. Το *τότε* μπορεί να αναφέρεται σε χρονική στιγμή που είτε προηγείται είτε έπεται του ΧΕ. Είναι προφανές λοιπόν ότι σε αυτό το πλαίσιο, αν υποθέσουμε ότι τα εκφωνήματα 1(α-γ) παράγονται στο περικείμενο μιας συνέντευξης, έτσι ώστε να μπορούν να απομονωθούν από άλλες ερωτήσεις, μπορούμε να τα θεωρήσουμε αποδεκτά αντίθετα με το (1δ) το οποίο δεν εμφανίζεται ως αποδεκτό εκφώνημα:

(1) α. *Εργαζόσασταν τότε;*

β. *Εργάζεστε τώρα;*

γ. *Θα εργάζεστε τότε;*

*δ. *Εργάζεστε τότε;*

Το *τότε* στο (1δ) έρχεται σε αντίφαση με τον Ενεστώτα του εκφωνήματος εφ' όσον το αντιλαμβανόμαστε να τοποθετεί το γεγονός σε δύο διαφορετικές χρονικές στιγμές ταυτόχρονα, πράγμα λογικά και πραγματολογικά αδύνατον.⁸²

⁸² Αξίζει να σημειωθεί σ' αυτό το σημείο ότι η αντιπαραβολή του (1δ) με το (4) πιο πάνω καταδεικνύει την μαρκαρισμένη φύση του *τότε*. Συγκεκριμένα, ενώ πιο πάνω είδαμε το *τώρα* μέσω της μετακίνησης της χρονικής εστίασης μπορεί να είναι συμβατό με χρόνο του παρωχημένου χωρίς να καθιστά το εκφώνημα μη-αποδεκτό πράγμα που όπως φαίνεται από το (1δ) δεν συμβαίνει και με το *τότε* που ως μαρκαρισμένο περιορίζεται με μεγαλύτερη αυστηρότητα από περικειμενικούς παράγοντες.

Είναι χαρακτηριστικό πάντως πως η αποστασιοποιητική λειτουργία του *τότε* αναδεικνύεται κυρίως στο πλαίσιο της αντίθεσής του με το *τόρα* όπως φαίνεται στα (2.α-β):

(2) *Τον συνάντησες τον Γιάννη όταν πήγες Λονδίνο;*

(2) α. *(Όχι) τον συνάντησα τώρα.*

β. *(Ναι) τον συνάντησα τότε.*

Στο (2α) παρά την ύπαρξη του Αορίστου του ρήματος το *τόρα* έχει σημασία χαρακτηρισμένη ως [-απόσταση] δηλώνοντας ότι ο χρόνος του γεγονότος ‘συναντάω τον Γιάννη’ είναι ή αντιμετωπίζεται από τον ομιλητή ως κοντινότερος χρονικά από τον χρόνο του γεγονότος ‘πάω στο Λονδίνο’.⁸³

Τα αντιπροσωπευτικότερα παραδείγματα, ωστόσο, αμιγώς δεικτικής χρήσης του *τότε* παρατίθενται από τον Nunberg (1978:3) και την Schriffin (1990:258). Είναι οι περιπτώσεις τις οποίες αναφέραμε και πιο πάνω, όπου κάποιος χρησιμοποιεί το *τότε* αναφερόμενος σε οντότητα του αντικειμενικού και όχι του γλωσσικού περιβάλλοντος. Η Schriffin (1990:258) περιγράφει την κατάσταση όπου η κόρη της αναφερόμενη σε μια φωτογραφία της παιδικής της ηλικίας εκφωνεί το (3):

(3) *Γελούσα τότε.*

Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η Schriffin ο ομιλητής θα πρέπει, προκειμένου να παραγάγει ένα εκφώνημα σαν το (3), να υποθέσει κοινή εστίαση της προσοχής

⁸³ Βλ. Schriffin (1990: 252),

των συμμετεχόντων, έναν μεγάλο βαθμό δηλαδή καταστασιακής σημαντικότητας που μας παραπέμπει στην έννοια της νευματικής δείξης. (βλ. 2.4). Χωρίς μια τέτοια προϋπόθεση το σημείο αναφοράς του *τότε* θα πρέπει να προσδιοριστεί κειμενικά με ένα εκφώνημα όπως το (4):

(4) *Γελούσα την εποχή που τραβήχτηκε αυτή η φωτογραφία*

Είναι εμφανές, λοιπόν, τόσο από την αντίθεση με το *τόρα* όσο και από το τελευταίο παράδειγμα αυτό που υποστηρίζεται γενικώς από την δεικτική θεωρία και που εδώ θεωρήθηκε δεδομένο, ότι δηλαδή το *τότε* μαρκάρεται από το χαρακτηριστικό [+απόσταση], το οποίο και διατηρεί σε κάθε δεικτική χρήση.

5.2.2.2. Σχέση δεικτικής και αναφορικής λειτουργίας

Η Schrifin (1990) -στης οποίας τις παρατηρήσεις στηρίζεται και το μεγαλύτερο μέρος της συζήτησης μας σ' αυτήν την υποενότητα- συζητώντας το αγγλικό *then*, καταλήγει σε δύο είδη αναφορικής σημασίας του εν λόγω δεικτικού: αυτήν που φανερώνει διαδοχή παρελθοντικών γεγονότων και αυτήν που φανερώνει επικάλυψη μεταξύ παρελθοντικών γεγονότων,⁸⁴ όπως φαίνεται στα παραδείγματα (5) και (6) αντίστοιχα:

(5) *Του μίλησε πολύ άσχημα.*

Και τότε αυτός βρόντηξε την πόρτα και έφυγε.

⁸⁴ Η Schrifin συσχετίζει τις δύο αυτές λειτουργίες του *τότε* με την θέση του μέσα στην πρόταση παρατηρώντας ότι όταν βρίσκεται στην αρχή της πρότασης δηλώνει διαδοχή ενώ όταν βρίσκεται στο τέλος της δηλώνει επικάλυψη. Η ελεύθερη σειρά των όρων της πρότασης που χαρακτηρίζει την ελληνική, ωστόσο, δεν μας επιτρέπει να συναγάγουμε παρόμοια συμπεράσματα.

(6) ...ήταν το σπίτι σε κακά χάλια με τις επισκευές και όλα αυτά

και δούλευα κιόλας τότε και φαντάζεσαι τι γινόταν!

Στο παράδειγμα (5) το γεγονός που δηλώνεται από το ‘βρόντηξε την πόρτα’ φαίνεται να έπεται του γεγονότος ‘μίλησε πολύ άσχημα’ και φαίνεται να είναι η παρουσία του *τότε* που υπαγορεύει μια τέτοια ερμηνεία.

Η παρουσία του *τότε* ωστόσο είναι που υπαγορεύει και την ερμηνεία της επικάλυψης που θα πρέπει να αποδοθεί στο (6). Τα γεγονότα ‘ήταν σε κακά χάλια’ και ‘δούλευα’ τα αντιλαμβανόμαστε να λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα στο παρελθόν.

Αυτό που είναι σημαντικό, ωστόσο, είναι ότι και στις δύο περιπτώσεις, τόσο της διαδοχής όσο και της επικάλυψης, το *τότε* συσχετίζει μεταξύ τους, αναφορικά, γεγονότα τα οποία βρίσκονται σε απόσταση από τον ΧΕ. Με αυτόν τον τρόπο επανακτά την πρωτοτυπική δεικτική του σημασία της απόστασης ‘απλώς επειδή εστιάζει την προσοχή σε μια χρονική στιγμή που είναι ήδη παρελθούσα’ (Schriffin 1990: 261).

Η αναφορική, λοιπόν, σημασία του *τότε* φαίνεται να αποτελεί απόρροια της πρωτοτυπικής του δεικτικής σημασίας. Η πρωταρχικότητα εξάλλου της δεικτικής σημασίας έναντι της αναφορικής αποτελεί κοινό τόπο και στο πλαίσιο της παραδοσιακής δεικτικής θεωρίας. Ο Lyons συγκεκριμένα αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ‘η έννοια της αναφοράς προϋποθέτει ότι η οντότητα στην οποία αναφερόμαστε θα πρέπει ήδη να έχει την θέση της στο πλαίσιο της επικοινωνιακής κατάστασης. Κάτι τέτοιο, ωστόσο, δεν ισχύει και για την δείξη. Αντιθέτως, η δείξη αποτελεί ένα από τα πρωταρχικά μέσα τοποθέτησης των οντοτήτων στο σύμπαν

της επικοινωνιακής κατάστασης έτσι ώστε στην συνέχεια να έχουμε την δυνατότητα να αναφερόμαστε σ' αυτές.' (1977b: 673).

Προκύπτει, συνεπώς, ότι και στην ιδιάζουσα περίπτωση της αναφορικής λειτουργίας του τότε το χαρακτηριστικό της θετικής τιμής της απόστασης διατηρείται ανέπαφο εφ' όσον και σ' αυτήν την λειτουργία του το τότε εξακολουθεί να αποδεσμεύει από το τώρα τα γεγονότα στα οποία αναφέρεται.

5.2.2.3. Τότε και [-συνάφεια]

Η ισχυρή παρουσία του χαρακτηριστικού της συνάφειας που αναγνωρίσαμε εξετάζοντας το τώρα καθιστά σχεδόν αναπόφευκτη την απουσία του ίδιου χαρακτηριστικού από τις χρήσεις του τότε.

Τα παραδείγματα (7) και (8) προέρχονται από τηλεοπτική πρωινή εκπομπή. Στο (7) ένας μάγειρας εξηγεί μια συνταγή εκτελώντας την ίδια στιγμή, ενώ στο (8) ο παρουσιαστής της εκπομπής ανακεφαλαιώνει την διαδικασία:

(7) ...ανακατεύουμε την σάλτσα ενώ τα λαχανικά τραβάνε το νερό
τους και τώρα προσθέτουμε την μουστάρδα και το σκόρδο.

(8) ...λοιπόν, ανακατεύουμε ενώ τα λαχανικά τραβάνε και τότε
προστίθεται η μουστάρδα και το σκόρδο.

Δύο χαρακτηριστικά του παραπάνω περικειμένου είναι ενδιαφέροντα εδώ: αφ' ενός το (8) δεν εκφωνείται από τον παρουσιαστή μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας αλλά σχεδόν αμέσως μετά την εκφώνηση του (7) από τον μάγειρα. Αφ' ετέρου, οι οδηγίες για μια συνταγή είθισται να θεωρούνται τρόπον τινά

‘άχρονες’ εφ’ όσον υποτίθεται ότι η διαδικασία που ακολουθείται θα πρέπει να είναι πάντα η ίδια. Παρ’ όλα αυτά παρατηρούμε μετακίνηση της χρονικής εστίασης από το *τόρα* του (7) στο *τότε* του (8). Θεωρούμε ότι η μετακίνηση αυτή σχετίζεται άμεσα με την έννοια του εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς που αναλύσαμε στην περίπτωση των χρόνων.

Ο εκφωνητής του (7) χρησιμοποιεί το *τόρα* έχοντας απόλυτη συναίσθηση ότι η πράξη που περιγράφει εκτελείται ταυτόχρονα με τον ΧΕ μπροστά στα μάτια του ίδιου και του κοινού του. Αγνοεί έτσι την ‘άχρονη’ διάσταση που έχουν οι οποιοδήποτε είδους οδηγίες και την τοποθετεί στο παρόν χρησιμοποιώντας το *τόρα* και παρουσιάζοντας το γεγονός που περιγράφει ως κοντινό και συνεπώς συναφές ως προς τον ίδιο και το κοινό του.

Αντίθετα ο εκφωνητής του (8) παρ’ όλο που το εκφωνεί κατά την διάρκεια της εκτέλεσης της διαδικασίας, έχει την επίγνωση ότι ανακεφαλαιώνει κάτι που ήδη ειπώθηκε και συνεπώς το αποστασιοποιεί μέσω του *τότε* παρουσιάζοντας το ως μη-εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς και συνεπώς ως λιγότερο συναφές εφ’ όσον το θεωρεί ήδη παρωχημένο και συνεπώς δεδομένο. Συγκριτικά, λοιπόν, με το *τόρα* το *τότε* χαρακτηρίζεται από αρνητική τιμή συνάφειας.

Η αρνητική τιμή συνάφειας του *τότε* μπορεί να καταδειχθεί και από χρήσεις του όπως αυτή στο παράδειγμα (9):

(9) A: *Σκέφτομαι να αγοράσω ένα βίντεο για την ξαδέρφη μου.*

Έχει γενέθλια.

B: *Καλά, δεν είναι κάπως υπερβολικό δώρο αυτό;*

A: *Κοίταξε να δεις, όλα τα δώρα που μου έχει κάνει ως *τόρα**

ήταν μεγάλης αξίας. Θυμάσαι το ρολόι πέρυσι; Της έχω υποχρέωση.

B: *E, τότε παρ' της την τηλεόραση.*

Είναι σαφές ότι η χρήση του *τότε* στο τελευταίο εκφώνημα του (9) δεν αναφέρεται σε καμία συγκεκριμένη χρονική διάσταση. Θεωρούμε ότι αυτού του είδους οι χρήσεις του *τότε* που ερμηνεύονται ως 'σ' αυτήν την περίπτωση' ενισχύουν την άποψη ότι το *τότε* χαρακτηρίζεται από [-συνάφεια]. Θεωρούμε δηλαδή ότι ο ομιλητής χρησιμοποιώντας το δεικτικό που εκφράζει απόσταση αναφέρεται σε μια περίπτωση που δεν έλαβε υπ' όψιν του, σε μια περίπτωση δηλαδή που εξ αρχής δεν θεώρησε συναφή. Η διαπλοκή, λοιπόν, και η αμφίδρομη σχέση της θετικής τιμής της απόστασης με την αρνητική τιμή της συνάφειας είναι που χαρακτηρίζουν το συγκεκριμένο επίρρημα και ερμηνεύουν τις διάφορες χρήσεις του.

5.2.3. Συμπέρασμα

Προσπαθήσαμε να δείξουμε σ' αυτήν την ενότητα ότι και οι χρήσεις των δεικτικών χρονικών επιρρημάτων *τόρα* και *τότε* υποκινούνται από την υποκειμενικότητα του ομιλητή, της οποίας συνιστώσες είναι η απόσταση και η συνάφεια. Στο πλαίσιο αυτό δείξαμε ότι το *τόρα* κυριαρχείται από το χαρακτηριστικό της συνάφειας, το οποίο μαρκάρεται θετικά, ενώ στερείται του χαρακτηριστικού της απόστασης. Ως προς το *τότε* καταλήξαμε στο αντίστροφο μαρκάρισμα των παραπάνω χαρακτηριστικών. Θεωρήσαμε δηλαδή ότι ενώ το *τόρα* χαρακτηρίζεται από [-απόσταση] / [+συνάφεια], το *τότε* χαρακτηρίζεται από [+απόσταση] / [-συνάφεια].

Σημειώνουμε, ωστόσο, για μια ακόμη φορά, ότι οι άξονες των αντιθέσεων [+/- απόσταση] και [+/-συνάφεια] δεν είναι απόλυτοι αλλά σχετικοί και τα

χαρακτηριστικά του τότε, ιδίως αυτό της συνάφειας, προκύπτουν από την γνωστική σύγκριση μεταξύ των δύο και από την μεγαλύτερη αυτοδυναμία που εξ αρχής αναγνωρίσαμε στο αμαρκάριστο μέλος της κάθε δεικτικής αντίθεσης.

5. ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΔΕΙΞΗ Η-Ο ΓΝΩΣΤΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Όπως είδαμε και στην εισαγωγική μας συζήτηση, ο χώρος αναγνωρίζεται ως πρωταρχική γνωστική διάσταση από το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας της σχετικής με θέματα γνωστικής γλωσσολογίας. Ο Levinson (1992:5), εξάλλου, τονίζει πως ‘η σκέψη σχετικά με τον χώρο παρεμβαίνει στην σκέψη για όλους σχεδόν τους άλλους γνωστικούς τομείς. Από την στιγμή που κάποιος μπορεί να τοποθετήσει ένα διανοητικό πρόβλημα σε χωρικές διαστάσεις μπορεί και να το συλλάβει ξεκάθαρα’.

Παρ’ όλο που ο χώρος είναι εξ υποθέσεως πιο απτός από τον χρόνο και συνεπώς η υποκειμενικότητα σχετικά με αυτόν συναντά σαφώς περισσότερους περιορισμούς, θα ισχυριστούμε εδώ ότι και η τοπική δείξη έχει μια γνωστική πλευρά παρόμοια με αυτήν που διαθέτει και η χρονική δείξη.

Συγκεκριμένα, δίνοντας έμφαση στις λειτουργίες των δεικτικών αντωνυμιών *αυτός* και *εκείνος* και των δεικτικών τοπικών επιρρημάτων *εδώ* και *εκεί* θα αποδείξουμε ότι οι χρήσεις τους, τις οποίες η παραδοσιακή βιβλιογραφία σχετικά με το φαινόμενο της δείξης αντιμετωπίζει ως μη-δεικτικές, μπορούν να ενταχθούν στο φαινόμενο της γνωστικής δείξης και να αποδειχθεί ότι απορρέουν από την πρωτοτυπική δεικτική σημασία των εν λόγω δεικτικών στοιχείων.

Στόχος μας θα είναι να αποδείξουμε ότι, όπως και στην περίπτωση του χρόνου, μια ικανοποιητική θεωρία τοπικής δείξης θα πρέπει να μπορεί να ενσωματώσει έννοιες όπως η προσωπική εμπλοκή του ομιλητή στην εκάστοτε χρήση των δεικτικών στοιχείων.

Θα βασιστούμε στην ίδια θεωρία γνωστικής σύγκρισης και θα δείξουμε ότι ο ομιλητής αποδίδει τοπικές διαστάσεις σε διαφορετικά γνωστικά προβλήματα (όπως η αναφορά σε άλλη οντότητα ή η έκφραση συναισθημάτων προς αυτήν) και

ξεκινώντας από μια γνωστική σταθερά (Σ) χρησιμοποιεί είτε το δεικτικό που φανερώνει εγγύτητα είτε αυτό που φανερώνει απόσταση για να τοποθετήσει της οντότητες αναφοράς σε σχέση με το Σ.

Τέλος, θα δείξουμε ότι, όπως και με τα χρονικά δεικτικά, η γνωστική σύγκριση που εκφράζει η χρήση των τοπικών δεικτικών κινείται πάνω στους άξονες της απόστασης και της συνάφειας.

6.1. Η γνωστική λειτουργία των δεικτικών αντωνυμιών

Ο Langacker (1985) εντάσσει τις δεικτικές αντωνυμίες στην ομάδα των *επιστημικών κατηγορήσεων*. Με τον όρο αυτό αναφέρεται σε γλωσσικά στοιχεία τα οποία αφορούν την γνώση του ομιλητή για άλλες οντότητες και στην κρίση του για το στάτους τους.

Σύμφωνα με την θεωρία του οι επιστημικές κατηγορήσεις επιτελούν δύο βασικές λειτουργίες: αφ' ενός καταδεικνύουν τον βαθμό στον οποίο ο ομιλητής έχει επιτύχει να αναγνωρίσει την δεικνυόμενη οντότητα ανάμεσα σε πολλές άλλες στο επικοινωνιακό σύμπαν και, αφ' ετέρου, είναι σε θέση να δηλώσουν την κρίση του ομιλητή όσον αφορά την σχέση των οντοτήτων αυτών με την παρούσα πραγματικότητα.

Στο πλαίσιο της συζήτησής μας με στόχο την ανάδειξη της γνωστικής φύσης του δεικτικού φαινομένου θα μελετήσουμε και τις δύο λειτουργίες.

Αρχίζοντας από το ρόλο τον οποίο παίζουν ως προς την αναγνώριση της δεικνυόμενης οντότητας παράγοντες όπως η σημαντικότητά της και το 'κοινό έδαφος' που δομείται γνωστικά μεταξύ των συμμετεχόντων στην επικοινωνιακή κατάσταση, θα προχωρήσουμε στον ρόλο της γνωστικής σύγκρισης που οδηγεί

στην επιλογή της μίας δεικτικής αντωνυμίας έναντι της άλλης έχοντας πάντα ως γνωστικούς άξονες τις έννοιες της απόστασης και της συνάφειας.

6.1.1. Ο ρόλος του κοινού εδάφους

Η σχετική βιβλιογραφία, κατά το μεγαλύτερο μέρος της (Lakoff 1974, Lyons 1975, Maclaran 1980, Fillmore 1982), αποδέχεται αξιωματικά δύο βασικές αρχές σχετικά με την δείξη μέσω δεικτικής αντωνυμίας.

- 1) Η οντότητα αναφοράς θα πρέπει να ταυτίζεται με το δεικτικό.
- 2) Η οντότητα αναφοράς προσδιορίζεται κατά τρόπο μοναδικό μέσω του συνδυασμού της δεικτικής αντωνυμίας με το περιγραφικό κομμάτι της ονοματικής φράσης.

Προκειμένου να διευκρινιστούν οι δύο αυτές αρχές ας δούμε το παράδειγμα (1):

(1) Μπορώ να ρίξω μια ματιά σ' εκείνη την εφημερίδα;

Αν υποθέσουμε ότι το (1) εκφωνείται από την Μαρία και απευθύνεται στον Γιάννη, ο οποίος κρατάει εκείνη την στιγμή το *Βήμα της Κυριακής*, σύμφωνα με το πρώτο αξίωμα, η εκφώνηση της ονοματικής φράσης *εκείνη την εφημερίδα* θα πρέπει να συνοδεύεται και από κάποιο νεύμα ή νόημα εκ μέρους της Μαρίας. Με άλλα λόγια, εφ' όσον η Μαρία αναφέρεται στην εφημερίδα, θα πρέπει και να την δείχνει με κάποιον τρόπο.

Σύμφωνα με το δεύτερο αξίωμα η Μαρία θα πρέπει μέσω του νεύματος της, του δεικτικού και του περιγραφικού μέρους της ονοματικής φράσης που αποτελείται από το την *εφημερίδα*, να συγκεκριμενοποιεί το αντικείμενο αναφοράς της και να το καθιστά μοναδικό σε σχέση με άλλες πιθανές οντότητες αναφοράς όπως π.χ. τους τίτλους της πρώτης σελίδας ή και το φλιτζάνι που ενδεχομένως κρατάει στο άλλο του χέρι ο Γιάννης.

Υπάρχει, ωστόσο, ένας μεγάλος αριθμός περιπτώσεων που δεν καλύπτεται από τα παραπάνω αξιώματα. Για παράδειγμα, ας υποθέσουμε ότι ο Γιάννης κρατάει ένα διαφημιστικό φυλλάδιο γνωστού πολυκαταστήματος και η Μαρία το δείχνει εκφωνώντας το (2):

(2) Παλιά συνεργαζόμουν μ' αυτούς!

Παρ' όλο που δείχνει το φυλλάδιο είναι προφανές ότι αναφέρεται στους ιδιοκτήτες του πολυκαταστήματος. Εφ' όσον το εκφώνημα είναι εντελώς αποδεκτό και κατά πάσα πιθανότητα θα ερμηνευθεί επαρκώς από τον Γιάννη, το αξίωμα [1] χάνει την ισχύ του αφού η οντότητα αναφοράς δεν ταυτίζεται με το δεικτικό.

Το αξίωμα [2] επίσης χάνει την ισχύ του αν το εκφώνημα (1) (που επαναλαμβάνουμε εδώ ως (1')) εκφωνηθεί σε περικείμενο όπου ο Γιάννης κρατάει δύο εφημερίδες από τις οποίες η μία έχει με τεράστια γράμματα τον τίτλο 'Ο πόλεμος τελείωσε' στην πρώτη σελίδα ενώ η άλλη έχει τις συνηθισμένες επικεφαλίδες.

(1') Μπορώ να ρίξω μια ματιά σ' εκείνη την εφημερίδα;

Είναι προφανές ότι ο Γιάννης θα αντιληφθεί την πρώτη εφημερίδα ως αντικείμενο αναφοράς της Μαρίας και έτσι η μοναδικότητα που αναφέρθηκε στο πλαίσιο του αξιώματος [2] καταργείται.

Γίνεται φανερό από τα παραπάνω ότι σε πολλές περιπτώσεις προκειμένου να ερμηνευθεί η αναφορά των δεικτικών αντωνυμιών οι συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή πράξη θα πρέπει να καταφύγουν σε περίπλοκες εικασίες.

Θεωρούμε ότι η έννοια της *συνάφειας* παίζει δραστικό ρόλο στην ερμηνεία της αναφοράς των δεικτικών αντωνυμιών. Υποστηρίζουμε δηλαδή ότι ο ομιλητής σχεδιάζει το εκφώνημά του με βάση τις αρχές της συνεργασίας όπως διατυπώθηκαν παραπάνω παρέχοντας αρκετές πληροφορίες και βασιζόμενος στην κοινή γνώση για τον κόσμο, τις πεποιθήσεις, εικασίες και αξίες που μοιράζεται ή θεωρεί ότι μοιράζεται με τον συνομιλητή του, σε οτιδήποτε δηλαδή θεωρεί *συναφές* προς το εκάστοτε παρόν επικοινωνιακό περιεχόμενο. Πρόκειται γι' αυτό που οι Clark, Schreuder & Buttrick (1992) καθώς επίσης και ο Hanks (1992) ονομάζουν *κοινό έδαφος* (*common ground*).

Σύμφωνα με τους παραπάνω ερευνητές το κοινό έδαφος μεταξύ δύο ατόμων βασίζεται σε τρεις πηγές πληροφοριών: α) στις κοινές τους εμπειρίες, είτε παρελθοντικές είτε παρούσες, β) σε γλωσσικές ενδείξεις, σε όσα δηλαδή έχουν ακούσει, πει ή λένε τώρα ως συμμετέχοντες στην ίδια επικοινωνιακή κατάσταση και γ) στην συμμετοχή τους στην κοινότητα, σ' αυτά που θεωρούν καθολικά ή σχεδόν καθολικά γνωστά ή που προϋποτίθενται στο πλαίσιο των κοινοτήτων, των οποίων και οι δύο θεωρούν τους εαυτούς τους μέλη.⁸⁵

Θα λέγαμε ότι και οι τρεις προαναφερθείσες πηγές πληροφοριών μπορούν να συνοψισθούν στην έννοια της *συνάφειας*, η οποία λειτουργεί ως 'πλατφόρμα'

⁸⁵ Οι πηγές πληροφοριών αποτελούν συμφυρμό των απόψεων των Clark, Schreuder & Buttrick (1991) και Hanks (1992).

πάνω στην οποία βασίζεται η ερμηνεία της αναφοράς μέσω των δεικτικών αντωνυμιών.

Ας υποθέσουμε ένα περιεχόμενο όπου δείχνοντας σε μια φίλη μου μια ομάδα κοριτσιών σε ένα εστιατόριο εκφωνώ το (3):

(3) Αυτή είναι η μαθήτριά μου η Ολένα.

Δεδομένου ότι το νεύμα που συνοδεύει την ονοματική φράση ‘αυτή η κοπέλα’ δεν απευθύνεται σε μια συγκεκριμένη κοπέλα αλλά σε ολόκληρη την ομάδα των κοριτσιών υπάρχουν δύο περιπτώσεις:

ο συνομιλητής να ζητήσει περαιτέρω διευκρινίσεις του τύπου: ‘Ποια εννοείς;’ να προσπαθήσει να μαντέψει σε ποια αναφέρομαι με βάση κάποιο εξωτερικό κριτήριο, το οποίο θα καθιστά εξέχουσα μια από τις οντότητες της ομάδας.

Εστιάζοντας στην δεύτερη περίπτωση μας ενδιαφέρει το κριτήριο βάσει του οποίου ο συνομιλητής θα εντοπίσει την οντότητα αναφοράς. Δεδομένου ότι κάθε μια από τις κοπέλες τις ομάδας είναι δυνατόν να έχει κάποιο χαρακτηριστικό που να την καθιστά εξέχουσα (π.χ. να είναι η μόνη που φοράει γυαλιά, να είναι εξαιρετικά ψηλή ή πολύ προκλητικά ντυμένη), είναι προφανές ότι ένα τέτοιο κριτήριο δεν μπορεί να αποβεί ασφαλές. Αν όμως σε κάποια παρελθούσα συζήτηση έχω αναφέρει ότι μία από τις μαθήτρίες μου, η Ολένα ντύνεται εξαιρετικά προκλητικά είναι λογικό και εγώ ως ομιλητής να εικάσω ότι ο συνομιλητής θα αναγνωρίσει το σωστό πρόσωπο και εκείνος από την πλευρά του να επιτύχει την αναγνώριση. Αυτό συμβαίνει γιατί ο συνομιλητής δεν βασίζεται σε γενικά πλαίσια προκειμένου να αναγνωρίσει το εν λόγω πρόσωπο αλλά στο κοινό

μας έδαφος που υπαγορεύεται από τις αρχές της συνεργασίας και της συνάφειας, τις οποίες και οι δύο θεωρούμε δεδομένο ότι σεβόμαστε.

Σε περίπτωση, ωστόσο, που το πρόσωπο στο οποίο απευθύνομαι δεν μου είναι ιδιαίτερα οικείο και που δεν έχει προηγηθεί καμία σχετική συζήτηση, το κοινό μας έδαφος θα πρέπει να δομηθεί με βάση την συμμετοχή μας στην κοινότητα. Αν λοιπόν θεωρώ ότι στο πλαίσιο της κοινωνικής ομάδας όπου κινούμαστε και οι δύο το πιο εντυπωσιακό, (θετικά ή αρνητικά), χαρακτηριστικό είναι η προκλητική εμφάνιση θα πρέπει να υποθέσω ότι και ο συνομιλητής μου θα χρησιμοποιήσει το ίδιο κριτήριο καταλήγοντας σε επιτυχή αναγνώριση της οντότητας αναφοράς.

Αναλύσαμε σε αυτήν την υποενότητα την πρωταρχική λειτουργία των δεικτικών αντωνυμιών, την αναγνώριση της δεικνύμενης οντότητας. Δείξαμε ότι η έννοια του κοινού εδάφους, όπως παρουσιάζεται στην σχετική βιβλιογραφία, μεθερμηνευόμενη εδώ ως έννοια του *συναφούς περικειμένου* διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο ως προς την χρήση των δεικτικών αντωνυμιών γενικά. Έτσι παρ' όλο που ειδικά στα ελληνικά, για λόγους που θα εξηγήσουμε αμέσως πιο κάτω, οι αρνητικές και θετικές τιμές της συνάφειας δεν γίνονται αισθητές ως προς την δεικτική αντίθεση *αυτός-εκείνος*, στον βαθμό που γίνονται π.χ. στην περίπτωση των χρόνων και παρ' όλο που οι αντιθέσεις γνωστικής απόστασης είναι σαφώς πιο χαρακτηριστικές της αντίθεσης αυτής, η έννοια της συνάφειας φαίνεται να διαπνέει την χρήση των δεικτικών αντωνυμιών όπως και του δεικτικού συστήματος γενικά, όπως τουλάχιστον έχει φανεί ως εδώ.

6.1.2. Η αντίθεση *αυτός-εκείνος*

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η δεικτική αντίθεση *αυτός-εκείνος* προέκυψε από ένα αρχικά τριμερές σύστημα δεικτικών αντιθέσεων τοπικού εντοπισμού, όπου το δεικτικό *τούτος* λειτουργούσε ως δηλωτικό εγγύτητας προς τον ομιλητή, το *αυτός* ως δηλωτικό μέσης εγγύτητας ως προς τους δύο συνομιλητές και το *εκείνος* ως δηλωτικό απόστασης από τους συνομιλητές και τον τόπο της επικοινωνιακής κατάστασης εν γένει.

Συζητώντας τα τριμερή συστήματα⁸⁶ αυτού του τύπου η Rauh (1983) ορίζει τα δεικτικά όπως το *τούτος* ως ταυτόσημα με τον τόπο εκφώνησης, τα μέσα δεικτικά όπως το *αυτός* ως δηλωτικά ‘άμεσης σχέσης προς τον τόπο εκφώνησης’ και τα δεικτικά απόστασης όπως το *εκείνος* ως ‘όχι σε άμεση σχέση με τον τόπο εκφώνησης’.

Δεδομένης, λοιπόν, της σταδιακής εξάλειψης του *τούτος*, για λόγους που εξηγήσαμε πιο πάνω (3.1), στο πλαίσιο του διμερούς συστήματος δεικτικής αντίθεσης της ελληνικής, το *αυτός* φανερώνει εγγύτητα και ‘άμεση σχέση’ τόσο ως προς τον ομιλητή όσο και ως προς την επικοινωνιακή κατάσταση γενικά, ενώ το *εκείνος* φανερώνει απόσταση και ‘όχι άμεση σχέση’ ως προς τους συμμετέχοντες και την επικοινωνιακή κατάσταση. Ως εκ τούτου, το *αυτός* λειτουργεί και ως αμαρκάριστο μέλος της αντίθεσης με όλα τα συνεπακόλουθα χαρακτηριστικά (δυνατότητα αντικατάστασης του *εκείνος* σε πολλές περιπτώσεις, λιγότεροι περιορισμοί ως προς τα περιεχόμενα εμφάνισης κ.λπ.).

Θα υποστηρίξουμε εδώ ότι και τα δύο δεικτικά διατηρούν τα πρωτοτυπικά αυτά χαρακτηριστικά και στις μη αμιγώς δεικτικές τους χρήσεις, αυτές που ονομάσαμε εδώ συλλήβδην ‘γνωστικές’ και ότι και στο πλαίσιο των χρήσεων αυτών

⁸⁶ Για τα τριμερή συστήματα δεικτικών αντιθέσεων τοπικού εντοπισμού γενικά βλ. επίσης Kryk – Kastovsky (1996).

επιτελείται μια σύγκριση με βάση συγκεκριμένους άξονες, που μπορεί να υπαγορεύσει την χρήση του ενός δεικτικού έναντι του άλλου.

6.1.3. Γνωστικές χρήσεις των δεικτικών αντωνυμιών

6.1.3.1 'αυτός' και το περιεχόμενο συνάφειας

Ας επιστρέψουμε στα παραδείγματα (1) και (2) της ενότητας (4.1):

(1) *Σ' αυτή την χώρα γεννήθηκε κάποτε ένας μεγάλος ηγέτης!*

(2) *Έχουν δει πολλά τα μάτια μου σ' αυτόν τον κόσμο!*

Είναι προφανές ότι η έννοια της αντικειμενικής εγγύτητας προς τον ομιλητή από την οποία παραδοσιακά χαρακτηρίζεται κάθε χρήση του *αυτός* δεν μπορεί, παρά μόνο έμμεσα, να ερμηνεύσει την χρήση του στα παραπάνω παραδείγματα. Μια ολόκληρη χώρα καθώς και ένας ολόκληρος κόσμος είναι, εξαιτίας της ευρύτητας τους, πραγματολογικώς παράδοξο να θεωρηθεί ότι βρίσκονται στο πεδίο αντικειμενικής εγγύτητας προς τον ομιλητή.

Αν υποθέσουμε, ωστόσο, ότι το (1) εκφωνείται κατά την διάρκεια μιας οδικής διαδρομής, την ώρα που το αυτοκίνητο στο οποίο επιβαίνουν οι συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή κατάσταση, περνάει τα σύνορα της χ χώρας είναι προφανές ότι τόσο ο ομιλητής όσο και ο συνομιλητής θα αντιληφθούν το *αυτή* ως αναφερόμενο στην χώρα στην οποία μόλις εισήλθαν, αφού αυτή αποτελεί το κοινό συναφές περιεχόμενο και για τους δύο. Μέσω του *αυτή* ο ομιλητής δεν εκφράζει προφανώς απλή τοπική εγγύτητα αλλά και την συνάφεια του αντικειμένου αναφοράς του, η οποία υπαγορεύεται από την κοινή γνώση των συνομιλητών ως

προς το σε ποια χώρα βρίσκονται. Έχουμε δηλαδή μια ερμηνεία της εκτεταμένης χρήσης του αμαρκάριστου *αυτός* ανάλογη μ' αυτήν που δώσαμε στις αντίστοιχες χρήσεις του *Ενεστώτα* και του επιρρήματος *τόρα*, κατά την μελέτη της χρονικής γνωστικής δείξης, ερμηνεία που βασίζεται στα συναφή τοπικά περικείμενα και στις συναφείς αλλαγές. Η ερμηνεία αυτή προκύπτει σαφώς, βεβαίως, από την πρωτοτυπική σημασία του *αυτός* (εγγύτητα προς τον ομιλητή αλλά και το συνομιλητή στην περίπτωση της ελληνικής). Σε αυτήν την βάση μπορεί να ερμηνευτεί και η εκτεταμένη χρήση του *αυτός* στο παράδειγμα (2).

Όπως, θα δούμε στην συνέχεια η σχέση των δεικτικών που δηλώνουν τοπική εγγύτητα με το περικείμενο συνάφειας καταδεικνύεται πολύ πιο ευκρινώς από τις ανάλογες χρήσεις του δεικτικού τοπικού επιρρήματος *εδώ*.

6.1.3.2. εκείνος και γνωστική απόσταση

Η γνωστική απόσταση την οποία υποβάλλει η χρήση του *εκείνος* φαίνεται καθαρά σε περιπτώσεις κάποιων 'επίσημων' χρήσεων του όπως αυτές στα παραδείγματα (3) και (4):

(3) *Υποψήφιοι για τις υποτροφίες μπορούν να είναι μόνο οι φοιτητές **εκείνοι** οι οποίοι δεν έχουν συμπληρώσει το εικοστό έκτο έτος της ηλικίας τους και δεν εργάζονται για οποιονδήποτε φορέα.*

(4) *Η καταβολή διατροφής βασίζεται μόνο στα εισοδήματα **εκείνα** που δηλώθηκαν κατά την έκδοση του διαζυγίου. Οποιοδήποτε εισόδημα κατόπιν εκδόσεως διαζυγίου δεν λαμβάνεται υπ' όψιν.*

Θεωρούμε ότι η επιλογή του δεικτικού *εκείνος* στην περίπτωση επίσημων ανακοινώσεων, όπως οι παραπάνω δεν είναι τυχαία, αλλά συμβάλλει σε αυτόν ακριβώς τον επίσημο χαρακτήρα τους. Με την επιλογή του δεικτικού που είναι μαρκαρισμένο ως [+απόσταση], ο ομιλητής επιτυγχάνει μια αποδέσμευση από το εκφώνημα του, δίνοντας του πιο απρόσωπο χαρακτήρα έτσι ώστε αυτό να προσκτάται μεγαλύτερη επισημότητα. Πρόκειται, προφανώς, για το ίδιο χαρακτηριστικό αποδέσμευσης που διακρίναμε σε ορισμένες χρήσεις των παρελθοντικών χρόνων καθώς και του χρονικού δεικτικού επιρρήματος *τότε*. Η απόσταση που επιτυγχάνεται εδώ είναι συνεπώς μια γνωστική απόσταση, η οποία δεν έχει καμία σχέση με οποιαδήποτε έννοια αντικειμενικής τοπικής εγγύτητας ως προς τον ομιλητή.

6.1.3.3. 'συναισθηματική' χρήση

Τόσο η Lakoff (1974) όσο και οι Levinson (1983) και Chen (1990) δέχονται ότι η επιλογή ενός δεικτικού που φανερώνει εγγύτητα έναντι ενός άλλου που δηλώνει απόσταση μπορεί να αποσκοπεί και στην δήλωση των συναισθημάτων του ομιλητή προς την οντότητα αναφοράς.

Ας εξετάσουμε κατ' αρχάς τα παραδείγματα (5) και (6)⁸⁷:

(5) *Αυτό το παιδί θα με πεθάνει!*

(6) *Εκείνο το παιδί είναι τρελό!*

Είναι προφανώς πιο πιθανό ότι αναφερόμενη στο δικό της παιδί μια μητέρα θα χρησιμοποιούσε το (5) και όχι το (6). Με αυτόν τον τρόπο μπορεί να δηλώσει

⁸⁷ Βλ. Bella (1996:72)

συναισθηματική εγγύτητα και, συνεπώς, εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς εφ' όσον το ίδιο της το παιδί δεν μπορεί παρά να αντιμετωπιστεί ως μια εξαιρετικά συναφής οντότητα.

Κατά τον ίδιο τρόπο το *αυτός* μπορεί να χρησιμοποιείται για να εκφράσει θετικά αισθήματα εκτίμησης και θαυμασμού του ομιλητή προς την οντότητα αναφοράς του, ενώ το *εκείνος* μπορεί να δηλώσει αρνητική συναισθηματική φόρτιση του ομιλητή προς την εν λόγω οντότητα, όπως φαίνεται στα παρακάτω παραδείγματα:

(7) *Αυτός ο Γιάννης είναι καταπληκτικός, βρε παιδί μου!*

(8) *Αυτά τα αγόρια είναι γεννημένοι μηχανικοί!* (όπου η αναφορά στα αγόρια δεν έχει συγκεκριμένο αλλά γενικευτικό χαρακτήρα)

(9) *Μα τι φρικτός άνθρωπος είναι εκείνος!*

Είναι απαραίτητο, ωστόσο, να τονιστεί ότι όσα ειπώθηκαν σχετικά με τις 'συναισθηματικές' χρήσεις των δεικτικών αντωνυμιών δεν είναι απόλυτα και ότι ειδικά εξαιτίας της ελευθερίας που παρέχει στον ομιλητή η 'μέση' φύση του *αυτός* ένα εκφώνημα σαν το (10) παραδείγματος χάριν δεν θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να χαρακτηριστεί μη-αποδεκτό:

(10) *Μα τι φρικτός άνθρωπος είναι αυτός!*

Η συναισθηματική φόρτιση του εκάστοτε ομιλητή είναι κατ' ανάγκη τόσο υποκειμενική ώστε οι κρίσεις μας ειδικά σχετικά με τις 'συναισθηματικές' χρήσεις είναι εξ υποθέσεως διαισθητικές.

6.1.3.4. αναφορά

Στην περίπτωση της αναφορικής χρήσης των δεικτικών αντωνυμιών –που είναι και μία από τις πιο συνηθισμένες- το *αυτός* φαίνεται να συναντά σαφώς λιγότερους περιορισμούς από το *εκείνος*. Συγκεκριμένα το *αυτός* μπορεί να έχει τόσο *αναφορική* όσο και *καταφορική* χρήση (να αναφέρεται δηλαδή είτε σε κάτι που προηγείται είτε σε κάτι που έπεται) ενώ το *εκείνος* λειτουργεί κανονικά μόνο αναφορικά⁸⁸ όπως φαίνεται στα παραδείγματα (11-12):

(11) α. *Δεν είπες ότι το έργο ήταν χάλια; E, αυτό είπα κι εγώ.* (αναφορικό)

β. *Αυτό εννοούσα: σκέφτεσαι πάντα τον εαυτό σου* (καταφορικό)

(12) *Το θυμάσαι το κόκκινο παλτό; Εκείνο αγόρασε* (αναφορική έννοια)

Λογικά, προκύπτει το ερώτημα, γιατί το *εκείνος* δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί καταφορικά. Η εξήγηση προκύπτει από τον συνδυασμό δύο παραγόντων: αφ' ενός επειδή όταν ένα δεικτικό χρησιμοποιείται καταφορικά το στοιχείο στο οποίο αναφέρεται εισάγεται κατευθείαν στην συνομιλία που ακολουθεί. Ας δούμε για παράδειγμα το (13):

(13) *Αυτό εννοώ: εκεί που φτάσαμε πρέπει να κινηθούμε δραστικά!*

Το κομμάτι που ακολουθεί την φράση ‘αυτό εννοώ’, ως καινούργιο στοιχείο, υποχρεώνει τους συμμετέχοντες στην συνομιλία να εστιάσουν την προσοχή τους επάνω του⁸⁹. Αυτού του είδους η εστίαση είναι μάλλον ασύμβατη με την απουσία εγγύτητας που δηλώνεται από το *εκείνος*, εφ' όσον το νέο στοιχείο γίνεται εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς για τους συμμετέχοντες και αντιμετωπίζεται ως πιο κοντινό και συναφές.

⁸⁸ Βλ. Τζάρτζανο (1991:140)

⁸⁹ Βλ. Prince (1981), Chen (1990)

Αφ' ετέρου η αδυναμία του *εκείνος* να λειτουργήσει καταφορικά υποστηρίζουμε εδώ ότι οφείλεται και στην σχεδόν υποχρεωτική συνύπαρξή του με παρελθοντικό χρόνο. Στο πλαίσιο της συζήτησής μας σχετικά με την γνωστική χρονική δείξη, δεχτήκαμε ότι οι παρελθοντικοί χρόνοι χαρακτηρίζονται από [+απόσταση] και [-συνάφεια]. Ο υποχρεωτικός, συνεπώς, συνδυασμός του *εκείνος*, στην περίπτωση της αναφορικής χρήσης, με χρόνο που φέρει τα παραπάνω χαρακτηριστικά μπορεί επίσης να δικαιολογήσει την ασυμβατότητά του με τα χαρακτηριστικά που αποδώσαμε πιο πάνω στην καταφορά.

6.1.3.5. συνομιλιακή εγγύτητα

Ο Krusisinga (1925:32) τονίζει, εξάλλου, ότι το *αυτός* συνδέεται αναφορικά με μια ιδέα που είναι ακόμα 'φρέσκια' στο μυαλό του ομιλητή ενώ το *εκείνος* σε μια ιδέα που αντιμετωπίζεται από τον ομιλητή ως ήδη παρωχημένη. Ας δούμε τα παρακάτω παραδείγματα:

- (14) *Ήταν τρομερά ευγενικός και **αυτή** ήταν μια ιδιότητα που σπάνια συναντούσες σε φοιτητή.*
- (15) *Είναι τρομερά ευγενικός και **αυτή** είναι μια ιδιότητα που σπάνια συναντάς σε φοιτητή.*
- (16) * *Είναι τρομερά ευγενικός και **εκείνη** είναι μια ιδιότητα που σπάνια συναντάς σε φοιτητή.*
- (17) (?) *Ήταν τρομερά ευγενικός και **εκείνη** ήταν μια ιδιότητα που σπάνια συναντούσες σε φοιτητή*

Είναι σαφές ότι το εκφώνημα (16) είναι μη-αποδεκτό και είναι προφανές ότι αυτό οφείλεται στην ασυμβατότητα του *εκείνος* με τον παροντικό χρόνο της πρότασης.

Ακόμα, ωστόσο, και η χρήση παρελθοντικού χρόνου, όπως στην περίπτωση του (17) κάνει το εκφώνημα να ηχεί ‘παράξενα’.

Συγκρίνοντας το (14) με τα (15) και (17) όπου το *αυτός* φαίνεται να είναι κατάλληλο, ανεξαρτήτως χρονικής τοποθέτησης της πρότασης, καταλήγουμε στο ότι προφανώς το πρόβλημα που παρουσιάζει το (17) έγκειται στο γεγονός ότι η ιδέα στην οποία αναφέρεται το *εκείνος* βρίσκεται σε μεγάλη συνομιλιακή εγγύτητα και, συνεπώς, είναι ακόμα νέα στο μυαλό του ομιλητή. Το εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς και η γνωστική συνάφεια που αποδώσαμε σε οτιδήποτε αντιμετωπίζεται ως ‘καινούργιο’ από τον ομιλητή και σε οτιδήποτε δεν έχει περάσει ακόμα στα βαθύτερα στάδια της μνήμης του, επιβάλλει την χρήση του *αυτός* στην προκειμένη περίπτωση.

6.1.3.6. μετακίνηση του εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς

Ας εξετάσουμε το παράδειγμα (18):

[Περικείμενο: ένα ζευγάρι συζητάει για άλλο φιλικό ζευγάρι, το οποίο πρόσφατα χώρισε]

(18) Α: *Εμ, φυσικό ήταν! Παιδιά δεν είχαν, γκρίνιαζαν διαρκώς και κατηγορούσαν ο ένας τον άλλον γι’ αυτό και ... δεν θυμάσαι μια ζωή στα τραπέζια είχαμε εντάσεις! ... Άσε, ούτε να το θυμάμαι δεν θέλω τι δραματική κατάσταση ήταν εκείνη!*

B: **Αυτό** όντως συνέβαινε...αλλά δεν ήταν από μόνο του η αιτία του χωρισμού....άλλο νομίζω ήταν το πρόβλημα...

Είναι χαρακτηριστικό ότι και οι δύο παραπάνω ομιλητές αναφέρονται στην ίδια κατάσταση. Τόσο ο ομιλητής A με την χρήση του *εκείνη*, όσο και η B με το *αυτό* έχουν προφανώς κατά νου την κατάσταση έντασης μεταξύ του εν λόγω ζευγαριού. Είναι, ωστόσο, προφανές και από το περιεχόμενο ότι ο ομιλητής A επιθυμεί να δώσει τέλος στη συζήτηση αυτή, πράγμα που υποβοηθείται και από την χρήση του δεικτικού *εκείνος*, το οποίο χαρακτηρίζομενο από απουσία εγγύτητας, δηλώνει την απομάκρυνση του εν λόγω θέματος από το εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς παρουσιάζοντάς το ως τετελεσμένο και συνεπώς μη συναφές γι' αυτόν. Η άποψη ότι το *εκείνος* έχει την δυνατότητα να παρουσιάζει μια κατάσταση ως μη εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς για τον ομιλητή, ενισχύεται και από το γεγονός ότι ο ομιλητής B αναφερόμενος στην ίδια κατάσταση χρησιμοποιεί το *αυτός*, που βρίσκεται στον αντίθετο πόλο της δεικτικής αντίθεσης και δηλώνει εγγύτητα και εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς προς την εν λόγω κατάσταση. Είναι εξάλλου εμφανές από το περιεχόμενο ότι η B επιθυμεί να δώσει περαιτέρω έκταση στην συζήτηση, να την φέρει και πάλι στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος παρέχοντας νέες πληροφορίες, σκοπιμότητα την οποία η δεικτική φύση του *αυτός* φαίνεται να εξυπηρετεί, αντίθετα με την ανάλογη φύση του *εκείνος*.

Είναι προφανές, λοιπόν, ότι επιλογή διαφορετικής δεικτικής αντωνυμίας εκ μέρους διαφορετικών ομιλητών, οι οποίοι όμως αναφέρονται στην ίδια κατάσταση τους παρέχει την δυνατότητα να επιδείξουν εστιακό ή μη-εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς για το εν λόγω γεγονός, χωρίς, ωστόσο, αυτό να σημαίνει ότι κάτι τέτοιο γίνεται σε κάθε παρόμοια περίπτωση.

6.1.4. Συμπέρασμα

Στην ενότητα αυτή εξετάσαμε τις δεικτικές αντωνυμίες μέσα από μια γνωστική προοπτική.

Αφού δείξαμε κατ' αρχάς πως το περιεχόμενο συνάφειας είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την κατανόηση της αναφοράς μιας δεικτικής αντωνυμίας, για την αναγνώριση δηλ. της εκάστοτε δεικνύμενης οντότητας από τους συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή κατάσταση, εξετάσαμε ορισμένες χρήσεις των αντωνυμιών αυτών οι οποίες παραδοσιακά καταχωρούνται ως μη-δεικτικές.

Φάνηκε μέσα από την μελέτη των δεδομένων πως και κατά την χρήση των δεικτικών αντωνυμιών ο ομιλητής πραγματοποιεί μια γνωστική σύγκριση, η οποία κινείται πάνω στους γνωστικούς άξονες της απόστασης και της συνάφειας.

Συγκεκριμένα και στις μη-τυπικές δεικτικές χρήσεις της η ανωνυμία *αυτός* φαίνεται να χαρακτηρίζεται από θετική τιμή συνάφειας και αρνητική τιμή απόστασης, ([+συνάφεια] [-απόσταση] ενώ η εκείνος από τις αντίστροφες τιμές [-συνάφεια] και [+απόσταση]).

Πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί ότι αν στην περίπτωση του χρόνου υπήρξε χρήσιμο να ληφθεί υπ' όψιν ότι οι άξονες της απόστασης και της συνάφειας είναι σχετικοί και όχι απόλυτοι, στην περίπτωση του χώρου ή της τοποθέτησης ενός γνωστικού προβλήματος σε 'χωρικές' διαστάσεις κάτι τέτοιο είναι τελείως απαραίτητο, τόσο εξαιτίας του πιο απτού χαρακτήρα του χώρου ως γνωστικού τομέα όσο και εξαιτίας της ιδιαίτερης φύσης του ελληνικού συστήματος δεικτικών αντωνυμιών, το οποίο, όπως σημειώθηκε, μετεξελίχθηκε από τριμερές σε διμερές.

Παρ' όλο, ωστόσο, που τα συμπεράσματα μας σ' αυτήν ειδικά την ενότητα είναι περισσότερο διαισθητικά και δεν καλύπτουν κάθε πιθανή περίπτωση, κρίνουμε ότι

η λειτουργία των δύο προαναφερθεισών γνωστικών συνιστωσών στις χρήσεις των μελών της δεικτικής αντίθεσης *αυτός–εκείνος*, είναι προφανής και λειτουργεί κατά τρόπο όμοιο με αυτόν που διαπιστώσαμε στην περίπτωση των χρόνων και των χρονικών δεικτικών επιρρημάτων.

6.2. Η δεικτική αντίθεση *εδώ-εκεί*

Στο πλαίσιο της δεικτικής αντίθεσης *εδώ-εκεί* το πιο ευρέως συζητημένο είναι το *εδώ* που όπως είδαμε θεωρείται ότι αναφέρεται στο τοπικό σημείο που καταλαμβάνεται από τον ομιλητή και/ ή που είναι αντιληπτικά εμφανές σ' αυτόν κατά τον ΧΕ. Αυτή είναι τουλάχιστον η παραδοσιακή πραγματολογική θεώρηση, η οποία προέκυψε και από την ανάλογη φιλοσοφική παράδοση σχετικά με το εν λόγω επίρρημα, αφού ο Russel (1919) ορίζει το *εδώ* ως ισοδύναμο με το 'το τοπικό σημείο όπου βρίσκεται το σώμα μου', ενώ ο Searle (1987) ορίζει το *εδώ* ως 'το σημείο στο οποίο βρίσκεται ο ομιλητής κατά την στιγμή του εκφωνήματος'.

Αναμφισβήτητα σε ένα μεγάλο ποσοστό των χρήσεών του το *εδώ* δηλώνει το τοπικό σημείο στο οποίο βρίσκεται ο ομιλητής κατά την στιγμή της παραγωγής του εκφωνήματός του, όπως στην περίπτωση του παραδείγματος (1):

(1) *Ελα εδώ!*

Το ποσοστό αυτό, ωστόσο, δεν είναι και το μεγαλύτερο. Θα προσπαθήσουμε να δείξουμε ότι σε ένα γνωστικό πλαίσιο το *εδώ* λειτουργεί ως η αμαρκάριστη σταθερά βάσει της οποίας ο ομιλητής προσδιορίζει αυτά που θεωρεί συναφή και κοντινά (κυρίως συναφή), έναντι αυτών που θεωρεί μη-συναφή και αποστασιοποιημένα.

Θα δούμε ότι εκείνο που παίζει πρωταρχικό ρόλο ως προς την ερμηνεία του *εδώ* στην εκάστοτε χρήση του δεν είναι η πραγματική τοπική θέση του ομιλητή αλλά τα διάφορα περικείμενα συνάφειας που στις περισσότερες περιπτώσεις μοιράζεται με τον συνομιλητή του.

Τέλος θα δούμε ότι, όπως και στις άλλες περιπτώσεις των δεικτικών αντιθέσεων που μελετήσαμε ως τώρα, η γνωστική δεικτική φύση του μαρκαρισμένου μέλους της αντίθεσης, του *εκεί* στην προκειμένη περίπτωση, προσδιορίζεται από την σύγκριση με την γνωστική δεικτική φύση του αντίστοιχου αμαρκάριστου μέλους.

6.2.1. *Εδώ*: συναφές περικείμενο και εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς.

Προκειμένου να γίνει αντιληπτή η σχέση μεταξύ των διαφόρων περικειμένων συνάφειας, του εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς του ομιλητή και των διαφόρων χρήσεων του *εδώ*, ας εξετάσουμε τις ακόλουθες καταστάσεις:

[Περικείμενο: Η Μαρία, μεταπτυχιακή φοιτήτρια στο Παν/μιο του Reading έχει μόλις γυρίσει εκεί μετά από τις διακοπές του Πάσχα στην Ελλάδα. Συναντάει την Φωτεινή, επίσης μεταπτυχιακή φοιτήτρια, η οποία όμως δεν έφυγε για διακοπές και κάνουν βόλτα κατά μήκος της λίμνης, που είναι παγωμένη. Η Φωτεινή απευθυνόμενη στην Μαρία εκφωνεί το (2):

(2) *Τρομερό κρύο εδώ, ε;*

Είναι προφανές ότι, αν μη τι άλλο, μέσω του *εδώ* η ομιλήτρια δεν αναφέρεται στην δική της τοπική θέση κατά την στιγμή του εκφωνήματος. Ούτως ή άλλως κάτι τέτοιο θα ήταν πραγματολογικώς παράδοξο από δύο απόψεις: αφ' ενός είναι κάπως δύσκολο σε έναν ανοιχτό χώρο να κάνει κρύο σε ένα μόνο σημείο και αφ'

ετέρου η θέση της ομιλήτριας στο χώρο δεν είναι αυστηρά προσδιορίσιμη εφ' όσον οι δύο συνομιλήτριες βρίσκονται σε κίνηση.

Συνεπώς, δύο είναι οι πιθανές ερμηνείες του *εδώ* στην περίπτωση αυτή: είτε η ομιλήτρια αναφέρεται στο κρύο που κάνει στις όχθες της λίμνης, όπου κατ' ανάγκη για φυσικούς λόγους το κρύο είναι πιο αισθητό απ' ότι στην γύρω περιοχή, είτε αναφέρεται στο κρύο που κάνει στην Αγγλία, το οποίο και οι δύο ομιλήτριες γνωρίζουν πως σε αυτήν την εποχή του χρόνου είναι μεγαλύτερο από αυτό της Ελλάδας, απ' όπου μόλις επέστρεψε η Μαρία.

Το ποια από τις δύο αυτές πιθανές ερμηνείες θα αποδοθεί στο *εδώ* στο πλαίσιο της παραπάνω κατάστασης εξαρτάται και από άλλους περικειμενικούς και εξωγλωσσικούς παράγοντες όπως τυχόν προηγούμενες συζητήσεις ή ακόμα και ο επιτονισμός.

Αυτό που έχει σημασία *εδώ* είναι ότι προφανώς ο δέκτης του (2) δεν θα αντιληφθεί το *εδώ* ως αναφερόμενο στην αυστηρή τοπική θέση του ομιλητή αλλά θα καταφύγει σε συναφή περικείμενα και κοινή γνώση του κόσμου προκειμένου να το αποκωδικοποιήσει.

Ας δούμε μερικά ακόμα παραδείγματα:

[Περικείμενο: Οι Α και Β βρίσκονται λίγο έξω από την Πάτρα (στο Ρίο συγκεκριμένα) και κάνουν βόλτα με αυτοκίνητο. Από τοπικό ραδιοφωνικό σταθμό ακούγεται μια ζωντανή ηχογράφιση ενός τραγουδιού του Μάριου Φραγκούλη με την Deborah Mayers και μεταξύ τους διεξάγεται ο διάλογος στο (3)]:

(3) Α: *Α! Αυτό είναι στο Αρχαίο Ωδείο!*

Β: *Και ποιος δεν τραγούδησε τελικά εδώς, ε;*

[Περικείμενο: Ο διάλογος στο (4) λαμβάνει χώρα μεταξύ δύο συμμαθητών που παρευρίσκονται στο αποκριάτικο πάρτυ του σχολείου τους. Το πάρτυ γίνεται μέσα στο σχολικό κτίριο και έχει εξαπλωθεί σε όλες τις αίθουσες, αφού η μουσική ακούγεται παντού. Οι συμμετέχοντες στο διάλογο βρίσκονται σε μια αίθουσα του δευτέρου ορόφου]:

(4) Α: Χριστός και Παναγία! Φοβερό πλήθος!

Β: Ναι, ρε παιδί, μου! Πόσος κόσμος λες να είναι *εδώ*;

Είναι φανερό ότι και στις δύο παραπάνω καταστάσεις (3 και 4) όπως και στο (2) ο ομιλητής δεν αναφέρεται στην θέση του στον χώρο με την παραδοσιακή έννοια.

Ειδικά στο (3) υπάρχει μια σειρά εικασιών και συναφών περικειμένων στα οποία πρέπει να καταφύγει ο συνομιλητής προκειμένου να ερμηνεύσει την αναφορά του *εδώ*. Θα πρέπει παραδείγματος χάριν να γνωρίζει ότι κάθε καλοκαίρι γίνεται στο Αρχαίο Ωδείο το φεστιβάλ Πάτρας, το οποίο στην προκειμένη περίπτωση έχει τελειώσει μόλις πριν από μια εβδομάδα. Συνεπώς, η πιθανότερη ερμηνεία που θα δώσει στο επίρρημα είναι ‘στο φεστιβάλ Πάτρας που γίνεται στον εν λόγω χώρο’ ή ‘στην Πάτρα’, αλλά πάντως όχι στο τοπικό σημείο στο οποίο ο συνομιλητής του βρίσκεται κατά τον χρόνο εκφώνησης.

Είναι χαρακτηριστικό, επίσης, ότι, ειδικά σ’ αυτήν την περίπτωση ο ομιλητής θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει το *εκεί* αντί του *εδώ* χωρίς να εμποδιστεί η ανάκληση των συναφών περικειμένων. Η χρήση του *εδώ*, ωστόσο, προφανώς δηλώνει και εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς εκ μέρους του ομιλητή, το οποίο

υποκινείται από το γεγονός ότι ακούγοντας την ζωντανή ηχογράφιση την αντιμετωπίζει σαν να είναι ο ίδιος παρών κατά την στιγμή της συναυλίας.

Στην περίπτωση του (4), τώρα, είναι πιθανόν πως ο ομιλητής, μέσω του εδώ, αναφέρεται στην συγκεκριμένη κοινωνική περίσταση στο σύνολο της (έτσι εξάλλου εξέλαβε τελικά και ο συνομιλητής την συγκεκριμένη χρήση) και όχι στο συγκεκριμένο δωμάτιο όπου οι συνομιλούντες βρίσκονται κατά τον ΧΕ. Σε αυτήν, ωστόσο, την κατάσταση δεν θα αποκλειόταν και η ερμηνεία ‘στο συγκεκριμένο δωμάτιο στο οποίο βρισκόμαστε’ κάτω από τις κατάλληλες περιστάσεις συνάφειας, (αν για παράδειγμα οι συνομιλούντες είχαν μόλις έρθει από κάποια άλλη λιγότερο γεμάτη αίθουσα).

Αναφέραμε εξ αρχής ότι το *εδώ* πολλές φορές δηλώνει αντικειμενικά τον χώρο στον οποίο λαμβάνει χώρα η επικοινωνιακή κατάσταση, όπως συμβαίνει στο παράδειγμα (5):

[Περικείμενο: οι δυο συνομιλούντες μόλις έχουν μπει και καθίσει σε ένα θορυβώδες μπαρ όταν ο ένας εκφωνεί το (5)]:

(5) Είναι αδύνατον να συζητήσουμε εδώ!

Προφανώς ο ομιλητής του (5) αναφέρεται μέσω του *εδώ* στον συγκεκριμένο χώρο, δηλαδή στο μπαρ, όπου λαμβάνει χώρα η επικοινωνιακή κατάσταση. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι η Fuchs (1993:18) συζητώντας ένα παράδειγμα σαν το παραπάνω αναφέρει ότι η αναφορά στο μπαρ έρχεται σε αντίθεση με άλλα πιθανά μέρη όπου θα μπορούσαν να πάνε οι συμμετέχοντες στην συγκεκριμένη επικοινωνιακή πράξη, όπως ένα εστιατόριο ή ένα καφέ, μέρη δηλαδή καθιερωμένα για κοινωνική επαφή.

Αν συμφωνήσουμε με την λογική της, τότε το περικείμενο συνάφειας δεν αποτελεί αμελητέα παράμετρο ερμηνείας ούτε και σ' αυτές τις περιπτώσεις χρήσεως του *εδώ*.

Το περικείμενο συνάφειας σε συνδυασμό με το εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς μπορούν να λειτουργήσουν ως ερμηνευτικές δικλείδες και σε άλλες περιπτώσεις μη-τυπικών χρήσεων του *εδώ*, όπως στην περίφημη περίπτωση της 'αναλογικής' δείξης - βλ. Smith (1989:180) Janssen (1993:767), όπου ο ομιλητής δείχνοντας πάνω σε έναν χάρτη εκφωνεί το (6):

(6) *Θα ξεκινήσουμε από δώ και θα φτάσουμε εδώ.*

Είναι προφανές ότι στην παραπάνω περίπτωση ο ομιλητής δεν βρίσκεται σε κανένα από τα δύο μέρη που ορίζει ως *εδώ*. Χρησιμοποιώντας όμως τον χάρτη ως ανάλογό τους τα βλέπει ως συναφή και εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς πράγμα που δηλώνεται από την επιλογή του *εδώ* έναντι του αναμενόμενου *εκεί* (βλ.6.2.2).

Παρόμοια κατάσταση έχουμε και στις περιπτώσεις του χρήσεως του *εδώ* για αναφορά σε μέρη που είναι πιθανόν και να μην υπάρχουν καν στην πραγματικότητα. Ας δούμε το παράδειγμα (7).

[Περικείμενο: Η Μαρία διαβάζει στον Κώστα ένα μυθιστόρημα σχετικά με ένα φανταστικό τόπο που υποτίθεται πως είναι η πατρίδα των πρωταγωνιστών. Σε κάποια στιγμή ο Κώστας δεν είναι σίγουρος για το αν ο ένας από τους πρωταγωνιστές βρίσκεται ακόμα στην πατρίδα του ή έχει ήδη πάει στο εξωτερικό, όπως επρόκειτο. Ανάμεσά τους διεξάγεται ο διάλογος στο (7)]:

(7) Κώστας: Έχει πάει *εκεί*, ή ακόμα;

Μαρία: Όχι, όχι, είναι ακόμα *εδώ*!

Είναι χαρακτηριστικό ότι η Μαρία χρησιμοποιεί το *εδώ* προκειμένου να κάνει αναφορά στην φανταστική πατρίδα του πρωταγωνιστή. Σε αυτήν την περίπτωση το *εδώ* όχι μόνο δεν αναφέρεται σε τοπικό σημείο όπου η ομιλήτρια βρίσκεται ή που της είναι αντιληπτικά προσιτό, αλλά ούτε καν σε ένα πραγματικό μέρος.

Μέσω του *εδώ* στην κατάσταση αυτή η ομιλήτρια παρουσιάζει την πατρίδα των πρωταγωνιστών ως σημαντική, συναφή και εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς εξαιτίας της προσωπικής, συναισθηματικής εμπλοκής της στα τεκταινόμενα του μυθιστορήματος.

Από την παραπάνω ανάλυση των ‘*διαζουσών*’ / γνωστικών χρήσεων του τοπικού δεικτικού επιρρήματος *εδώ* είναι εύκολο να προκύψουν και τα γνωστικά χαρακτηριστικά του. Αν δεχτούμε ότι το εκάστοτε συναφές περικείμενο και το εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς του ομιλητή παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην ερμηνεία των διαφόρων χρήσεων του *εδώ* και δεδομένου ότι εξ υποθέσεως το *εδώ* σημαίνει ‘σε άμεση σχέση με τον τόπο εκφώνησης’⁹⁰, τότε το *εδώ* χαρακτηρίζεται γνωστικά ως [+συνάφεια] [-απόσταση], ακολουθώντας την ίδια γραμμή με τα άλλα αμαρκάριστα μέλη που εξετάσαμε ως τώρα. Κατ’ αναλογία το *εκεί* θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από τις αντίστροφες τιμές, πράγμα που θα εξετάσουμε αμέσως παρακάτω.

⁹⁰ Βλ. Rauh (1983)

6.2.2. Το *εκεί* ως ‘μη-εδώ’.

Η άμεση σχέση του *εκεί* με την απόσταση είναι δεδομένη ήδη από την παραδοσιακή θεωρία σχετικά με την δεικτική φύση του εν λόγω επιρρήματος (βλ. 3.1.1). Το *εκεί* δηλώνει απόσταση από τον ομιλητή είτε στο πλαίσιο της πραγματικής είτε της συμβολικής εμπειρίας, αλλά όχι απαραίτητα και απόσταση από τον συνομιλητή, όπως φαίνεται από το παράδειγμα (1):

(1) *Έρχομαι **εκεί**! Περίμενέ με!*

Στο μεγαλύτερο ποσοστό τους, ωστόσο, οι χρήσεις του *εκεί* δηλώνουν απόσταση και από τους δύο βασικούς συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή κατάσταση, τόσο στις περιπτώσεις αμιγώς δεικτικών όσο και αναφορικών χρήσεων όπως στα (2) και (3) αντίστοιχα:

(2) *Στο βάθος φαίνεται μια σπηλιά! Πάμε **εκεί** να δούμε από κοντά;*

(3) *Αχ, η Κέρκυρα! Θυμάσαι τι ωραία περάσαμε **εκεί** πέρυσι;*

Το χαρακτηριστικό της απόστασης, ωστόσο, διαχέεται και σε άλλες επιμέρους χρήσεις του *εκεί*, οι οποίες δεν είναι δεικτικές με την παραδοσιακή έννοια του όρου, όπως για παράδειγμα σε αφηγηματικές χρήσεις σαν αυτήν του (4):

(4) *...και **εκεί** που της έλεγα τα νέα, σηκώνεται πάνω ξαφνικά και ανοίγει την τηλεόραση! Εντελώς αψυχολόγητες αντιδράσεις σου λέω!*

Το *εκεί* στο (4) προφανώς δεν έχει αυστηρά τοπική σημασία, αλλά ο δεικτικός του χαρακτήρας συμβάλλει στην αποστασιοποίηση της αφήγησης και η έννοιά του είναι μάλλον χρονική τελικά.

Ακόμα πιο έντονη είναι η παρουσία της απόστασης σε ορισμένες χρήσεις που προδίδουν συναισθηματική φόρτιση.

Ας δούμε τα παρακάτω παραδείγματα:

(5) *Ε! Τι κάνεις εκεί;* (προς κάποιον που προσπαθεί να σπάσει ένα σπυράκι στο πρόσωπό μου).

(6) Γιατρός (αγγίζοντας σημείο στο σώμα ασθενούς): *Εδώ πονάει;*

Ασθενής: *Ωχ! Ναι, ναι εκεί!*

Και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις η χρήση του *εκεί* προφανώς δεν συνδέεται με αντικειμενική τοπική απόσταση, εφ' όσον τόσο στο (5) όσο και στο (6) αναφέρεται σε σημείο απόλυτης σχεδόν εγγύτητας προς τον ομιλητή, που είναι το ίδιο του το σώμα. Συνεπώς, έχουμε να κάνουμε όχι με κατάδειξη αντικειμενικής απόστασης αλλά με μετακίνηση του εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς προς σημείο [+απόσταση], η οποία προκαλείται μάλλον από την αρνητική του συναισθηματική φόρτιση και στις δύο περιπτώσεις: από ενόχληση στην περίπτωση του (5) και από πόνο στην περίπτωση του (6). Ο ομιλητής αποδεσμεύεται από οτιδήποτε λειτουργεί ως πηγή αρνητικών συναισθημάτων, και αυτό το δηλώνει μέσω του αποστασιοποιητικού *εκεί*. Ειδικά στην περίπτωση του (6) δε, η αποδέσμευση αυτή αντανακλάται πιο έντονα στην αντίθεση που δημιουργείται από την χρήση του *εδώ* εκ μέρους του γιατρού για σημείο που βρίσκεται επάνω στο σώμα του ασθενούς. Προφανώς, εξαιτίας του χεριού του που ακουμπά το

πονεμένο σημείο, ο γιατρός αντιμετωπίζει το σημείο αυτό ως εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς πράγμα που δεν συμβαίνει και με τον ίδιο τον ασθενή για λόγους που εξηγήσαμε παραπάνω.

Αποδεσμεύοντας, ωστόσο, ο ασθενής ένα σημείο εγγύτητας μέσω του *εκεί* και παρουσιάζοντάς το ως μη-εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς, επί της ουσίας το παρουσιάζει ως μη-συναφές προς αυτόν, πράγμα που μας φέρνει στην σχέση του *εκεί* με την συνάφεια. Ήδη ο χαρακτήρας αποδέσμευσης που προσδίδει η χρήση του *εκεί* στα (5) και (6) μας παραπέμπει στο γεγονός ότι το *εκεί* χαρακτηρίζεται από αρνητική τιμή συνάφειας. Η άποψη αυτή ενδυναμώνεται από την ευρύτητα της δυνατότητας του *εδώ* ακόμα και σε περικείμενα που το *εκεί* θα ήταν φυσικό και αναμενόμενο.

Ας επανέλθουμε στο παράδειγμα (3) της ενότητας [6.2.1], όπου ο ομιλητής κάνει αναφορά μέσω του *εδώ* σε τοπικό σημείο, στο οποίο δεν βρίσκεται ο ίδιος κατά την στιγμή παραγωγής του εκφωνήματος. Παρ' όλο που στην προκειμένη περίπτωση η χρήση του *εκεί* θα ήταν κάτι παραπάνω από αποδεκτή, θα αποτύγχανε, ωστόσο, να δηλώσει την συνάφεια και το εστιακό ενδιαφέρον αναφοράς του ομιλητή για την εν λόγω περίσταση. Το *εκεί* θα λειτουργούσε ως *μη-εδώ* και ο αποστασιοποιητικός του χαρακτήρας δεν θα ήταν σε θέση να δηλώσει την ψυχολογική στάση που ο ομιλητής πραγματικά τηρεί προς το εν λόγω γεγονός.

Το ίδιο θα μπορούσαμε να πούμε και για τα παραδείγματα (6) και (7) της ενότητας [6.2.1].

Στην πρώτη περίπτωση, της αναλογικής δείξης, ο ομιλητής θα μπορούσε να δείξει στον χάρτη και να εκφωνήσει το (7):

(7) *Θα ξεκινήσουμε από εκεί και θα φτάσουμε εκεί!*

Αν αυτό που προέχει στα τοπικά δεικτικά είναι η αντικειμενική απόσταση από τον τόπο εκφώνησης το παραπάνω εκφώνημα θα έπρεπε να είναι σαφώς πιο αποδεκτό από το αντίστοιχο της [6.2.1], (6). Το περικείμενο συνάφειας ωστόσο, που δημιουργεί ο χάρτης και η απεικόνιση των εν λόγω τόπων πάνω σε αυτόν ωθούν τον ομιλητή στην λεκτική απεικόνιση της συνάφειας αυτής η οποία επιτυγχάνεται σαφώς μέσω της χρήσης του *εδώ* και όχι της αντίστοιχης του *εκεί*.

Με τον ίδιο τρόπο μπορεί να θεωρηθεί και η κατάσταση στο (7) της [6.2.1.] όπου οι συνομιλητές επιτελώντας μια καθαρά γνωστική σύγκριση αναφέρονται σε δύο φανταστικά μέρη μέσω των *εδώ* και *εκεί*. Είναι χαρακτηριστικό ότι επιλέγουν να ορίσουν ως *εδώ* την χώρα στην οποία τοποθετείται η βασική δράση του μυθιστορήματος, την πατρίδα των πρωταγωνιστών. Με αυτόν τον τρόπο δείχνουν ότι θεωρούν το συγκεκριμένο μέρος ως περισσότερο συναφές και εστιακού ενδιαφέροντος αναφοράς από ότι την χώρα προς την οποία πρόκειται να μετακινηθεί ο ομιλητής, η οποία δηλώνεται μέσω του *εκεί*.

Καταλήγουμε, στο συμπέρασμα ότι το *εκεί* λειτουργεί ως ‘μη-εδώ’ και ότι, συνεπώς, φέρει τις αντίστροφες τιμές γνωστικών χαρακτηριστικών από το *εδώ*. Αυτό σημαίνει ότι χαρακτηρίζεται από θετική τιμή απόστασης, [+απόσταση] και αρνητική τιμή συνάφειας, [-συνάφεια], πάντα στο πλαίσιο μιας γνωστικής σύγκρισης.

6.3. Τελικές παρατηρήσεις στα τοπικά δεικτικά.

Εξετάσαμε εδώ την σημαντικότερη και μάλλον την πιο διαδεδομένη ανά τις γλώσσες του κόσμου⁹¹ κατηγορία δεικτικών στοιχείων τοπικού εντοπισμού, τις δεικτικές αντωνυμίες και τα δεικτικά επιρρήματα. Μελετώντας ένα μεγάλο ποσοστό χρήσεών τους, τις οποίες η παραδοσιακή θεωρία αδυνατεί να ταξινομήσει ως δεικτικές με την κλασική έννοια του όρου, είδαμε ότι μια γνωστική θεώρηση τους θα επέτρεπε την ομαλή ένταξή τους στο φαινόμενο της δείξης.

Μελετώντας τις δεικτικές αντιθέσεις *αυτός-εκείνος* και *εδώ-εκεί* και παρ' όλο που όπως ήδη έχει τονιστεί (3.1.1.) δεν υφίσταται αυστηρός παραλληλισμός ανάμεσα στις τοπικές διαφοροποιήσεις που εκφράζονται από τα δεικτικά επιρρήματα και σε αυτές που εκφράζονται μέσω των αντωνυμιών, οι δύο αντιθέσεις διαθέτουν σημαντικά κοινά γνωστικά χαρακτηριστικά.

Συγκεκριμένα τα αμαρκάριστα μέλη *αυτός* και *εδώ* χαρακτηρίζονται γνωστικά ως [-απόσταση] και [+συνάφεια] ενώ τα μαρκαρισμένα *εκείνος* και *εκεί* ως [+απόσταση] και [-συνάφεια].

Το γεγονός ότι παρόμοιο φαινόμενο παρατηρήσαμε και στην περίπτωση των χρονικών δεικτικών αντιθέσεων που μελετήσαμε στο κεφάλαιο 5 μπορεί να μας οδηγήσει σε συμπεράσματα που θα μπορούσαν να τοποθετήσουν το φαινόμενο της δείξης σε μια νέα και ενδεχομένως πιο συγκροτημένη προοπτική.

⁹¹ βλ. Anderson & Keenan (1985)

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο πλαίσιο αυτής της εργασίας μελετήσαμε ένα τα πιο θεμελιώδη και πολυσυζητημένα φαινόμενα του πραγματολογικού επιπέδου, το φαινόμενο της δείξης.

Στην πρώτη φάση της μελέτης προσπαθήσαμε να καταδείξουμε το γεγονός ότι η δείξη αποτελεί όντως ένα από τα σημαντικότερα σημεία τομής της γλώσσας (γραμματικής) και του περικειμένου στο πλαίσιο του οποίου η γλώσσα χρησιμοποιείται ως μέσο επικοινωνίας. Δώσαμε τις βασικές αρχές του φαινομένου όπως αυτές προβάλλονται από το μέρος εκείνο της βιβλιογραφίας που αντιπροσωπεύει την ‘παραδοσιακή’ -όπως χαρακτηρίστηκε εδώ- σχολή σχετικά με το φαινόμενο. Αναγνωρίσαμε τις τρεις βασικές διαστάσεις του δεικτικού πεδίου (δείξη τόπου, χρόνου και προσώπου) και μελετήσαμε τον τρόπο με τον οποίο επιτυγχάνεται η γραμματικοποίησή τους στη Νέα Ελληνική, μια γλώσσα της οποίας το δεικτικό πεδίο ελάχιστα έχει εξερευνηθεί.

Η γραμματικοποίηση του φαινομένου σε περιγραφικό επίπεδο παρουσιάζει σημαντικές ομοιότητες με την αντίστοιχη γραμματικοποίησή του σε άλλες Ινδοευρωπαϊκές γλώσσες. Πιστεύουμε ότι το γεγονός αυτό αναδεικνύει την αξία ύπαρξης μιας κατά το δυνατόν πλήρους περιγραφής των δεικτικών μηχανισμών της Ελληνικής καθώς προσθέτει διαγλωσσικά δεδομένα σχετικά με το φαινόμενο, τα οποία συμβάλλουν στην απομόνωση και μελέτη των καθολικών χαρακτηριστικών του.

Η συμβολή της γνωστικής θεωρίας

Η ανάγκη χρήσης μιας θεωρητικής υποδομής γνωστικού τύπου προέκυψε από την παρατήρηση της ύπαρξης πληθώρας δεδομένων στο πλαίσιο των οποίων η χρήση των δεικτικών στοιχείων δεν είναι δυνατόν να καλυφθεί και να ερμηνευθεί επαρκώς από την παραδοσιακή δεικτική θεωρία. Όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο, η παραδοσιακή θεώρηση της δείξης αντιμετωπίζει την επικοινωνιακή κατάσταση ως ανταλλαγή μηνυμάτων μεταξύ ενός πομπού και ενός δέκτη, με πρωτοβουλία πάντα του πομπού, και την χρήση των δεικτικών στο πλαίσιο της επικοινωνιακής κατάστασης ως άρρηκτα συνδεδεμένη με τις πραγματικές χωρο-χρονικές συνιστώσες του επικοινωνιακού γεγονότος. Ως συνέπεια του γεγονότος αυτού, η βιβλιογραφία σχετικά με το φαινόμενο αντιμετώπισε ορισμένες ‘ιδιάζουσες’ χρήσεις των δεικτικών ως ‘δευτερεύουσες’ δεικτικές ή και μη-δεικτικές, με ελάχιστες εξαιρέσεις βαθύτερης ενδοσκόπησης στην επικοινωνιακή φύση τους (Fuchs 1993, Janssen 1993).

Η επιλογή της θεωρίας της γνωστικής γραμματικής του Langacker ως γνωστικού πλαισίου μελέτης τέτοιων χρήσεων έχει διττή θεωρητική συμβολή.

Αφ’ ενός η έννοια της *εγωκεντρικής οργάνωσης θέασης* στο πλαίσιο της οποίας αντιμετωπίζεται η εκάστοτε δεικτική διάσταση δίνει νέα προοπτική στο δεικτικό φαινόμενο τοποθετώντας τον ομιλητή -που ταυτόχρονα λειτουργεί ως παρατηρητής και, συνεπώς, ως συλλαμβάνον υποκείμενο- μέσα στο πεδίο παρατήρησής του, αναδεικνύοντας έτσι την εμπλοκή του στο παρατηρούμενο πεδίο (τοπικό ή χρονικό) και ερμηνεύοντας την υποκειμενική του στάση έναντι του αντικειμένου παρατήρησης. Ο ομιλητής στην περίπτωση της δείξης δεν λειτουργεί ως αμέτοχος εξωτερικός παρατηρητής αλλά ως αναπόσπαστο μέρος της σκηνής την οποία παρατηρεί και συλλαμβάνει γνωστικά.

Αφ' ετέρου, η θεωρία της γνωστικής *σύγκρισης*, την οποία δεχτήκαμε ότι επιτελεί ο ομιλητής κάθε φορά που χρησιμοποιεί ένα δεικτικό, σε συνδυασμό με την πραγματολογική θεωρία των *γλωσσικών επιλογών* μπορεί να ερμηνεύσει τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η 'υποκειμενικότητα', στην οποία παραδοσιακά αποδίδονται οι 'ιδιάζουσες' χρήσεις των δεικτικών κατηγοριών.

Συγκεκριμένα, εφ' όσον δεχόμαστε ότι η δείξη -στα ελληνικά τουλάχιστον- βασίζεται σε διμερή συστήματα αντιθέσεων, όπου το ένα δεικτικό λειτουργεί ως αμαρκάριστος πόλος και το άλλο ως μαρκαρισμένος, η θεωρία της σύγκρισης μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά στην ερμηνεία του πότε και γιατί ο ομιλητής επιλέγει το ένα δεικτικό έναντι του άλλου, ιδίως στο πλαίσιο των ιδιάζουσών χρήσεων όπου συχνά -και κυρίως- το αμαρκάριστο μέλος της εκάστοτε αντίθεσης προσεταιρίζεται ιδιότητες που η παραδοσιακή πραγματολογική θεωρία αποδίδει στο μαρκαρισμένο.

Προκειμένου να ελέγξουμε την επάρκεια μιας τέτοιας θεωρητικής προσέγγισης μελετήσαμε την λειτουργία συγκεκριμένων μορφών γραμματικοποίησης της δείξης στα ελληνικά, οι οποίες θεωρούνται θεμελιώδεις (βλ. Lyons (1977), Anderson & Keenan (1985)): τον γραμματικό χρόνο και τα χρονικά επιρρήματα *τόρα* και *τότε*, ως βασικές εκφάνσεις της χρονικής δείξης, αφ' ενός, και τις δεικτικές αντωνυμίες *αυτός-εκείνος* και τα δεικτικά τοπικά επιρρήματα *εδώ* και *εκεί*, ως αντιπροσωπευτικά της τοπικής δείξης, αφ' ετέρου.

Χρονικά δεικτικά

Ως προς την γνωστική χρήση των χρονικών δεικτικών καταλήξαμε σε δύο βασικά συμπεράσματα:

- 1) Οι χρόνοι οι οποίοι μπορούν να χαρακτηριστούν ως αμιγώς δεικτικοί στα ελληνικά είναι δύο: ο Ενεστώτας και ο Αόριστος/Παρατατικός, που θεωρήθηκε ως ενιαίος χρόνος λόγω του ότι η διαφορά μεταξύ Αορίστου και Παρατατικού είναι μόνο αυτή της άποψης, η οποία ούτως ή άλλως δεν συνιστά δεικτική κατηγορία. Στο πλαίσιο της δεικτικής αντίθεσης μεταξύ των δύο βασικών χρόνων ο Ενεστώτας αποτελεί το αμαρκάριστο μέλος ενώ ο Αόριστος/Παρατατικός το μαρκαρισμένο.
- 2) Δεδομένης της προαναφερθείσας αντίθεσης μαρκαρισμένου έναντι αμαρκάριστου μέλους, η ‘υποκειμενικότητα’ του ομιλητή η οποία υποκινεί ιδιαίζουσες χρήσεις των δύο χρόνων όπως αυτή του Ιστορικού Ενεστώτα (5.1.2.1), των ‘άχρονων’ χρήσεων του Αορίστου/Παρατατικού (5.1.2.2) αλλά και άλλων που θεωρήθηκαν αποτελέσματα του φαινομένου της ‘μετακίνησης της χρονικής εστίασης’ (5.1.3.2), ερμηνεύθηκε στο πλαίσιο της γνωστικής σύγκρισης ως συνιστώσα δύο βασικών γνωστικών χαρακτηριστικών: της *απόστασης* και της *συνάφειας*. Στο πλαίσιο μιας γνωστικής θεώρησης της δείξης φάνηκε ότι ο Ενεστώτας χαρακτηρίζεται από τις γνωστικές ιδιότητες [-απόσταση] και [+συνάφεια] ενώ ο Αόριστος/Παρατατικός φέρει τις ιδιότητες αυτές με αντεστραμμένες τις τιμές τους, χαρακτηρίζεται δηλαδή από [+απόσταση] και [-συνάφεια].
Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το γεγονός ότι οι προαναφερθείσες αξίες μαρκαρίσματος των δύο χρόνων δεν μεταβάλλονται ούτε στην περίπτωση της αφήγησης η οποία θεωρείται εξ υποθέσεως μαρκαρισμένο περικείμενο.
- 3) Κατά τον ίδιο τρόπο το χρονικό επίρρημα *τόρα* στις μη -αυστηρά χρονικές χρήσεις του- χαρακτηρίζεται από αρνητική τιμή απόστασης και θετική τιμή συνάφειας, ([-απόσταση] [+συνάφεια]) παρουσιάζοντας έτσι κοινή γνωστική

συμπεριφορά με τον Ενεστώτα, ενώ το τότε χαρακτηριζόμενο από [+απόσταση] και [-συνάφεια] φαίνεται να υποκινείται από την ίδια γνωστική βάση που κινεί και τις ανάλογες χρήσεις του Αορίστου/Παρατατικού.

- 4) Συνεπώς, τα χρονικά δεικτικά που μελετήσαμε μπορούν να ταξινομηθούν σε δύο ομάδες ως προς την γνωστική τους φύση. Από τη μια μεριά ο Ενεστώτας και το *τόρα* που χαρακτηρίζονται αρνητικά ως προς την απόσταση και θετικά ως προς την συνάφεια και από την άλλη ο Αόριστος/Παρατατικός και το *τότε* που χαρακτηρίζονται αντίστροφα, δηλαδή θετικά ως προς την απόσταση και αρνητικά ως προς τη συνάφεια.

Τοπικά δεικτικά

Ανάλογα συμπεράσματα προέκυψαν και από την μελέτη των ‘ιδιαζουσών’ χρήσεων των τοπικών δεικτικών. Παρά τις δυσκολίες που προκύπτουν από την απτή φύση του χώρου, η οποία δεν επιτρέπει γνωστικά την ίδια ευελιξία που επιτρέπεται από την πιο αφηρημένη φύση του χρόνου, και στην περίπτωση των τοπικών δεικτικών οι έννοιες της απόστασης και της συνάφειας φάνηκαν να διαδραματίζουν πρωτεύοντα ρόλο. Συγκεκριμένα φάνηκε ότι:

- 1) η δεικτική αντωνυμία *αυτός*, στις μη-προβλεπόμενες από την παραδοσιακή δεικτική θεωρία χρήσεις της, φέρει τις ιδιότητες [-απόσταση] και [+συνάφεια]. Αντίθετα, η δεικτική αντωνυμία *εκείνος* φέρει τα χαρακτηριστικά [+απόσταση] και [-συνάφεια], τα οποία προκύπτουν από την σύγκριση της δυνατότητας χρήσης της έναντι της αντίστοιχης δυνατότητας χρήσης της *εκείνος*.
- 2) Κατά τον ίδιο τρόπο το δεικτικό τοπικό επίρρημα *εδώ* χαρακτηρίζεται από τις ιδιότητες [-απόσταση] και [+συνάφεια], ενώ το επίρρημα που βρίσκεται στον

αντίθετο πόλο της συγκεκριμένης δεικτικής αντίθεσης, δηλ. το *εκεί*, φέρει τα χαρακτηριστικά [+απόσταση] και [-συνάφεια].

- 3) Από τα δύο παραπάνω προκύπτει πως και στην περίπτωση των τοπικών δεικτικών δημιουργούνται δύο ομάδες των οποίων τα μέλη έχουν αντίστροφη γνωστική λειτουργία. Τα μεν *αυτός* και *εδώ* χαρακτηρίζονται αρνητικά ως προς την απόσταση και θετικά ως προς την συνάφεια, ενώ τα *εκείνος* και *εκεί*, παρουσιάζονται ως θετικά χαρακτηρισμένα ως προς την απόσταση αλλά αρνητικά ως προς την συνάφεια.

Γνωστική ενοποίηση των κατηγοριών

Η νέα διάσταση που προσδίδουν στο φαινόμενο της δείξης όλα τα παραπάνω είναι εμφανής. Αντί να μιλάμε για δύο διαφορετικές δεικτικές διαστάσεις, αυτήν του χρόνου και αυτήν του τόπου και για τέσσερις ομάδες δεικτικών, (χρόνους, χρονικά επιρρήματα, δεικτικές αντωνυμίες και τοπικά επιρρήματα), μπορούμε να μιλάμε για μια κοινή γνωστική δεικτική κατηγορία που ορίζεται ως [+/-απόσταση/ +/-συνάφεια], η οποία μπορεί να λειτουργήσει ως κατηγοριακή ετικέτα-ομπρέλα, κάτω από την οποία τα εν λόγω δεικτικά ταξινομούνται ως εξής

[-απόσταση]/ [+συνάφεια]	[+απόσταση]/[-συνάφεια]
<i>Ενεστώτας</i>	<i>Αόριστος/ Παρατατικός</i>
<i>τώρα</i>	<i>τότε</i>
<i>αυτός</i>	<i>εκείνος</i>
<i>εδώ</i>	<i>εκεί</i>

Μια τέτοια συστηματοποίηση θεωρούμε ότι μπορεί να συμβάλει ουσιαστικά σε μια γνωστική ενοποίηση του φαινομένου της δείξης και να καλύψει ένα σαφώς

ευρύτερο φάσμα λειτουργιών των δεικτικών από αυτό που καλύπτουν τα παραδοσιακά περιγραφικά μοντέλα. Αυτού του τύπου η γνωστική-πραγματολογική προσέγγιση προσδίδει συνοχή στο σύστημα και αναδεικνύει την δεικτική φύση των κατηγοριών που εξετάστηκαν εδώ εφ' όσον προβάλλει το γεγονός ότι η πρωτοτυπική τους δεικτική σημασία είναι αυτή που αποτελεί την πηγή οποιωνδήποτε άλλων χρήσεων τους.

Η προσέγγιση αυτή εναρμονίζεται εξάλλου με τους βασικούς στόχους της γνωστικής γλωσσολογίας γενικότερα (βλ. κεφ. 4), εφ' όσον παρουσιάζει τις δεικτικές δομές όχι ως αυτόνομες, αλλά ως αντανακλάσεις γενικά της διανοητικής μας οργάνωσης, των αρχών κατηγοριοποίησης, των διανοητικών μηχανισμών επεξεργασίας δεδομένων, αλλά και των εμπειρικών και περιβαλλοντικών επιρροών.

Η δεικτική κατηγορία του προσώπου και η έννοια της επικοινωνιακής κατάστασης.

Ένα εύλογο ερώτημα θα αφορούσε την ένταξη της κατηγορίας του *προσώπου* σε ένα τέτοιο μοντέλο.

Είναι δεδομένο ότι, ούτως ή άλλως, ο χρόνος και ο χώρος διαφέρουν από το πρόσωπο σε ένα βασικό σημείο: ενώ οι δύο πρώτοι μπορούν να υπολογιστούν και μέσω μη-δεικτικών συστημάτων μέτρησης, τα δεικτικά του προσώπου μπορούν να προσδιοριστούν μόνο ως ρόλοι συμμετεχόντων στο πλαίσιο της επικοινωνιακής κατάστασης. Με άλλα λόγια το *εγώ* του πρώτου προσώπου δεν αποτελεί παρά τον ρόλο ενός συμμετέχοντος, του ομιλητή, σε αντίθεση με το *εσύ* του δεύτερου προσώπου. Τα δεικτικά προσώπου αντανακλούν, συνεπώς, την εναλλαγή των ρόλων στην συνομιλία. Αυτή, εξάλλου, είναι και η ειδοποιός διαφορά της

συνομιλίας από τον μονόλογο και η θεμελιώδης αρχή της επικοινωνίας. Αυτή ακριβώς η θεώρηση της επικοινωνίας και η συνεργατική φύση της συνομιλίας, την οποία δεχτήκαμε αξιωματικά εδώ, μας οδηγεί στην ανάγκη αναθεώρησης της έννοιας της επικοινωνιακής κατάστασης.

Όπως είδαμε, η δείξη παραδοσιακά θεωρείται οργανωμένη κατά έναν ‘εγωκεντρικό’ τρόπο. Αυτή η άποψη, παρ’ όλο που υπέστη μερική αμφισβήτηση (βλ. π.χ. Hanks (1990), Fuchs (1993)), εξακολούθησε να αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο θεώρησης του φαινομένου της δείξης. Μελετώντας, ωστόσο, η Tanz (1980) την κατάκτηση του δεικτικού συστήματος αναφέρει χαρακτηριστικά:

‘Προκειμένου να χρησιμοποιήσουν σωστά τα δεικτικά συστήματα, τα παιδιά πρέπει να αφομοιώσουν την έννοια της ‘προοπτικής’ ως βασικής συνιστώσας της σημασίας. Οι άλλοι απευθύνονται σ’ αυτά αποκαλώντας τα με το όνομά τους ή ως ‘εσύ’ και αυτά πρέπει να μάθουν ότι ενώ το όνομα αποτελεί μια ετικέτα, δεν συμβαίνει το ίδιο και με το ‘εσύ’. Οι άνθρωποι που μιλούν στα παιδιά αναφέρονται στους εαυτούς τους ως ‘η μαμά’, ο μπαμπάς’ κ.λ.π. ή ως ‘εγώ’. Τα παιδιά τους αποκαλούν ‘μπαμπά’ ή ‘μαμά’ αλλά όχι ‘εγώ’. Για να χρησιμοποιήσουν τα δεικτικά στοιχεία σωστά, τοποθετώντας τους εαυτούς τους στο κέντρο, θα πρέπει πρώτα να συλλάβουν το πώς οι άλλοι άνθρωποι τα χρησιμοποιούν επίσης με τους εαυτούς τους στο κέντρο.’ (1980:7)

Δεν είναι, λοιπόν, η εγωκεντρικότητα που χαρακτηρίζει τη δείξη, αλλά η προσωποκεντρικότητα με την έννοια του προσανατολισμού σημασιών που ξεκινάνε από τα πρόσωπα-συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή κατάσταση σε αντίστοιχα σημεία αναφοράς τα οποία προσδιορίζονται από την επικοινωνιακή αυτή κατάσταση, στη βαθύτερη, κοινωνική της έννοια.

Τα παραδείγματα που δώσαμε ειδικά για τις χρήσεις του *τώρα* και του *εδώ* και η έννοια του ‘κοινού εδάφους’ καθιστούν εμφανές ότι η έννοια της απόλυτης ‘εγωκεντρικότητας’ στερείται πραγματικής και πραγματολογικής βάσης. Στις λίγες περιπτώσεις όπου το ‘εδώ’ ή το ‘τώρα’ σημαίνουν την ‘θέση’ του ομιλητή είτε τοπική είτε χρονική και αποκλείουν την θέση του συνομιλητή υπάρχει πάντα ένα λειτουργικό κίνητρο (βλ. π.χ. (6.2.2), παρ.(1)).

Και στην περίπτωση των ιδιαζουσών χρήσεων των χρόνων, ωστόσο, η ενεργός συμμετοχή του συνομιλητή προαπαιτείται προκειμένου να ερμηνευθεί εύστοχα το μήνυμα. Την στιγμή που ο ομιλητής χρησιμοποιεί π.χ. *Ιστορικό Ενεστώτα* για να δηλώσει γνωστική εγγύτητα και γνωστική συνάφεια γνωρίζει ότι ο συνομιλητής θα εισπράξει την χρήση του συγκεκριμένου χρόνου κατά τον επιθυμητό τρόπο εξαιτίας των κοινών γνωστικών μηχανισμών που προϋποθέτει η αρχή της συνεργασίας.

Είναι προφανές ότι ο παραδοσιακός ορισμός της επικοινωνιακής κατάστασης αγνοεί τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά που υποκινούν συγκεκριμένες χρήσεις της γλώσσας: την δράση, το κοινό έδαφος και την κοινή γνώση του κόσμου, τα ενδιαφέροντα και τις προσδοκίες των συμμετεχόντων.

Στο κέντρο της εγωκεντρικής, λοιπόν, οργάνωσης θέασης, στην οποία εντάξαμε το φαινόμενο της δείξης δεν βρίσκεται το ‘υποκείμενο’-ομιλητής αλλά τα ‘υποκείμενα’-συμμετέχοντες. Σαφώς είναι ο ομιλητής που συλλαμβάνει μια κατάσταση με ένα συγκεκριμένο τρόπο όταν επιλέγει τι να πει και πώς να το πει και ο ακροατής επιχειρεί να αναδομήσει τον επικοινωνιακό στόχο του ομιλητή. Η συνεργατική φύση της επικοινωνίας, ωστόσο, επιτρέπει ένα ευρύτερο σχήμα στο πλαίσιο του οποίου ο ομιλητής και ο συνομιλητής μπορούν να φτάσουν ‘ως ένα

συλλογικό υποκείμενο σε μια κοινή σύλληψη όσον αφορά την σημασιολογική αξία μιας γλωσσικής έκφρασης' (Langacker 1985:120).

Αναμφισβήτητα η άποψη του Langacker βρίσκει έδαφος στην περίπτωση της δείξης με τον τρόπο που την αντιμετωπίσαμε εδώ. Τα *εγώ* και *εσύ* δεν αποτελούν δύο αντίθετους πόλους μιας δεικτικής αντίθεσης με την έννοια που αυτό συμβαίνει στις άλλες περιπτώσεις δεικτικών αντιθέσεων. Αντίθετα συνεργάζονται αρμονικά προκειμένου να φτάσουν στην σύλληψη του εκάστοτε γνωστικού δεικτικού μηνύματος.

Η θεωρητική συμβολή αυτής της εργασίας θεωρούμε ότι έγκειται ακριβώς στον συνδυασμό διαφορετικών πραγματολογικών και γνωστικών θεωριών προκειμένου να ερμηνευθεί και να ενοποιηθεί το φαινόμενο της δείξης στην συγκεκριμένη γλώσσα, τα ελληνικά. Παρ' όλο που σε πολλές περιπτώσεις η γραμματικοποίηση της δείξης είναι τόσο πολυποίκιλη (π.χ. σε Αφρικανικές γλώσσες με έως και οκταμερή δεικτικά συστήματα τοπικών επιρρημάτων), ώστε να θέτει υπό αμφισβήτηση και αυτήν ακόμα την θεωρία των καθολικών χαρακτηριστικών, θεωρούμε ότι μια τέτοια σύλληψη του φαινομένου μπορεί να αντανακλά καθολικές δομές γλωσσικής οργάνωσης. Περαιτέρω έρευνα σε δεικτικά πεδία με τα οποία δεν ασχολήθηκε αυτή η εργασία αλλά και περισσότερα διαγλωσσικά δεδομένα σχετικά με τις πραγματολογικές και γνωστικές εκφάνσεις της δείξης θα μπορούσαν σαφώς να ενισχύσουν τους ισχυρισμούς μας ή να προσδώσουν νέες διαστάσεις είτε πραγματολογικού είτε γνωστικού τύπου στο φαινόμενο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alexiadou, A. (1993) "On aspectual and temporal adverbs". In Plilippaki -Warburton, I., K. Nicolaidis & M. Sifianou (eds.) 145-152.
- Alwood, J & P. Gärdenfors (eds). (1998) *Cognitive Semantics: Meaning and Cognition*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Andersen, H. (1972) "Diphthongization". *Language* **48**: 11-50.
- _____ (1989) "Markedness theory: the first 150 years". In: Tomic, O.M. (ed.) 11-47.
- Anderson, S.R & Keenan, E.L. (1985). "Deixis". In: Shopen (ed.) 259-307.
- Bache, C. (1986) "Tense and aspect in fiction". *Journal of Literary Semantics* **15.2**: 82-97.
- Bal, M. (1985) *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press.
- Barwise, J. & J. Perry (1975) "Semantic innocence and uncompromising situations". In: Martinich, A.P. (ed.) 369-381.
- Batori, I., (1982). "On verb deixis in Hungarian". In Weissenborn, J. & W. Klein (eds.) 155-167.
- Bella, S. (1996) *The Deictic Field of Modern Greek*. Διατριβή Μεταπτυχιακού Διπλώματος (M.A.), University of Reading.
- Bellos, D.M. (1978) "The narrative absolute tense". *Language and Style* **11**: 231-237.
- Βελούδης, Γ. (1992) "Τα συστήματα «χρόνου-τρόπου-άποψης» και η υποκειμενικότητα". *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* **13**: 485-504.
- Benveniste, E. (1971) *Problems in General Linguistics*. Μετάφραση της Mary E. Meek. Miami Miami Linguistic Series No. 8. Coral Gables, Florida: University of Miami Press.

- Binnick, I.R. (1991) *Time and the Verb: A Guide to Tense and Aspect*. Oxford: Oxford University Press.
- Blakemore, D. (1987) *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford: Blackwell
- _____ (1995) “Relevance theory”. In Verschueren, J. J.O. Östman & J. Blommaert (eds.) 443-452.
- Bolinger, D. (1947) “More on the present tense in English”. *Language* **23**: 434-436.
- Brown, P. & Levinson, S. (1978) “Universals in politeness usage: politeness phenomena”. In: Goody (ed.) 56-289.
- _____ (1982). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bühler, K. (1934). *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Stuttgart. Μετάφραση του D. Fraser Goodwin (1990) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Bull, W.E. (1963) *Time, Tense and the Verb: A study of Theoretical and Applied Linguistics, with Particular Attention to Spanish*. UCAL Publications in Linguistics 19. Berkley Cal.: UCAL.
- Burks, A. (1948/9) Icon, Index and Symbol. *Philosophy and Phenomeno-Logical research* **IX**: 673-689.
- Calver, E. (1946) “The uses of the present tense forms in English”. *Language* **22**: 317-325.
- Casad, E.H. (ed.) *Cognitive Linguistics in the Redwoods*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Chafe, W.L. (1973) “Language and memory”. *Language* **49**: 266-281.
- Chen, R. (1990) “English demonstratives: a case of semantic expansion”. *Language Sciences* **12**: 139-153.
- Chomsky, N. (1976) *Reflections on Language*. London: Temple Smith.
- Clark, E. (1974) “Normal states and evaluative viewpoints”. *Language* **50**: 316-332.
- Clark, H.H. (1992) *Arenas of Language Use*. Chicago: University of Chicago Press and Center for the Study of Language and Information.
- Cole, P. (1981) *Radical Pragmatics*. New York: Academic Press.

- Comrie, B. (1975) "Polite plurals and predicate agreement". *Language* **51**: 406-41.
- _____ (1983) "Markedness, grammar, people and the world". In Eckman, F.R. (ed.) 85-106.
- _____ (1985) *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Contini-Morava, E. & B. Sussman Goldberg (1995) *Meaning as Explanation: Advances in Linguistic Sign Theory*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Γεωργακοπούλου, Α. & Δ. Γούτσος (1999) *Κείμενο και Επικοινωνία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Dahl, Ö. (1983) "Temporal distance: remoteness distinctions in tense-aspect systems". *Linguistics* **21-1**: 105-122.
- Davis, P.W. (ed.) (1995) *Alternative Linguistics: Descriptive and Theoretical Models*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.
- Davis, S. (ed.) (1991) *Pragmatics: a Reader*. Oxford: Oxford University Press.
- Declerck, R. (1990) "Tense, time and temporal focus." *Journal of Literary Semantics* **xix/2**: 80-93.
- _____ (1993) *Tense in English: Its Structure and Use in Discourse*. London/New York: Routledge.
- De Mulder, W. (1996) "Demonstratives as locating expressions". In Pütz, M. & R. Driven (eds.) 29-47.
- Duchan, J.F., G.A. Bruder & L.E. Hewitt (eds.) (1995) *Deixis in Narrative: A Cognitive Science Perspective*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Duranti, A. & C. Goodwin (1992) *Rethinking Context*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckman, F.R. (ed.) (1983) *Markedness*. New York: Plenum Press.
- Ehlich, K. (1982) "Anaphora and Deixis: same, similar or different?" In Jarvella, J. & W. Klein (eds.) 315-336.
- Ehlich, V. & Heinz, V. (eds.) (1988) *Temporalsemantik*. Tübingen: Niemeyer.

- Fillmore, C.J. (1966) “Deictic categories in the semantics of *come*.” *Foundations of Language* **2**: 219-227.
- _____ (1971a) “How to know whether you are coming or going.” In: Rauh (ed.) (1983) 218-245.
- _____ (1971b) *Santa Cruz Lectures on Deixis*. Reproduced by the Indiana University Linguistics Club. Bloomington, Indiana.
- _____. (1982) “Towards a descriptive framework for spatial deixis”. In Jarvella, K & W. Klein (eds.) 31-55.
- Fleischman, S. (1989) “Temporal distance: a basic linguistic metaphor”. *Studies in Language* **13**: 1-50.
- _____ (1990) *Tense and Narrativity*. London: Routledge.
- _____ (1991) “discourse as space/ discourse as time”. *Journal of Pragmatics* **16.4**: 291-306.
- Fludernik, M. (1991) “Shifters and deixis: Some reflections on Jacobson, Jespersen and reference”. *Semiotica* **86**: 193-230.
- Fuchs, A. (1991) “Deixis, relevance and tense/aspect”. In: Gvozdanovic, J. & Th. Janssen (eds.) 99-123.
- _____ (1993) *Remarks on Deixis*. Heidelberg: Julius Gross Verlag.
- Geeraerts, D. (1995) “Cognitive Linguistics”. In: Vershueren, J., J. Östman & J. Blommaert (eds.) 111-116.
- Genette, G. (1980) *Narrative Discourse*. Μετάφραση J. Lewin. Ithaca: Cornell University Press.
- Gibbon, D. (1983) “Intonation in context: an essay on metalocutionary deixis”. In: Rauh (ed.) 195-218.
- Giorgi, A. & F. Pianesi (1997) *Tense and Aspect: From Semantics to Morphosyntax*. Oxford: Oxford University Press.
- Glover, K.D. (2000) “Proximal and distal deixis in negotiation talk”. *Journal of Pragmatics* **32**: 915-926.

- Goody, E.N. (ed.) (1978) *Questions and Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grammenidis, S. (1993) “The verbs ΠΗΓΑΙΝΩ and ΕΡΧΟΜΑΙ in Modern Greek”. In Philippaki-Warbuton, I., K. Nicolaidis & M. Sifianou (eds.), 193-199.
- Green, K. (ed.) (1995a) *New Essays on Deixis: Discourse, Narrative, Literature*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.
- _____ (1995b) “Deixis: Revaluation of concepts and categories”. In Green, K. (ed.), 11-25.
- Greenberg, J.H. (ed.) (1978) *Universals in Human Language. Vol.3. Wordstructure*. Stanford: Stanford University Press.
- Grenoble, L.A. (1998) *Deixis and Information Packaging in Russian Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Grice, P. (1968) “Utterer’s meaning, sentence meaning and word meaning”. *Foundations of Language* 4: 1-18.
- _____ (1989) *Studies in the ways of words*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Grundy, P. (1995) *Doing Pragmatics*. London / New York: Edward Arnold.
- Gvozdanovic, J. & Th. Janssen (eds.) (1991) *The Function of Tense in Texts*. Amsterdam: North Holland.
- Haiman, J. (ed.) (1985) *Iconicity in Syntax*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Halliday, M.A.K. & R. Hasan (1976) *Cohesion in Spoken and Written English*. London: Longman.
- Hanks, W. (1991) “The indexical ground of deictic reference”. In Duranti, A. & C. Goodwin (eds.) 43-75.
- Head, B.F. (1978) “Respect degrees in pronominal reference”. In: Greenberg (ed.) 151-211.
- Hedin, E. (1987) *On the Use of the Perfect and the Pluperfect in Modern Greek*. Stockholm: Almqvist and Wiksell.
- Hill, C.A. (1974) “Spatial perception and linguistic encoding: a case study in Hausa and English”. *Studies in African Linguistics* 5: 135-148.

- _____ (1982) “Up/down, front/back, left/right: a contrastive study of Hausa and English”.
In: Weissenborn, J. & W. Klein (eds.) 13-42.
- Horn, L.R. (1988) “Pragmatic Theory”. In: *Linguistics: The Cambridge Survey. Vol 1 Linguistic Theory, 113-145*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hottenroth, P.M. (1982) “The system of local deixis in Spanish”. In Weissenborn, J. & W. Klein (eds.) 133-155.
- Huddleston, R., (1969) “Some observations on tense and deixis in English”. *Language* **45**, **4**: 777-806.
- Hurford, J.R. & B. Heasley (1983) *Semantics: A Coursebook*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hymes, D. (1974) *Foundations in Social Linguistics*. London: Tavistock Publications.
- Ingram, D. (1970) *The Role of Person Deixis in Underlying Semantics*. Διδακτορική Διατριβή, University of Stanford.
- _____ (1971) “Typology and universals of personal pronouns”. *Working Papers on Language Universals*, D1-D35.
- Jacobson, R. (1971[1957]) “Shifters, verbal categories and the Russian verb”. In: *Selected Writings of Roman Jakobson, Vol. 2*. The Hague: Mouton.
- Jaeggli, O. & C. Silva-Corvalan (eds.) (1986) *Studies in Romance Linguistics*. Dordrecht/Riverton: Foris Publications.
- James, D. (1982) “Past tense and the hypothetical: a cross-linguistic study”. *Studies in Language* **6**: 375-403.
- Janda, L.A. (1996) “Unpacking markedness”. In: Casad, E.H. (ed.).
- Janssen, Th. (1988) “Tense and temporal composition in Dutch: Reichenbach’s point of reference reconsidered”. In: Ehlich, W. & W. Heinz (eds.) 96-128.
- _____ (1993) “Tenses and demonstratives: conspecific categories”. In: B. Rudzka-Ostyn (ed.) 743-781.
- _____ (1994) “Tense in Dutch: eight tenses or two tenses?” In: Thieroff, R. & J. Ballwed (eds.) 93-118.

- Jarvella, J. & W. Klein (eds.) (1982) *Speech, Place and Action: Studies on Deixis and Related Topics*. Chichester: Wiley.
- Jespersen, O., (1965) *The Philosophy of Grammar*. New York: W. Norton.
- Jones, P.E. (1995) "Philosophical and theoretical issues in the study of deixis: a critique of the standard account". In: Green (ed.) 27-47.
- Joos, M. (1964) *The English Verb*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Kamp, H. (1971) "Formal properties of *Now*". *Theoria* 37: 227-273.
- Keenan, E.L. (ed.) (1975) *Formal Semantics of Natural Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kiparsky, P. (1968) "Tense and mood in Indo-European syntax". *Foundations of Language* 4:30-57.
- Κλαίρης, Χ. & Γ. Μπαμπινιώτης (1999) *γραμματική της Νέας Ελληνικής: Δομολειτουργική-Επικοινωνιακή. Τόμος II. Το Ρήμα: Η Οργάνωση του Μηνύματος*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Klein-Andreu, F. (1986) "Speaker-based and reference based factors in linguistic explanation: Non-past conditional sentences in Spanish". In: Jaeggli, O. & C. Silva-Corvalan (eds.) 99-109.
- Klein, W. (1994) *Time in Language*. London / New York: Routledge.
- Kruisinga, E. (1925) *A Handbook of Present Day English. Part II: English Accidence and Syntax 2*. Utrecht: Kemink.
- Kryk-Kastovsky, B. (1996) "The linguistic, cognitive and cultural variables of the conceptualization of space". In: Pütz, M. & R. Dirven (eds.) 329-340.
- Labov, W. & J. Valetzky (1967) "Narrative analysis: oral versions of personal experience". In: Helm, J. (ed.) *Essays on the Verbal and Visual Arts*. Seattle: University of Washington Press.
- Labov, W. & D. Fensel (1977) *Therapeutic Discourse*. New York: Academic Press.
- Lakoff, R. (1970) "Tense and its relation to participants". *Language* 46: 838-849.

- _____ (1974) “Remarks on *this* and *that*”. *Papers from the Tenth Regional Meeting Chicago Linguistic Society* 345-356.
- Langacker, R.W. (1985) “Observations and speculations on subjectivity”. In: Haiman, J. (ed.) 109-150.
- _____ (1987) *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. I: Theoretical Perspectives*. Stanford: Stanford University Press.
- _____ (1995) “Viewing in cognition and grammar”. In: Davis, P.W. (ed.) 153-199.
- _____ (1999a) “The contextual basis of cognitive semantics”. In: Nuyts, J. & E. Pederson (eds.) 229-251.
- _____ (1999b) *Grammar and Conceptualization*”. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Leech, G.N. (1969) *Towards a Semantic Description of English*. London: Longman.
- Levinson, S. (1983) *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1968) *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- _____ (1975) “Deixis as the source of reference”. In: Keenan, E.L. (ed.) 61-83.
- _____. (1977a) *Semantics, Vols. I, II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- _____ (1977b) “Deixis and Anaphora”. In: Meyers, T. (ed.).
- _____ (1995) *Linguistic Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mackridge, P. (1985) *The Modern Greek Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Maclaran, R. (1980) “On two asymmetrical uses of the demonstrative determiners in English”. *Linguistics* **18**: 803-820.
- Margolin, U. (1984) “Narrative and indexicality: a tentative framework”. *Journal of Literary Semantics*. **xiii/3**.
- Marmaridou-Protoppappa, S. (2000) *Pragmatics and Cognition*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Martinich, A.P. (ed.) (1985) *The Philosophy of Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Mc Gilvray, J. (1995) *Tense, Reference and Worldmaking*. Montreal/ London/ Buffalo: McGill – Queen’s University Press.

- Meyers, T. (ed.) (1977) *The Development of Conversation and Discourse*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Montague, R. (1974) *Formal Philosophy: Selected Papers by R. Montague*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Morris, C.W. (1946) *Signs, Language and Behaviour*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
- Moser, A. (1988) *The History of the Perfect Periphrases in Greek*. Διδακτορική διατριβή, University of Cambridge.
- Μοσχονάς, Σ. (1991) “Τα ενεστώτα, Α’: ο άχρονος χρόνος”. *Γλωσσολογία* **9-10**: 151-182.
- Μπακάκου.Ορφανού, Α. (1989) *Οι χρήσεις του πληθυντικού του προσώπου στη Νέα Ελληνική*. Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1991) *Γλωσσολογία και Λογοτεχνία: Από την τεχνική στην τέχνη του λόγου*. Β’ έκδοση. Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης, Γ. & Π. Κοντός (1967) *Συγχρονική Γραμματική της Κοινής Νεοελληνικής: Θεωρία και Ασκήσεις*. Αθήνα.
- Μπέλλα, Σ. (1998) “υποκειμενική εμπλοκή του ομιλητή στην επιλογή δεικτικών κατηγοριών της Ελληνικής: μια προσπάθεια γνωστικής ενοποίησης του νεοελληνικού δεικτικού συστήματος”. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* **19**: 243-252.
- Murray, D. (1983) “Conversational concerns: issues”. *Journal of Pragmatics* **7**: 1-15.
- Nuyts, J. (1993) “Cognitive Linguistics”. *Journal of Pragmatics* **20**: 269-290.
- Nuyts, J. & E. Pederson (eds.) (1999) *Language and Conceptualization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Philippaki-Warbuton, I. B. & Joseph (1987) *Modern Greek*. London: Croom Helm.
- Philippaki-Warbuton, I., K. Nicolaidis & M. Sifianou (eds.) (1993) *Themes in Greek Linguistics*. Current Issues in Linguistic Theory 117. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Prince, E. (1981) “Towards a taxonomy of given-new information”. In: Cole, P. (ed.) 223-255.
- Putnam, H. (1975) *Mind, Language and Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Quirk, R., S. Greenbaum, G. Leech & J. Svartvik (1985) *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
- Rauh, G. (ed.) (1983a) *Essays on Deixis*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- _____ (1983b) "Aspects of deixis". In Rauh (ed.) 9-60.
- _____ (1983c) "Tenses as deictic categories: an analysis of English and German tenses". In Rauh (ed.) 229-277.
- Reichenbach, H. (1947) *Elements of Symbolic Logic*. London: Collier-Macmillan.
Επανεκτύπωση (1966) New York: Free Press.
- Roberts, L. (1986) "The figure-ground model for the explanation of the determination of indexical reference". *Synthese* **68**: 441-486.
- Rudzka-Ostyn, B. (ed.) (1993) *Conceptualizations and Mental Processing in Language*. Cognitive Linguistics Research 3. Berlin- New York: Mouton de Guyter.
- Russel, B. (1948) *Human Knowledge: Its Scope and Limits*. New York.
- Saussure, F. de (1916) *A Course in General Linguistics*. New York: Philosophical Library.
- Schmauks, D. (1991) *Deixis in der Mensch -Maschine -Interaktion: Multimediale Referentenidentifikation durch Natürliche und Simulierte Zeigegesten*. Tübingen: Niemeyer.
- Schriffin, D. (1981) "Tense variation in narrative". *Language* **57**: 45-62.
- _____ (1990) "Between text and context: deixis, anaphora and the meaning of *then*". *Text* **10**: 245-270.
- Searle, J. (1987). "Intederminacy, empiricism and the first person". In Martinich A.P. (ed.) 476-491.
- Σετάτος, Μ. (1983) "Ο Παρακείμενος στην Κοινή Νεοελληνική". *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* **4**: 101-113.
- Silva-Corvalan, C. (1983) "Oral Spanish narrative: context and meaning". *Language* **59**: 760-780.
- Sitta, G. (1993) "Deixis and pointing gestures". *Semiotica* **96-3/4**: 319-334.
- Smith, Q. (1989) "The multiple uses of indexicals". *Synthese* **78**: 167-191.

- Sperber, D. & D. Wilson (1986) *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Σταματάκος, Ι. (1949) *Ιστορική Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής*. Αθήνα: Βιβλιοπρομηθευτική.
- Steele, S. (1975) “Past and Irrealis: Just what does it all mean?” *International Journal of American Linguistics* **41**: 200-211.
- Stenstrom, A.B. (1994) *An Introduction to Spoken Interaction*. London: Longman.
- Strang, B. (1968) *Modern English Structure*. London: Edward Arnold.
- Svalberg, A. (1991) *A Cognitive Model of TMA Systems with Special Emphasis on Modern Greek and English*. Διδακτορική διατριβή. University of Sydney.
- Sweetser, E. (1990) *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tanz, Ch. (1980) *Studies in the Acquisition of Deictic Terms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, J.R. (1985) *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Τζάρτζανος, Α. (1946) *Νεοελληνική Σύνταξις*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων. Ανατύπωση [1991] Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη.
- Thieroff, R. & J. Ballweg (1994) *Tense Systems in European Languages*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Tomic, O.M. (ed.) (1989) *Markedness in synchrony and diachrony*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Tomlin, R. (ed.) (1987) *Coherence and Grounding in Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Toolan, M. (1988) *Narrative: a Critical Linguistic Introduction*. London: Routledge.
- Traugott, E. (1975) “Spatial expressions of tense and temporal sequencing: a contribution to the study of semantic fields”. *Semiotica* **15**: 217-230.
- Twadell, W.F. (1960) *The English Verb Auxiliaries*. Providence: Brown University Press.

- Vershueren, J. (1987) *Linguistic Action: Some Empirical–Conceptual Studies*. Norwood, N.J.: Ablex Publishing Corporation.
- _____ (1999) *Understanding Pragmatics*. London/New York/Sydney: Arnold.
- Vershueren, J., J. Ostman & J. Blommaert (eds.) (1995) *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Wald, B. (1987) “Cross-clause relations and temporal sequence”. In: Tomlin, R. (ed.)
- Weissenborn, J. & W. Klein (1982) *Here and There: Crosslinguistic Studies on Deixis And Demonstration*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Witkowsky, S.R. & C.H. Brown (1993) “Marking reversals and cultural importance”. *Language* **53**: 569-584.
- Wittgenstein, L. (1953) *Philosophical Investigations*. Oxford: Blackwell & New York: Macmillan.
- Wolfson, N. (1979) “The conversational historical present alternation”. *Language* **55.1**: 168-182.
- _____ (1982) *The Conversational Historical Present in American English Narrative*. Topics in Sociolinguistics, I. Dordrecht: Foris Publications.
- Woodruff-Smith, D. (1981) “Indexical sense and reference”. *Synthese* **49**: 101-127.
- .

